๒๐๐ ปี
กรมพระปรมานุชิตฯ
กับสังคมไทย

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

อังคาร กัลยาณพงศ์

ส. ศิวรักษ์

มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป ร่วมกับ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

๒๐๐ ปี กรมพระปรมานุชิตฯ กับสังคมไทย

พระดำรัส ธรรมกถา บทกวี และคำบรรยาย

ถวาย

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

โดย

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

อังคาร กัลยาณพงศ์

ส.ศิวรักษ์

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป

ร่วมกับ

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

และ

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในโอกาสฉลองพระประสูติกาลครบ ๒๐๐ ปี

๒๕๓๔

๒๐๐ ปี กรมพระปรมานุชิตฯ กับสังคมไทย

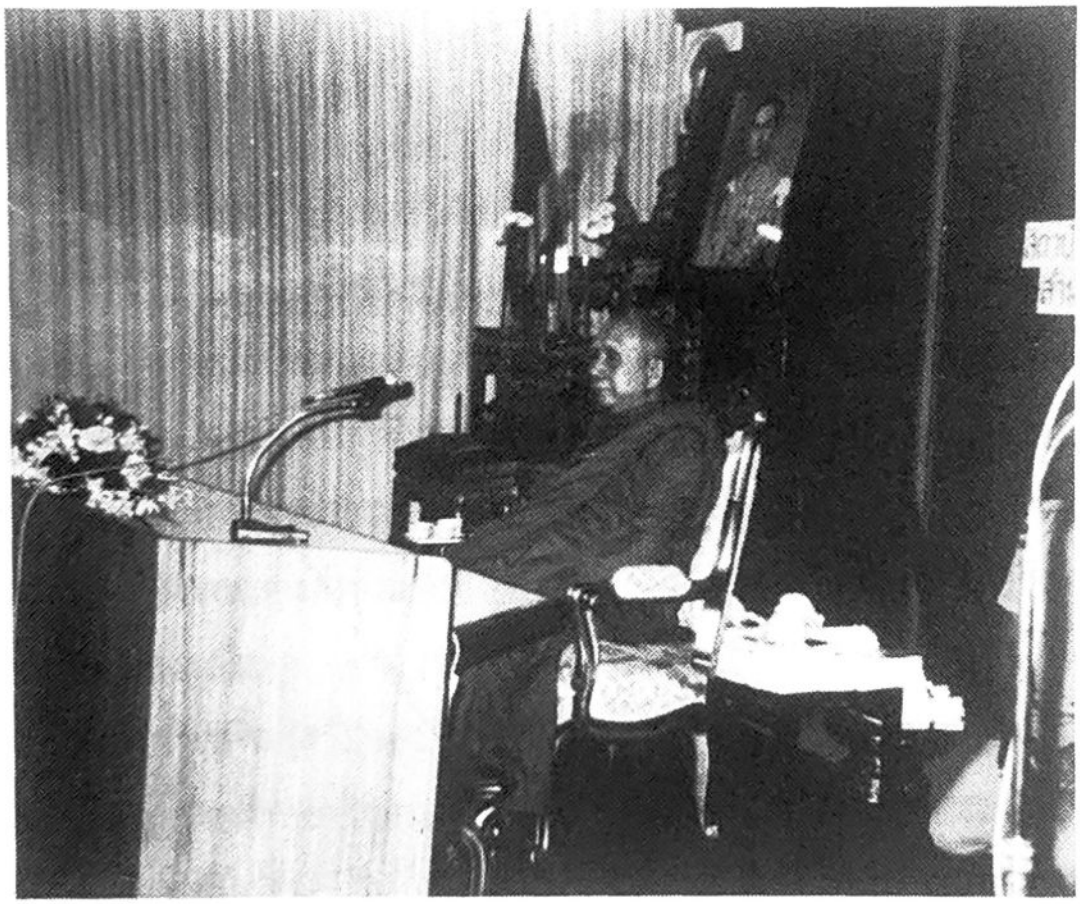
ISBN 974-335-170-1
พิมพ์ครั้งแรก กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๔
โดย มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและ
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บริษัท **ส่องศยาม** จำกัด
๑๑๓-๑๑๕ ถ.เฟื่องนคร (ตรงข้ามวัดราชบพิธ)
เขตพระนคร กทม. ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๒๒๕-๙๕๓๓-๕
ออกแบบและดำเนินการพิมพ์

นันทะ เจริญพันธุ์ ออกแบบปก

ราคา ๔๐ บาท

จัดจำหน่ายโดย
สายส่งศึกษิต บริษัท เคล็ดไทย จำกัด
โทรศัพท์ ๒๒๒-๕๖๙๖-๘ และ ๒๒๕-๙๕๓๖-๔๐



สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
เสด็จเป็นองค์ประธานเปิดงานทางวิชาการ
ฉลอง ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ณ ห้องประชุมชั้น ๔ ตึกอเนกประสงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
วันศุกร์ที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๔
เวลา ๑๓.๐๐ น.

สารบาญ

คำนำ	๑
พระดำรัส สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชฯ	๓
ธรรมกถา พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)	๙
บทกวี อังคาร กัลยาณพงศ์	๓๕
คำบรรยาย ส. ศิวรักษ์	๔๑

คำนำ

มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป เห็นพ้องต้องกับประชาชนชาวไทยที่มีการศึกษาดีว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นรัตนกวี ผู้ทรงมีพระคุณทางด้านการพระศาสนา นอกไปจากนี้แล้ว อัฐิและอังคารของท่านผู้ตั้งมูลนิธิฯ รวมทั้งของภรรยาและบุตรีท่านก็บรรจุอยู่ใต้ฐานพระระเบียง ณ วิหารคด หลังพระอุโบสถวัดพระเชตุพน ซึ่งพระองค์ท่านทรงเป็นทุติยอธิบดีสงฆ์ นับว่าได้รับพระบารมีอีกทางหนึ่ง

ในโอกาสที่ทางวัดและทางราชการจัดงานเฉลิมฉลองพระเกียรติร่วมกับองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ มูลนิธิฯ จึงขอมีส่วนร่วมด้วย ดังได้ขออนุญาตสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ นำเอาพระดำรัสขององค์สกลมหาสังฆปริณายก และถ้อยคำของท่านผู้อื่น ที่ได้ร่วมกันสดุดีในกรมสมเด็จ เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๓๔ มาตีพิมพ์ ยังสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ซึ่งได้ร่วมจัดงานฉลองโอกาสพิเศษสำหรับบุรุษรัตนอาชาไนยของสยามมาแต่งานครบศตวรรษของพระยาอนุมานราชธนนั้นแล้ว ก็ได้ขอมีส่วนร่วมกับการจัดพิมพ์นี้ ดังได้ช่วยเผยแผ่กิจกรรมทำนองนี้ยังสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมืองอื่น ๆ อย่างควรแก่

การสรรเสริญ ขอขอบพระคุณท่านเจ้าของข้อเขียนต่าง ๆ ที่นำมารวมพิมพ์ในเล่มนี้ โดยที่ทัศนะนั้น ๆ เป็นของผู้พูดผู้เขียน หาใช่ของมูลนิธิฯ ไม่ และขอขอบใจเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฯ โดยเฉพาะก็นายอนันต์ วิริยะพินิจ ซึ่งได้จัดงานในนามสถาบันไทยคดีศึกษาด้วย โดยเป็นผู้โยงกับคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย หวังว่าท่านที่ได้รับไปอ่าน คงได้รับอรรถประโยชน์ตามสมควร และถ้าจะช่วยกันบำเพ็ญปฏิบัติบูชาถวายพระองค์ผู้ทรงเป็นต้นตอที่มาแห่งหนังสือนี้ ก็จะเป็นการสมควรแท้ทีเดียว

มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป
๕ สิงหาคม ๒๕๓๔

พระสัมโมทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เนื่องในโอกาส ๒๐๐ ปีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ณ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๑ มิถุนายน ๒๕๓๔

อำนวยพร ท่านอธิการบดี ท่านคณาจารย์และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

อาตมภาพขออนุโมทนาในการที่สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดกิจกรรมร่วมฉลองเนื่องในโอกาส ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสขึ้นในวันนี้ เพื่อเป็นการสดุดีถวายพระเกียรติแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น ในฐานะที่ทรงได้รับยกย่องจากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก ในฐานะที่ทรงเป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เนื่องในโอกาสนี้ ได้มีงานฉลองสมโภชวันประสูติครบ ๒๐๐ ปี แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ณ วัด

พระเชตุพนฯ เป็นเวลา ๗ วัน เริ่มด้วยพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จแทนพระองค์ไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจ และทรงเปิดงานฉลอง ๒๐๐ ปี เมื่อวันอังคารที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๓ ระยะเวลาของงานฉลองครั้งนี้ รัฐบาล คณะสงฆ์ คณะบุคคลต่าง ๆ และประชาชน จะดำเนินโดยเสด็จในพระราชพิธีต่อไปอย่างกว้างขวาง จนถึงวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๔ รวมเป็นเวลา ๑ ปี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นับได้ว่าทรงเป็นรัตนบุรุษแห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระองค์หนึ่ง ทรงประเสริฐทั้งในด้านพระชาติวุฒิ พระวัยวุฒิ และพระคุณวุฒิ และทรงประกอบด้วยความเป็นเอกในหลาย ๆ ด้าน

สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่ ๒๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจุ้ย ซึ่งภายหลังได้เป็นท้าวทรงกันดาล มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าวาสุกรี เมื่อพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา ก็ทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง แล้วเสด็จมาประทับ ณ วัดพระเชตุพน ในสำนักของสมเด็จพระพนรัตน และได้ทรงศึกษาอยู่ในสำนักของสมเด็จพระพนรัตนนั้นตลอดมาจนถึงทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อสมเด็จพระพนรัตน ผู้ครองวัดพระเชตุพนและเป็นพระอาจารย์ในพระองค์ถึงมรณภาพ พระองค์ก็ได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะและโปรดให้ครองวัดพระเชตุพนสืบมาขณะเมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้

เพียง ๓ พรรษาเท่านั้น ต่อมาก็ทรงได้รับพระราชทานสถาปนาพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส

สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระปรีชาสามารถในศาสตร์ต่าง ๆ หลายประการ คือ พุทธศาสตร์ ราชศาสตร์ โหราศาสตร์ อักษรศาสตร์ ฉันทศาสตร์ และแบบอย่างราชประเพณีต่าง ๆ ประกอบทั้งทรงพระอัธยาศัยในทางปฏิสันถารและทรงมีพระทัยโอบอ้อมอารี จึงทรงเป็นที่เคารพนับถือและทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์แห่งพระราชสกุลวงศ์ และมหาชนทั่วไปเป็นอันมาก

พระอัจฉริยภาพในสรรพวิชาการของพระองค์ท่านดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ย่อมเป็นที่ประจักษ์แก่มหาชนทั่วไป เพราะได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวกับวิชาการด้านนั้นๆ ไว้เป็นอันมากดังเช่น ***พระปฐมสมโพธิกถา เวสสันดรชาดก สรรพสิทธิ์คำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ ลิลิตตะเลงพ่าย จักรทีปนี ตำราพระพุทธรูป พระธรรมเทศนาพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ คำฤษฎี*** เป็นต้น วรรณกรรมพระนิพนธ์เหล่านี้นับถือกันว่าทรงคุณค่าในทางวรรณคดีและอักษรศาสตร์ ควรค่าแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ผลงานอันมีความสำคัญต่อการศึกษาของชาติอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสรรค์ ก็คือจารึกวัดพระเชตุพน กล่าวคือ เมื่อครั้งทรงพระกรุณาโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นอกจากจะบูรณะปฏิสังขรณ์ให้งดงามแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงมีพระราชประสงค์เป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือมีพระราชประสงค์จะทำให้วัดพระเชตุพนเป็นแหล่งสรรพวิชาการ

สำหรับเป็นที่เล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชนทั่วไปโดยไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์ ซึ่งเทียบได้กับสถาบันการศึกษาชั้นสูงในปัจจุบันที่เรียกว่ามหาวิทยาลัยนั่นเอง โดยได้โปรดให้รวบรวมสรรพตำราต่างๆ ที่จะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาเล่าเรียนของมหาชนมาตรวจสอบแก้ไขให้เรียบร้อย แล้วจารึกลงแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพน พร้อมทั้งมีรูปเขียนบ้าง รูปปั้นบ้าง ประกอบตำรานั้น ๆ ไว้ด้วยเป็นส่วนมาก เรื่องที่จารึกไว้นั้นก็มีทั้งประวัติ ตำนาน ประเพณี การแพทย์ วรรณคดี อักษรศาสตร์ พระพุทธศาสนา สุภาษิต และตำราต่าง ๆ อีกมาก สมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงมีส่วนในการรวบรวมและทรงพระนิพนธ์ตำราและเรื่องราวต่าง ๆ ที่จารึกไว้ ณ วัดพระเชตุพนครั้งนี้เป็นอันมาก นับว่าพระองค์ได้ทรงมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างมหาวิทยาลัย คือแหล่งสรรพวิชาการแห่งแรกของไทยขึ้น เป็นผลสำเร็จสมตามพระราชประสงค์ และมหาวิทยาลัยแห่งนี้ก็ได้อำนวยประโยชน์ในการเล่าเรียนวิชาความรู้ด้านต่างๆ แก่ประชาชนมาเป็นเวลานาน

โดยที่พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถทั้งในด้านคดีธรรมและคดีโลก ประกอบกับทรงเจริญทั้งในด้านพระวัยวุฒิและพระคุณวุฒิ จึงทรงเป็นที่เคารพนับถือในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ จึงทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดีแห่งสงฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร ปรากฏพระนามในเวลาต่อมาว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกในยุครุ่งรัตนโกสินทร์ที่ทรงได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะ

และทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสังฆปริณายก คือประมุขแห่งสังฆมณฑลแห่งราชอาณาจักรไทย ที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราช แต่โดยที่ทรงเป็นเจ้านายชั้นสูง จึงทรงได้รับถวายพระนามเป็นพิเศษสำหรับเรียกตำแหน่งนี้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงเป็นสมเด็จพระมหาสังฆปริณายก หรือสมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ สิริรวมพระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา

กล่าวได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นรัตนบุรุษแห่งชาติ ทรงเป็นรัตนกวีแห่งวงวรรณกรรม และทรงเป็นศรีแห่งวงการพระศาสนา การที่ทรงได้รับสดุดีถวายพระเกียรติให้เป็นที่ปรากฏ ดังที่ประชาชนชาวไทยได้กระทำมาแล้ว และองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้กระทำให้ปรากฏกว้างขวางออกไปในครั้งนี้ จึงนับเป็นการสมควรยิ่งพระเกียรติคุณอันเกิดแต่พระปรีชาสามารถและพระวิริยะอุตสาหะอันเป็นการอุทิศพระองค์เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของพระองค์ท่านครั้งนี้นับว่าเป็นเกียรติยศสำหรับคนไทยโดยส่วนรวมอีกส่วนหนึ่งด้วย ฉะนั้นควรที่คนไทยทั้งปวงจะภาคภูมิใจและร่วมกันสดุดีถวายพระเกียรติทั่วกัน

ฉะนั้น การที่สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้จัดกิจกรรมร่วมฉลองเนื่องในโอกาส ๒๐๐ ปีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ขึ้นในวันนี้ คงจักทำให้คนไทยทุกหมู่เหล่าตระหนักถึงพระเกียรติคุณของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น พร้อมทั้งมองเห็นคุณค่าในผลงานของพระองค์ที่มีต่อวงการศึกษาและ

วัฒนธรรมของชาติได้ชัดเจน กว้างขวางยิ่งขึ้น เกิดความภาคภูมิใจในอดีตชนของตนและภูมิปัญญาของชาติ อันจะนำไปสู่ความสนใจในการอนุรักษ์และศึกษาหาความรู้ให้กว้างขวางยิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและบุญกุศล อภิบาลรักษาทุกท่านให้ปราศจากอุปสรรคอุปัทวันตรายทั้งปวง อำนวยให้เจริญอายุ วรรณ สุข พล ทั่วกัน และขอให้การจัดกิจกรรมครั้งนี้ดำเนินไปด้วยดี บรรลุความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ทุกประการ

ขออำนวยพร ฯ

๒๐๐ ปี กรมพระปรมานุชิตฯ กับสังคมไทย

พระเทพเวที *(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)*

ท่านพระเถรานุเถระที่เคารพนับถือ และเพื่อนสพรหมจารี ขอเจริญพร ท่านผู้ทรงคุณวุฒิ พร้อมทั้งท่านที่สนใจใฝ่ธรรมทุกท่าน

อาตมภาพมาในวันนี้ ต้องขอออกตัวตามความเป็นจริงว่า ที่ได้รับนิมนต์มานี้ เป็นการมาพูดในเรื่องที่ตนเองมีความรู้น้อยเป็นอย่างยิ่ง หรือเกือบจะเรียกได้ว่าไม่รู้เรื่อง เพราะมีความรู้น้อยทั้งในส่วนที่เป็นพระประวัติขององค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และน้อยทั้งในแง่ที่เกี่ยวกับผลงานของพระองค์

อย่างไรก็ตาม ก็พูดได้ดังที่ทราบกันคือ พระองค์ทรงเป็นปูชนียบุคคลของวงการคณะสงฆ์ไทย และของชาวไทยทั้งหมดด้วย การที่เราจัดงานครั้งนี้ก็เป็นการมายกย่อง เทิดทูน บูชาบุคคลที่ควรบูชา ซึ่งก็เป็นการสอดคล้องกับคติในทางพระพุทธศาสนาที่ว่า การบูชาบุคคลที่ควรบูชาเป็นมงคลอันอุดม อย่างที่เราสวดมงคลสูตร ในบาทคาถาแรกว่า

ปูชา จ ปูชนียานำ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมำ

และการบูชาอย่างนี้ ย่อมมีความหมายอย่างน้อย ๒ ประการด้วยกัน

ประการที่ ๑ เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวที โดยรำลึกถึงพระคุณของท่านผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ไว้ให้แก่พระศาสนา และสังคมไทย

อีกประการหนึ่ง ก็เป็นการยกย่องบุคคลที่ควรยกย่องให้เป็นทิฏฐานุคติ สำหรับคนรุ่นหลังหรืออนุชนจะได้มีแบบอย่างที่ดีงามสืบต่อไป อันจะเป็นประโยชน์แก่การพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

สำหรับการมาพูดในโอกาสนี้ ถ้าจะพูดในเรื่องพระประวัติก็ตาม หรือผลงานของพระองค์ก็ตาม ในที่ประชุมนี้ก็มีมากมายหลายท่าน ที่มีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดี ซึ่งถือได้ว่ารู้ดีกว่าตัวอาตมภาพผู้พูดนี้ และเราก็สามารถหาเอกสารอ่านได้มากมาย เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่า ไม่มี

ความจำเป็นที่จะต้องมาพูดในเรื่องพระประวัติและผลงานของพระองค์ นอกจากจะพูดถึงแง่คิดบางอย่างบางประการ

โดยเฉพาะในเวลาอันสั้นนี้ก็คงพูดได้ในแง่ของข้อสังเกตต่าง ๆ โดยยึดเอาองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นหลัก แล้วเชื่อมโยงเข้ากับสภาพสังคมไทย ตลอดจนปัญหาการพัฒนาสังคมไทย ที่เป็นมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสนั้น กล่าวได้ว่า พระองค์ทรงเป็นบุคคลในสังคมไทยสมัยเก่า เป็นบุคคลในสมัยอยุธยา ต่างจากพวกเราปัจจุบันที่เป็นคนในยุครัตนโกสินทร์

จริงอยู่ ตามพระประวัตินั้น พระองค์ได้ประสูติในสมัยกรุงเทพฯนี้ แต่กรุงเทพฯนี้ตั้งชื่อเลียนแบบอยุธยา สมัยแรกก็เรียกกันว่าอยุธยา สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต-ชิโนรส ก็ทรงเรียกสมเด็จพระมหาสมณเจ้าว่าเป็นพระกรุงศรีอยุธยา ทีนี้เราเป็นคนสมัยนี้ เป็นคนรัตนโกสินทร์ ก็เท่ากับว่าเป็นคนคนละยุคสมัย ถ้าพูดง่าย ๆ ก็คือว่า พระองค์เป็นบุคคลหรือเป็นพระในสังคมไทยสมัยเก่า

ทีนี้ สภาพสังคมสมัยเก่าว่าโดยสัมพันธ์กับพระศาสนาก็คือ เรื่องวัด เรื่องพระ เรื่องการพระศาสนา และวัฒนธรรมไทยโดยทั่วไป ซึ่งต่างจากสภาพที่เป็นอยู่ในสมัยปัจจุบันมาก ถ้าเราวางใจไม่ถูก จะเห็นเป็นเหมือนกับว่าท่านเป็นคนละพวกกับเราทีเดียว เพราะว่าบรรยากาศสภาพแวดล้อมทางสังคม สถาบันคณะสงฆ์ในสมัยนั้น ต่างกันเป็นคนละแบบกับที่เป็นอยู่ในสมัยนี้

พูดสั้นๆ ว่าพระองค์อยู่ในยุคที่พระพุทธศาสนากับสังคมไทย หรือพระพุทธศาสนากับชีวิตของประชาชน หรือวิถีชีวิตของสังคมนี้ กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ต่างกับสมัยนี้ที่เรารู้สึกมีความแบ่งแยก คล้าย ๆ ว่าพระพุทธศาสนาก็เป็นเรื่องหนึ่ง สังคมไทยทั่วไปของชาวบ้านก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง จนกระทั่งว่า เรื่องของชาวบ้านก็อย่างหนึ่ง เรื่องทางธรรมก็อย่างหนึ่ง หรือการดำเนินชีวิตของชาวบ้านก็เรื่องหนึ่ง จริยธรรมก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง คนละเรื่องคนละพวก หรือคนละประเภทกัน

พวกเราในปัจจุบันมีความรู้สึกแยกต่างหากกันอย่างนี้ ซึ่งในสมัยโน้นไม่เป็นอย่างนี้ ในสมัยก่อนนั้นมีความกลมกลืนกันเป็นอย่างมาก โดยที่ว่าในทางรูปธรรมนั้นจะเห็นว่า วัดเป็นศูนย์กลางของการศึกษา เป็นศูนย์กลางของชีวิตทางสังคม เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรม

ปัจจุบันนี้ถ้าเราจะพูดว่าวัดเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมไทย และสังคมไทย เราก็คงจะพูดไม่สะดวกปาก คือ จะต้องแบ่งใจ โดยอาจจะพูดถึงวัฒนธรรมไทย ในความหมายว่าเป็นวัฒนธรรมไทยเก่า ๆ เพราะวัฒนธรรมไทยที่เป็นอยู่ในสังคมไทยปัจจุบันนี้เป็นวัฒนธรรมอย่างอื่นไปแล้ว มันอาจจะเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นวัฒนธรรมบริโภค เป็นวัฒนธรรมอะไรก็ตามซึ่งที่เป็นอยู่จริงนี้ มันเป็นของที่รู้สึกกันว่ามาจากภายนอก เหมือนกับว่าสังคมไทยขณะนี้ไม่ใช่มีวัฒนธรรมไทย ดังที่เรามักจะพยายามพูดถึงวัฒนธรรมไทย ในความหมายว่าเป็นวัฒนธรรมเก่า ซึ่งอาจจะไม่มีชีวิตชีวาอยู่จริงในสังคมไทยขณะนี้

ฉะนั้น เราจะต้องแยกว่าวัฒนธรรมไทยที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคืออะไร ในที่นี้ถ้าหมายถึงวัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริงในชีวิตของสังคมไทยส่วนใหญ่ เราไม่อาจจะพูดได้เต็มปากว่าปัจจุบันนี้วัดเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมไทย เราพูดได้แต่เพียงว่าเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมเก่าที่อาจจะผ่านพ้นยุคสมัยไปแล้ว

ยิ่งถ้าพูดถึงการศึกษาโดยเฉพาะก็ยิ่งชัดเจน ในด้านการศึกษาที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรมนั้น วัดปัจจุบันนี้ก็ไม่ได้เป็นศูนย์กลางของการศึกษาของมวลชน หรือของทวยราษฎร์อย่างสมัยก่อนแล้ว

หันไปมองดูบุคคลที่อยู่ในวัดคือ พระสงฆ์ สมัยก่อนนั้น พระมีบทบาทเป็นผู้นำในทางจิตใจ และทางสติปัญญา มีความรู้เหนือกว่าประชาชน สามารถแนะนำประชาชนได้ แต่ปัจจุบันนี้เราไม่แน่ใจที่จะยอมรับบทบาทและฐานะอันนี้

ในสมัยก่อน พระเป็นอยู่โดยมีชีวิตกลมกลืนกับสังคม อยู่กับชาวบ้านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างบริบูรณ์ทีเดียว โดยที่ว่าแม้แต่ผู้ที่เข้ามาบวชคือตัวพระเอง ก็มาจากบุคคลทุกระดับชั้นในสังคม เช่นอย่างองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้าเองก็ทรงเป็นเจ้าเป็นนายเป็นพระราชโอรสมาผนวช ในสมัยนั้นเราจึงพบว่า พระที่มาจากทุกระดับชั้นของสังคมนั้น มีตั้งแต่เจ้าไปจนถึงชาวนา แต่ในปัจจุบันนี้พระส่วนใหญ่ไม่ใช่อย่างนั้นแล้ว พระส่วนใหญ่สมัยนี้มาจากชาวชนบท เป็นลูกชาวไร่ชาวนา นี่เป็นสภาพต่าง ๆ ที่ได้เปลี่ยนแปลงไป

แม้แต่วิธีการศึกษาในชีวิตแบบไทยสมัยโบราณก็ต่างจากสมัยนี้ คือในการเรียน การศึกษา ลูกศิษย์มาเรียนกับครูอาจารย์เป็นการส่วนตัว เหมือนอย่างที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าเองก็ทรงเรียนวิชากับสมเด็จพระวันรัตนที่เป็นพระอาจารย์เป็นส่วนพระองค์ และลูกศิษย์ของพระองค์เองก็มาเรียนกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า อย่างเป็นการส่วนตัวเหมือนกัน ต่างจากสมัยนี้ที่เราจัดเป็นสถาบัน เป็นชั้นเรียนอะไรต่าง ๆ ขึ้นมา วิถีชีวิตมันเปลี่ยนไปหมดแล้ว

ฉะนั้นปัจจุบันนี้ เราจึงอยู่ในบรรยากาศของวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ต่างออกไป

เมื่อคนไทยแปลกแยกกับสังคมไทย

บัดนี้ ยูเนสโกมายกย่องสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสให้เป็นบุคคลสำคัญของโลกที่มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม อันนี้ก็เป็นข้อดี เพราะทำให้คนมีความสนใจขึ้นมา โดยหันมาให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมไทยที่เรามองเป็นเรื่องเก่า ๆ นี้ แต่เพราะสภาพแวดล้อมของสังคมมันเปลี่ยนไปอย่างนี้แล้ว เพราะฉะนั้นในทางปฏิบัติหรือตามสภาพของความเป็นจริง เราจึงเห็นว่าคนที่จะสนใจในเรื่องนี้มีไม่เท่าไร เพราะคนทั้งหลายที่ได้ยินได้ฟังข่าวนี้แล้วมีความรู้สึกว่า บุคคลที่ได้รับยกย่องในกรณีนี้คือองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้านั้น เหมือนกับเป็นบุคคลในสังคมอื่นที่ไม่ใช่สังคมของเขา นี่คล้าย ๆ อย่างนี้ นี้เป็นข้อที่จะต้องตระหนักไว้อย่างหนึ่ง

การจัดงานนี้มีจุดมุ่งหมายสำคัญอย่างหนึ่งก็คือเพื่อให้คนไทยเราทั่วไปเห็นคุณค่าแห่งงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น แต่ความมุ่งหมายของเราจะสำเร็จอย่างนั้นได้ มีเงื่อนไขสำคัญว่าเราจะต้องแก้ปัญหานี้ได้ด้วย

คือความเหินห่างแปลกแยกทางวัฒนธรรม ที่ว่าคนไทยส่วนใหญ่ได้เหินห่างแปลกแยกจากวัฒนธรรมที่เป็นมาแต่เดิมแล้ว บรรยากาศทางวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงไป จนกระทั่งเราพูดกันว่าคนไทยทั่วไปไม่มีความภูมิใจในวัฒนธรรมไทย

ถ้าเราแก้ปัญหานี้ไม่สำเร็จ การกระทำของยูเนสโกจะช่วยได้เพียงในระดับหนึ่ง แต่จะแก้ปัญหาสำคัญที่เป็นจุดมุ่งหมายไม่สำเร็จ คือ เราจะไม่สามารถทำให้คนทั่วไปเห็นคุณค่างานของพระองค์อย่างแท้จริง อันนี้ก็เป็นข้อสังเกตประการหนึ่ง

ต่อไปประการที่สอง ก็เป็นเรื่องเดียวกัน แต่มองแคบหรือกระชับกระชั้นเข้ามาอีก คือที่บอกว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเป็นบุคคลในยุคเก่านั้นน่ะ ยุคเก่าของพระองค์สมัยนั้นเป็นยุคหัวเลี้ยวหัวต่อด้วย หมายความว่า เป็นช่วงต่อของการมีความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย เป็นช่วงต่อที่ไทยเราจะก้าวมาสู่ยุคใหม่ ออกมาจากวัฒนธรรมแบบไทยเดิมที่พูดถึงเมื่อกี้

ในช่วงสมัยนั้น ไทยเรากำลังต้อนรับวัฒนธรรมจากตะวันตกเข้ามา และก็ได้มีการปะทะกันทางวัฒนธรรม ซึ่งได้ทำให้เกิดปัญหาใหม่ขึ้นมาในสังคมไทยอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งสืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ คือ ปัญหาเรื่องวัฒนธรรมไทยเดิมกับอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตก ไม่ประสาน

สอดคล้อง ไม่สามารถจะกลมกลืนกันได้ และการที่คนไทยเราจำนวนมากละทิ้งวัฒนธรรมไทย หันไปรับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกเป็นอย่างมาก

ทีนี้ ต่อจากยุคของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส แล้วก็ปรากฏว่า สังคมไทยได้หันเบนออกไป หรือตีจาก จากวัฒนธรรมไทย คนไทยหันไปนิยมวัฒนธรรมวัตถุของตะวันตก นิยมวิชาการตะวันตก ศึกษาวิชาการตะวันตก ชื่นชมแนวความคิดเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์

การนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ยุคใหม่

ในช่วงนั้นปรากฏว่า ความคิดแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งถือว่ามาจากตะวันตกได้เฟื่องฟูขึ้นมามาก พร้อมกันนั้นความเชื่อถือในวัฒนธรรมเก่า ๆ ก็ถูกผนวกเข้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับความงมงาย ความคร่ำครึเหลวไหล อันนี้เป็นส่วนหนึ่งของภาพที่เกิดขึ้นในสายตาของคนในยุคสมัยใหม่

พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น ก็เป็นเรื่องที่พ่วงมากับวัฒนธรรมไทยด้วย จึงถูกคนไทยในยุคที่เปลี่ยนแปลงนั้นมองเป็นเรื่องเก่าที่คร่ำครึล้าสมัยด้วย และบางทีก็จัดเอาเป็นเรื่องจำพวกงมงายไปเลย

แต่ในเวลาเดียวกันก็ปรากฏว่า บุคคลที่เป็นผู้นำทางพุทธศาสนาในยุคนั้น ซึ่งมีความรักในพระพุทธศาสนา ก็ได้พยายามที่จะปรับตัวเข้ากับยุคสมัย โดยการพยายามอธิบายพระพุทธศาสนาให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาที่แท้นั้นเป็นวิทยาศาสตร์ หรือสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์

ถ้าเราหันกลับไปดูวรรณกรรมในยุคนั้น คือในยุคช่วงต่อนี่เราจะเห็นว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น คือการที่ว่าผู้นำของคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาได้พยายามพูดให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็นวิทยาศาสตร์อย่างไร

ในหลวงรัชกาลที่ ๔ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นพระองค์หนึ่งที่ได้ทรงนำในเรื่องนี้ พระองค์ได้พยายามที่จะขจัดสิ่งที่ถือว่าเป็นความงมงายออกไป จากความเชื่อถือและการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา และได้ทรงพยายามที่จะฟื้นฟูนำพุทธศาสนากลับไปสู่ยุคพระไตรปิฎก โดยแยกเอาเรื่องของความเชื่อถือที่มาในยุคหลัง เช่น อรรถกถาที่มีสิ่งเหลวไหลปนเข้ามามากออกไป โดยถือว่า อันนี้เป็นเรื่องของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และพร้อมกันนั้นก็ทรงพยายามอธิบายพระพุทธศาสนาอย่างมีเหตุผล

ถ้าเราดูการอธิบายพระพุทธศาสนาของวรรณกรรมหรือวรรณคดีในยุคก่อนนั้น คือ ถือเอาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นหลัก แล้วหวนย้อนถอย

หลังไป เราจะเห็นว่า การอธิบายพระพุทธศาสนาในยุคก่อนนั้น จะเป็นเรื่องของการที่พูดไปตามความเชื่อถือ หรือศรัทธาที่สืบ ๆ กันมา แล้วก็อธิบายเพื่อส่งเสริมศรัทธาให้มากขึ้น โดยมุ่งที่ความไพเราะ แล้วก็ให้เห็นสิ่งอัศจรรย์ต่าง ๆ เช่น อธิบายพุทธประวัติก็เต็มไปด้วยฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์

แต่ถ้าดูในยุคต่อจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นแล้ว จะเห็นว่าการอธิบายเริ่มเปลี่ยนไป ท่านจะอธิบายพุทธประวัติในแบบที่พยายามพูดให้เห็นเป็นเรื่องของความจริง และเป็นเรื่องที่มีเหตุมีผล

ถ้าเรามองอย่างนี้ ก็จะเห็นภาพอย่างที่บอกเมื่อกี้ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นหลักหรือเป็นองค์แทนแห่งยุคสมัยเก่าของวัฒนธรรมไทยเดิม แล้วก็มองสมเด็จพระมหาสมณเจ้าองค์ต่อมา ซึ่งเป็นผู้นำในยุคหลังจากนั้น คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่าเป็นองค์แทนของยุคสมัยใหม่ หรือพระพุทธศาสนาในยุคใหม่

ขอให้ดูหนังสือที่สองพระองค์ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับพระประวัติของพระพุทธเจ้า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสนั้นทรงพระนิพนธ์เรื่องที่เราเรียกกันง่าย ๆ ว่า ปฐมสมโพธิ คือ ปฐมสมโพธิกถา แล้วเรามาดูหนังสือประวัติพระพุทธเจ้า ที่นิพนธ์โดยสมเด็จพระ

มหาสมณเจ้าพระองค์หลัง กรมพระยาวชิรญาณวโรรส คือ หนังสือพุทธประวัติ ๒ เล่มแรกในชุดที่มี ๓ เล่ม จะเห็นชัดเจนว่าการอธิบายเรื่องราวทั้งหลายนั้นแตกต่างกันไปคนละแบบ อย่างที่กล่าวเมื่อกี้แล้ว

ปฐมสมโพธิกถา นั้น เล่าสิ่งที่เชื่อถือสืบต่อกันมา โดยมุ่งหวังที่จะเจริญศรัทธาของสาธุชน โดยใช้ถ้อยคำท่วงทำนอง และวิธีอธิบายอันไพเราะ แล้วก็ให้เห็นถึงความเป็นอัศจรรย์ต่าง ๆ มีฤทธิ์เดชปาฏิหาริย์มากมาย

แต่พอมาดูหนังสือพุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แนวการบรรยายและอธิบายก็เปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นว่า จะเอาแต่ข้อมูลความจริง และพยายามพูดให้เห็นเป็นเหตุเป็นผล แม้แต่สิ่งที่เป็นปาฏิหาริย์ก็พยายามตีความให้เห็นว่า เป็นเรื่องเป็นเหตุเป็นผลเป็นไปได้อย่างไร

แนวการอธิบายสองแบบของสองพระองค์นี้ ในแง่ของยุคสมัย ก็จัดได้ว่าไม่ห่างกันมากนัก เราคงต้องถือว่าองค์หนึ่งเป็นผู้ทรงอยู่ที่ปลายยุคเก่า อีกองค์หนึ่งเป็นต้นยุคใหม่ นี่คือความเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งในทางวัฒนธรรมไทยและในทางกระแสความคิด

ถ้าเรามองสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นองค์ปลายสุดของยุควัฒนธรรมไทยเดิม

สมมติว่าเราตัดแยกอย่างนี้ พระองค์ก็เด่นขึ้นมาในวัฒน-ธรรมอันนั้น เราสามารถพูดได้ว่า พระองค์เป็นผู้ที่สามารถรักษาเกียรติภูมิหรือเป็นศักดิ์เป็นศรีของวัฒนธรรมไทยแห่งยุคสมัยเก่าได้ พระองค์อยู่ปลายสมัย แต่ก็ทรงรักษาเกียรติภูมิไว้ได้ ทำพระองค์ให้เด่นขึ้นมาโดยทำให้คนเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมไทยเดิม

ในเวลาเดียวกันเราก็เริ่มยุคใหม่ โดยมีบุคคลสำคัญอย่างในหลวง รัชกาลที่ ๔ แล้วก็สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่พยายามนำพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยเข้าสู่ยุคใหม่ ให้สอดคล้องกลมกลืนกับความเชื่อถือและกระแสความคิดแบบใหม่ โดยที่พระองค์ก็เป็นผู้ที่มีพระปรีชาสามารถ เราจึงมีบุคคลผู้เริ่มต้นยุคใหม่ที่มีความสามารถเช่นเดียวกัน เมื่อมองในแง่นี้ก็ถือได้ว่าบุคคลผู้นำในยุคทั้งสองนั้น ทั้งท่านผู้ที่เป็นปลายสุดของยุคเก่า และท่านผู้เริ่มต้นยุคใหม่ ต่างก็ได้ทำหน้าที่ของท่านเป็นอย่างดีแล้ว ปัญหาจึงอยู่ที่ว่าคนในยุคต่อมาจะทำหน้าที่ของตนเองอย่างไร

คนไทยรับความเจริญใหม่ แบบนักสืบเหตุหรือนักเสพผล

พวกเราในยุคใหม่นี้มีหน้าที่อย่างไร ปัญหาสำคัญที่เป็นมาก็คือ เราจะเห็นว่าคนไทยในยุคต่อมาไม่ได้มีความ

คิดที่จะพยายามนำเอาวัฒนธรรมไทยเดิมเข้าประสานกับวัฒนธรรมตะวันตก หรือย่อยของเก่ากับของที่เข้ามาใหม่ให้กลมกลืนกัน นอกจากจะละเลยไม่รักษาสิ่งที่ดีในวัฒนธรรมไทยของตนไว้แล้ว ก็ไม่ได้พยายามในการที่จะรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาอย่างพินิจพิจารณาเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม่ได้ไหวทันที่จะศึกษาตรวจสอบวัฒนธรรมที่ตนจะรับเข้ามาให้เข้าถึงแก่นถึงราก แล้วกลั่นกรองเลือกรับเอาส่วนที่ดีที่เป็นสาระเข้ามา พร้อมทั้งรับเข้ามาในลักษณะที่จะย่อยให้เข้าเป็นเนื้อเป็นตัวของตน

ผลสืบเนื่องจากความผิดพลาดนี้ก็คือ ต่อมาเราได้มีภาพที่แสดงว่า คนไทยได้รับวัฒนธรรมตะวันตกแบบหยิบเอามาทั้งดุ้น แล้วยิ่งกว่านั้น ยังมีคำที่กล่าวหากันอยู่ซึ่งน่าจะเป็นความจริงว่า เราไม่สามารถรับเอาเนื้อหาสาระที่แท้ของวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาด้วย แม้แต่วิทยาการของตะวันตก เราก็รับเอามาโดยไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ก็จึงทำให้เกิดปัญหาอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อันนี้ก็เป็นอีกปัญหาหนึ่ง คือเป็นปัญหาของการเชื่อมต่อระหว่างวัฒนธรรมเก่ากับวัฒนธรรมใหม่ หรือวัฒนธรรมภายในกับวัฒนธรรมภายนอก

ที่พูดมานี้ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้ด้วย เพราะพระองค์ทรงมีบทบาทอยู่ใน

ช่วงที่เราเริ่มต้นยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนยุคสมัย โดยมีการเผชิญกับวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยนั้น ซึ่งคนไทยเราจะต้องพิจารณา ทบทวน ตรวจสอบตนเองในเรื่องนี้ คือการที่ว่าทำอย่างไรเราจะประสานวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมภายนอกให้กลมกลืนเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้สอดคล้องเป็นประโยชน์แก่กันได้

ปัญหานี้ก็ยังคงเป็นปัญหาเด่นของสังคมไทยอยู่จนถึงปัจจุบัน คือการที่เราไม่ได้ใช้วิจารณญาณ เรารับวัฒนธรรมตะวันตกในสภาพที่เป็นผลผลิตสำเร็จรูป เพื่อเอามาบริโภค มากกว่าจะรับเอาในส่วนที่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อนำมาใช้ในการสร้างสรรค์ พูดสั้นๆ ว่า เรามองความเจริญแบบนักเสพผล ไม่มองแบบนักทำหรือนักสร้างเหตุ

ขอย้ำว่าปัญหานี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก คือลักษณะการรับวัฒนธรรมในสมัยหลังนี้ เป็นการรับผลผลิตเอามาง่าย ๆ โดยไม่ได้สืบค้นลงไปหาเหตุปัจจัย ถ้าเรารับวัฒนธรรมตะวันตกอย่างฉลาด เราจะต้องสืบค้นหาเหตุปัจจัยของความเจริญของตะวันตก แล้วก็รับให้ตรงเหตุปัจจัยที่จะเอามาใช้ เพราะฉะนั้นจะถือว่าเป็นความผิดพลาดหรืออย่างไรก็แล้วแต่ แต่อย่างน้อยเราก็ไม่สามารถประสานแล้วก็ย่อยวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยได้เท่าที่ควร ขอผ่านเรื่องนี้ไป

ไม่แยกเก่าแยกใหม่ จึงจะเป็นไทยอันเดียว

ต่อไปประการที่สาม ก็เรื่องเดียวกันอีกนั่นแหละ แต่เป็นอีกแง่หนึ่ง ซึ่งก็เป็นปัญหาหนึ่งในสังคมไทยปัจจุบันเช่นเดียวกันคือ ปัญหาการแยกระหว่างเก่ากับใหม่ ซึ่งโยงไปหาทัศนคติแบบที่ว่า ถ้าเอาก็ยึดถือและยกเต็มที่ ถ้าไม่เอาก็ตีให้แหลกลาญ

ในสังคมไทยนี้เท่าที่สังเกต จะมีอย่างนี้บ่อย ซึ่งทำให้เกิดสภาพที่เรียกว่าสืบทอดต่อกันไม่ได้ คือเราไม่สามารถสืบต่องานและไม่สามารถสานต่อความคิด ยกตัวอย่างเช่น คนเก่าทำอะไรไว้ดี พอคนใหม่เข้ามาก็ทิ้งเลยทั้งหมด แล้วก็เริ่มกันใหม่ จะเป็นอย่างนี้อยู่เสมอ แม้ในกิจกรรมต่าง ๆ เพราะฉะนั้นเราก็ต้องล้มและก็ต้องเริ่มต้นกันใหม่อยู่เรื่อยไป เป็นอย่างนี้อยู่เนืองนิตย์

อย่างนี้คือสภาพที่ว่า ถ้าเอาก็ยึดเต็มที่ ถ้าไม่เอาก็ตีแหลกลาญ ท่าทีนี้เมื่อนำมาปฏิบัติในการมองเก่ากับใหม่ มันก็จะกลายเป็นการแบ่งขัดลงไปและไม่ยอมรับกันระหว่างพวกเก่ากับพวกใหม่

พวกเก่ายึดถือเก่า ก็บอกว่า เก่าเท่านั้นดี ใหม่เลวหมด ไม่ดีทั้งนั้น ถ้าพวกไหนชอบใหม่ ก็บอกว่า ใหม่เท่านั้นถูก เก่าโง่ทั้งนั้น จะเป็นอย่างนี้ เลยไม่สามารถมองเห็นคุณค่าของกันและกัน เรียกว่าไม่สามารถมองเห็นสิ่งนั้นตามที่

มันมีมันเป็น เมื่อไม่มองเห็นตามที่มันมีมันเป็น ตามความเป็นจริง ก็ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ จึงพูดอย่างที่ว่าเมื่อกี้ว่าเราไม่สามารถพัฒนาให้เกิดความต่อเนื่องระหว่างใหม่กับเก่าได้

ในตอนที่ต่อจากยุคของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็คือเราเข้าสู่ยุคใหม่ เมืองไทยได้เริ่มรับวัฒนธรรม รวมทั้งวิชาการต่าง ๆ จากตะวันตกอย่างเต็มขนาดและต่อเนื่อง เราเข้าสู่ยุคใหม่นี้เมื่อศตวรรษที่แล้วเป็นการก้าวจากยุคเก่ามาสู่ยุคใหม่ ครั้งหนึ่งแล้ว

เมื่อเวลาผ่านมาถึงบัดนี้ เรากำลังเกิดความรู้สึกว่ายุคที่เคยใหม่เมื่อ ๑๐๐ ปีมาแล้วนั้น ในบัดนี้มันกำลังกลายเป็นเก่า แล้วเราก็กำลังจะแบ่งแยกกันอีก เมื่อกี้นี้ได้พูดถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่าทรงเป็นหัวต้นกระแสใหม่ คือเราถือว่าพระองค์เป็นองค์แทนของกระแสความคิดสายใหม่นี้ อย่างน้อยในวงการพระศาสนาที่ต้องการการเปลี่ยนแปลง และพระองค์ก็ได้ทำสิ่งที่เป็นการริเริ่มใหม่ ๆ ขึ้นไว้เป็นอย่างมาก

ครั้นต่อมาถึงบัดนี้ก็ปรากฏว่า เรากำลังมีการแบ่งแยกและยึดอย่างที่ว่ามาอีกคือ ยุคสมัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นกลายเป็นเก่า และยุคสมัยของเราเป็นใหม่ พร้อมกันนั้นสิ่งใดที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ

ยาวชิรญาณวโรรสทำไว้ พวกที่ยึดก็ต้องถือว่าพระองค์ทำไว้อย่างไรต้องอย่างนั้น เลอเลิศที่สุดแล้ว จะเปลี่ยนแปลงไม่ได้ มีการยึดถึงขนาดที่ว่า ถ้าใครไปเปลี่ยนแปลงถือว่าอกตัญญู อันนี้ก็เป็นความยึดถือของฝ่ายหนึ่ง ซึ่งกลายเป็นพวกเก่า

ทีนี้ในเวลาเดียวกันนั้น ก็จะมีพวกใหม่เกิดขึ้น พวกที่ใหม่นี้ก็จะเป็นแบบที่ว่า ถ้าไม่เอาก็ตีแหลกเช่นเดียวกัน พวกนี้ก็บอกว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้านี้ไม่ได้ความทั้งนั้น อะไร ๆ ของพระองค์ไม่ดีทั้งหมด ต้องเลิก

เรื่องนี้ก็เป็นตัวอย่างของการที่ว่า มีการแบ่งแยกชัดระหว่างเก่ากับใหม่ ข้อพิจารณามีว่า การคิดและทำอย่างนี้เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องหรือไม่ การปฏิบัติที่ถูกต้องพอดีสอดคล้องกับความเป็นจริง ตรงตามหลักการของพระพุทธศาสนา คืออย่างไร

การที่ท่านเหล่านั้นจะดีทั้งหมดโดยสมบูรณ์ ท่านก็ไม่ใช่พระพุทธเจ้า คงเป็นไปไม่ได้ ถ้าเรายกพระพุทธเจ้าเป็นอุดมคติของความสมบูรณ์ ท่านเหล่านั้นก็ไม่สมบูรณ์ แต่ที่ว่าท่านจะแย่ไม่ดีไปทั้งหมดนั้นก็เป็นไปไม่ได้แน่นอน เพราะท่านเป็นนักปราชญ์ด้วยกันทั้งนั้น แม้แต่เวลานักเรียนสอบ ตอบข้อสอบ นักเรียกที่หัวทึบที่สุด เราอ่านใบตอบของเขาแล้ว เราก็ต้องว่าไม่ได้ความ แต่กระนั้นคำตอบความคิดของเขาก็ยังมีประโยชน์มีคุณค่าอะไรบางอย่าง

ซึ่งทำให้เห็นว่า แม้แต่คนที่ตอบไม่ได้เรื่อง สิ่งที่เขาตอบมาก็อาจจะมีอะไรแฝงที่เราได้ประโยชน์บ้าง อย่างน้อยแม้จะไม่มีประโยชน์อะไรโดยตรง มันก็กระตุ้นความคิดของเราให้เราได้ประโยชน์เอง ดังนั้นคนขนาดเป็นนักปราชญ์อย่างนี้ต้องมีดีอะไรมากทีเดียว ที่จะไม่ดีเลยนั้นเป็นไปไม่ได้

ทีนี้ การที่เรามาแบ่งกันชัดเจนเป็นเก่ากับใหม่อย่างที่ว่าถ้าเอาก็ยึดยกเต็มที่อย่างเดียว ถ้าไม่เอาก็ตีให้แหลกลาญนี้ ก็เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง แล้วมันก็ทำให้เกิดปฏิกิริยาเป็นปฏิปักษ์ต่อกันรุนแรง ในด้านหนึ่งพวกที่ไม่เอาก็จะไม่เห็นคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่จริง และไม่สามารถเอาสิ่งนั้นมาใช้ประโยชน์ได้

ส่วนการที่อีกพวกหนึ่งไปยึดเอาท่านที่บัดนี้กลายเป็นเก่าไปแล้ว ว่าถูกต้องจะต้องเอาไว้อย่างเดียว ก็น่าพิจารณาว่า การทำอย่างนั้นที่จริงแล้วเป็นการกตัญญูที่แท้หรือไม่ มันจะกลายเป็นว่า เราไปจับเอาตัวท่านมาขืนขวางกระแสไว้ มากั้นคนที่เขากำลังจะเดินไปข้างหน้า ทำให้ท่านกลายเป็นเป้าที่ถูกเขาฟาดฟันกระหน่ำตี เท่ากับว่าเรานี่เองไปทำร้ายท่าน จับท่านเป็นเป้าให้คนอื่นเขาตี แล้วท่านก็จะบาดเจ็บ

ในทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ถ้าเรารู้เข้าใจหลักของความเปลี่ยนแปลง ความเปลี่ยนแปลงย่อมต้องเกิดขึ้น มันจะ

ต้องมีต้องเป็นไปตามความเป็นจริง แต่เราจะรู้จักผ่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่เสียหลัก แล้วสิ่งที่ท่านทำก็จะปรากฏคุณค่าชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส แม้ว่ากิจการพระศาสนาจะเปลี่ยนรูปแบบไป แต่ท่านก็จะปรากฏเกียรติคุณขึ้นมาว่าพระองค์ทรงเป็นต้นกระแสของความเปลี่ยนแปลง ทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีความคิดริเริ่มเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในเบื้องต้น พระคุณในส่วนนี้จะปรากฏชัดขึ้นมา

คนจะเห็นตระหนักว่า กระแสความเปลี่ยนแปลงที่ได้ดำเนินสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบันและจะดำเนินต่อไปนั้น ก็เพราะว่าพระองค์เป็นผู้ริเริ่มไว้ คุณความดีของพระองค์ก็จะปรากฏ แต่การที่ไปยึดถือไว้นั้นแหละไม่ใช่เป็นความกตัญญูหรอก ตรงข้ามกลับเป็นการทำร้ายท่าน การปฏิบัติให้ถูกต้องตามความเป็นจริงโดยจับสาระไว้ได้จึงจะเป็นการกตัญญู

เฉพาะอย่างยิ่ง จะต้องเข้าใจซึ้งเจาะให้ถึงเจตนารมณ์ของท่าน แล้วนำมาใคร่ครวญพิจารณา เมื่อเห็นว่าเป็นทางนำประโยชน์ที่แท้และความสุขความเจริญมาให้ ก็ตั้งใจสืบทอดเจตนารมณ์นั้น ถ้าไม่ทำอย่างนี้ ก็เสี่ยงจะเป็นการปฏิบัติที่ผิด เพราะถ้าไม่จับเอาเจตนารมณ์ที่เป็นสาระนี้ให้ได้ แม้แต่ผู้ที่ถือมั่นตามท่านและคิดว่าตนกตัญญู แต่แท้จริง

อาจกลายเป็นผู้ทำลายเจตนารมณ์ของท่าน หรือถึงกับทำลายพระองค์ท่านเองไปเสีย

ที่ว่ามานี้ก็เพราะว่า ความกตัญญู คือ การรู้ถึงคุณความดีที่ท่านผู้นั้นได้ทำไว้ คือรู้ในสิ่งที่ท่านได้ทำไว้ รู้ว่าท่านทำอะไรไว้เป็นประโยชน์ แล้วสิ่งที่เป็นประโยชน์นั้นเราก็เห็นคุณค่า เมื่อเราเลือกเอามา จับเอามาใช้เป็นประโยชน์ได้ในท่ามกลางสภาพที่เปลี่ยนแปลงไป ก็จะมีการสืบต่อระหว่างเก่ากับใหม่ได้ ซึ่งที่จริงแล้ว ถ้ามันสืบต่อกันอย่างแท้จริง มันก็ไม่มีเก่าไม่มีใหม่ เพราะมันเป็นเพียงกระแสธารที่ไหลต่อเนื่องกัน

เมื่อเป็นกระแสธารที่ต่อเนื่องกันอย่างแท้จริงแล้ว เราแยกไม่ออกระหว่างเก่ากับใหม่ และในกระแสธารที่ต่อเนื่องนั้น คุณค่าของเก่าก็จะสืบต่อมาถึงใหม่ แล้วเราก็มีสิ่งใหม่ที่เป็นคุณประโยชน์เสริมเข้าไปอีก แล้วมันก็ต่อทอดกันไปเรื่อย ๆ แยกไม่ออกว่าอันไหนเก่าอันไหนใหม่อย่างแท้จริง คือไม่สามารถตัดตอนได้ เพราะฉะนั้นในทางที่เป็นจริง ที่ถูกที่ควร มันควรจะเป็นกระแสธารของความเจริญรุ่งเรือง ที่สะสมสืบทอดกันต่อเรื่อยไป

สรุป

นี่เป็นคติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการฉลอง ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การฉลองนั้นว่าโดยศัพท์ในทางพระพุทธศาสนา ก็เป็นการบูชาอย่างหนึ่ง การบูชาก็คือการยกย่องเพื่อทำให้เป็นแบบอย่างที่ดี จะได้เป็นประโยชน์แก่สังคมต่อไป หมายความว่า การที่ยกย่องนั้นไม่ใช่มายกย่องเพียงเพื่อประโยชน์ต่อพระองค์ท่าน เพราะท่านก็สิ้นไปแล้ว

เรายกย่องบูชาท่านก็ไม่เป็นประโยชน์แก่ท่านโดยตรง ท่านมารับประโยชน์อะไรไม่ได้ แต่การยกย่องบูชานี้เพื่อประโยชน์แก่สังคม ประโยชน์แก่สังคมจะเกิดขึ้นได้ด้วยอะไร ด้วยการที่มีความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง

ในที่นี้เป็นการฉลอง หรือการบูชาที่เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรม เพราะว่ายูเนสโก ยกย่องท่านเป็นบุคคลสำคัญมีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม ในแง่วัฒนธรรมนี้ เรามีภารกิจที่ต้องทำอย่างน้อย ๓ ประการดังที่กล่าวมานั้น ซึ่งขอทบทวนว่า

ประการที่ ๑ เรายังมีภารกิจมากที่จะทำให้คนไทยภูมิใจในวัฒนธรรมไทย ภูมิใจในความเป็นไทย เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมไทยที่มีมาแต่เดิม

ประการที่สอง ซึ่งสืบเนื่องต่อจากประการที่หนึ่งนั้น คือการเชื่อมประสานระหว่างวัฒนธรรมไทยที่มีมาข้างในกับวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาจากภายนอก โดยเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตก ว่าเราจะทำอย่างไรให้วัฒนธรรมทั้งสองสายนั้นประสานสอดคล้อง โดยเฉพาะจะนำเก่ามาใช้ประโยชน์อย่างไร โดยมิใช่เป็นเพียงการยึดแบบแข็งทื่อแล้วก็จับสาระของของใหม่ได้ ไม่ใช่เป็นการรับเอามาทั้งดุ้นโดยไม่ได้ย่อยเป็นของตัวเอง ซึ่งไม่ถูกต้องทั้งสองฝ่าย ทำอย่างไรจะให้ได้ประโยชน์ที่ควรจะได้ ให้มันกลายเป็นความเจริญงอกงามของสังคมอย่างแท้จริง

ประการสุดท้ายคือ การที่จะสืบต่อเก่ากับใหม่ ทำให้เก่ากับใหม่มาสืบทอดต่อกันจนเป็นกระแสธารอันเดียวกัน

ในสังคมไทยเราคงมีปัญหาที่ต้องแก้ไขกันอีกมากมาย แม้แต่ในวงการของพระสงฆ์เอง ดังเช่นในเรื่องเก่ากับใหม่นี่ พระสงฆ์โดยทั่วไป ก็เหมือนอย่างที่อาตมภาพบอกเมื่อกี้ว่าอาตมภาพได้รับนิมนต์มาพูดในวันนี้ เป็นการมาพูดในเรื่องที่ไม่ค่อยรู้เรื่อง ก็เพราะว่า พระสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบันนี้มีการศึกษาชนิดที่เรียนพระพุทธศาสนาย้อนไปแค่ไม่เกิน ๑๐๐ ปี หรือประมาณ ๑๐๐ ปี ก่อนนั้นเราไม่รู้เรื่อง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ท่านไม่ได้อยู่ในหลักสูตรของคณะสงฆ์ไทยด้วย แม้จะมี

หนังสือ ปฐมสมโพธิกถา อยู่ในรายการเล่าเรียนสำหรับนักธรรมเอก แต่ก็เป็นเพียงสักแต่ว่ารายชื่อ มันไม่มีในทางปฏิบัติ ท่านไม่ได้นำมาออกข้อสอบ แล้วก็ไม่ได้นำมาเรียนด้วย ดังนั้นเราก็ไม่รู้จัก

พระสงฆ์ไทยก่อนหน้านี้ และพระพุทธศาสนาครั้งโบราณเป็นอย่างไร จะสืบต่อกันมาอย่างไร พระไทยไม่รู้ในทำนองเดียวกัน คนไทยส่วนใหญ่ภายนอกก็ไม่ค่อยมีการรับรู้วัฒนธรรมไทย แต่ไปรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา โดยไม่รู้พื้นฐานเดิมที่จะเอามาสานมาเชื่อมโยงกันได้อย่างไร แล้วมันก็เป็นปัญหาดังที่กล่าวมาแล้ว

เมื่อเราจัดงานฉลองขึ้นมา เราก็ควรฉลองให้เกิดคุณค่า คือฉลองด้วยปฏิบัติบูชา พระพุทธศาสนาสรรเสริญปฏิบัติบูชา คือการบูชาด้วยการปฏิบัติที่จะทำให้เกิดเป็นผลขึ้นมา

ในเรื่องวัฒนธรรมก็มีภาระให้เราต้องมาทำกันที่จะเป็นการบูชาอย่างน้อย ๓ ประการดังกล่าวมาแล้ว คือ

๑. ทำอย่างไรจะให้คนไทยภูมิใจในวัฒนธรรมไทย มองเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมไทย

๒. ทำอย่างไรจะให้คนไทยสามารถรักษาสืบทอดคุณค่าของวัฒนธรรมไทย พร้อมกับสามารถรับส่วนดีของวัฒนธรรมตะวันตกหรือวัฒนธรรมจากภายนอก เข้ามา

ย่อยให้เป็นเนื้อตัวของตนเองได้

๓. ทำอย่างไรจะสืบต่อเก่ากับใหม่ให้ต่อเนื่อง กลมกลืนเป็นกระแสธารเดียวกัน เพื่อความเจริญงอกงามของสังคมไทยสืบต่อไป

ทั้งหมดนี้จะสำเร็จได้ต้องอาศัยเหตุปัจจัยที่สำคัญ คือ การพัฒนาสติปัญญา ให้มีความรู้เท่าทันและเข้าใจชัดเจนถ่องแท้ เข้าถึงแก่นสารและรากเหง้าของเก่าและใหม่ และของในและนอก จึงจะมีความภูมิใจอย่างถูกต้องต่อวัฒนธรรมไทย และสามารถสร้างสรรค์สังคมไทยให้เจริญอย่างเกื้อกูลต่อประโยชน์สุขของโลกมนุษย์นี้ได้

วันนี้ อาตมภาพก็มีข้อคิดข้อสังเกตมากล่าวกับที่ประชุมนี้เพียงเท่านี้ ขอให้ถือว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์ได้ทำหน้าที่ของพระองค์แล้ว พระองค์เป็นองค์แทนของวัฒนธรรมไทยเดิมได้อย่างดี เป็นผู้สามารถรักษาเกียรติภูมิและศักดิ์ศรีของยุคเก่าไว้ได้ แม้จะอยู่ในปลายยุคเก่า พระองค์ก็โดดเด่นขึ้นมา ทำให้วัฒนธรรมไทยปรากฏคุณค่าเป็นที่รับรอง ดังที่ยูเนสโกได้ยกย่องพระองค์ขึ้นแล้ว

บัดนี้ เราทั้งหลายมีภาระหน้าที่ที่จะต้องมาช่วยกันทำให้วัฒนธรรมไทยสืบต่อเดินหน้าต่อไป แล้วก็ไม่ใช่สืบต่อเฉย ๆ แต่จะต้องให้เกิดคุณค่าเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและ

สังคมไทยด้วย

ขอให้การฉลอง โดยความริเริ่มของคนไทยครั้งนี้ โดยเฉพาะในกรณีนี้คือ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยร่วมมือกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จงได้สัมฤทธิ์วัตถุประสงค์ดังที่กล่าวมา เพื่อความสุขความเจริญของสังคมไทยสืบต่อไป และขอทุกท่านในที่ประชุมจงประสบความสุข โดยทั่วกันทุกท่าน ขอเจริญพร

สดุดี

◎โอมวิเศษศรีสิทธ์

ขลังรัตนโกสินทร์ แผ่นดินสยามหยาดฟ้า
เลอหล้าทิพย์ฝั่งฝัน ดั่งลอยสวรรค์ลงโลก
ดับโศกศรีอยุธยา กู้แผ่นฟ้าดินสมัย
ไหวอนันตกาลแก้ว เลอเลิศแล้วบุญฤทธิ์
เอกอิสราธิราช กัมปนาทเศอกสยบหาย
ถวายดอกไม้เงินทอง ผองกองแก้วเพชรรัตน์
ฉัตรฉ่ชั้นสวรรค์หมอง ปองร่มโพธิ์พระยศ
ทรงทศพิธราชธรรม สุขุมคัมภีรภาพ
อาบใจราษฎร์เกษมสุข ปลุกสวรรค์ปันเสน่ห์โลก
เทอดวิโมกขธรรมนำชาติ สาดรุ้งอุดมคติสมัย
วรไตรปิฎกดิ่งชำระ พระตรีรัตนประเสริฐ
เลอเลิศแล้วอัญชลี เพื่อศรีสยามยิ่งยง
คงเกียรติยศใหญ่ยิ่ง สรรพสิ่งมิ่งมงคล
ดลศุภผลวิเศษซึ้ง ถึงสยามอยู่คู่ฟ้า
เพื่อแก่นสารแหล่งหล้า เฟื่องฟุ้งสบสมัย ไชโย

โอม

◎ พระพุทธเจ้ายิ่งใหญ่พ้น
ไตรปิฎกดุจจันทรา
อริยสงฆ์ ดั่งดาริกา
สามสิ่งไตรรัตน์อึ้ง
สุริยา ปวงเอย
ซื่นซึ้ง
พรายพร่าง
อิ่มฟ้าอนันตกาล ๚

สดุดี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๒ ดำเนินนิมิตกาพย์แก้ว สดุดี
แด่รัตนมหากวี วิเศษซึ้ง
ผลึกเพชรแห่งมนุษย์มณี น้ำหนึ่ง
จุติโลกเลอเลิศอึ้ง อิ่มฟ้าวรรณศิลป์ ฯ

๓ ภิกษุศรีอยุธยาเก่งกล้า เปรื่องปราชญ์
หลักแก่นสยามศาสตร์ เพริศแพร้ว
ปรมานุชิต ฯ อิสรชาติ ใหญ่ยิ่ง
ยศพระสังฆราชแก้ว เลิศแล้วมณีสมัย ฯ

๔ กวีฤๅแล้งแหล่งหล้า สยามขวัญ
ขลังกาพย์กลอนโคลงฉันท์ ชื่นซึ้ง
ร้อยแก้วร่ายรัตนอัน ยิ่งใหญ่ ลึกแล
วิเศษสือเสนอโลกอึ้ง อิ่มฟ้าไอศวรรย์ ฯ

๕ กวีฤๅแล้งแหล่งหล้า วรรณศิลป์ โลกเอย
นฤมิตสัจจธรรมดิน กว่าฟ้า
วิสุทธิ์ทัศนะนิ่งถวิล วิเศษใหม่
ไหวหวั่นสวรรค์และหล้า แจ่มจ้าวิจัยวิจารณ์ ฯ

๖ ปรมานุชิต ฯ ช่วงฟ้า ชิโนรส ดังฤๅ
เรืองรุ่งเกียรติยศ ยิ่งแล้ว
อยุธยาพม่าเผาหมด ศิลป์ศาสตร์ ชาติฤๅ
คือหนึ่งมหากวีแก้ว เกิดกู้ขวัญสยาม ฯ

๗ อโหมหาสมุทรใหญ่กว้าง อจินไตย
ชื่อวัฏฏสังสารไกว คลื่นฟ้า
สาดภพชาติอุบัติไป โกฏิโลก หยุดฤๅ
หยุดแต่มหากวีท้า มิติกล้าอนันตกาล ฯ

๘ ผิววงว่ายวัฏฏเวิ้ง วารี โอฆฤๅ
บลุโลกุตรโมลี เลิศล้น
จงเจนจิตรกวี วรวากย์ เฉลียวเอย
ตราบล่วงบ่วงภพพ้น เผด็จเสี้ยนเบียนสมร ฯ

๙ ปณิธานเกียรติยศแก้ว อธิษฐาน
ตราบชั่วกัลปาวสาน สั่งฟ้า
มหากวีนี่กล้าหาญ ใหญ่ยิ่ง
สรรพสิ่งในใต้หล้า เลิศแล้ววรรณศิลป์ ฯ

๏ บุญเจ้าจอมภพพื้น แผ่นสยาม
แสยงพระยศยินขาม ขาดแกล้ว
พระฤทธิ์ดั่งฤทธิ์ราม รอนราพณ์ แลฤๅ
ราญอริราชแผ้ว แผกแพ้ทุกภาย ฯ
(จาก ตะเลงพ่าย)

๏ ไพรินทรนาศเพี้ยง พลมาร
พระดั่งองค์อวตาร แต่กี้
แสนเศอกห่อนหาญราญ รอฤทธิ์ พระฤๅ
ดาลตระดกเดชลี้ ประลาตเหล้าแหล่งสถาน ฯ
(จาก ตะเลงพ่าย)

๑๐ ตะเลงพ่ายฤๅพ่ายแพ้ อนันตกาล
หวานอยู่ซึ้งจักรวาล แว่นแก้ว
ประเสริฐเพริศพริ้งปาน ปรโลก ตื่นแล
ลบกิเลสสามสิ้นแล้ว เปี่ยมล้นกุศลศิลป์ ฯ

๑๑ หวานตะเลงพ่ายพ่ายแพ้ พระลอ ดังฤๅ
สืบเกียรติยศยิ่งหนอ พ่อแก้ว
มหากวีที่โลกรอ กราบบาท พระเอย
ทางพร่างทิพย์เพริศแพร้ว แม่นแล้ววรรณศิลป์ ฯ

๑๒ โอ้ อยุธยาไม่สิ้น คนดี
ยิ่งใหญ่เกียรติยศกวี สว่างฟ้า
ป่าวโลกกราบปูชนีย์ ยุคลบาท พระนา
คุณค่าแท้สถิตย์หล้า ไป่แล้วอัญชลี ฯ

๑๓ สายหยุด สายกลิ่นสิ้น หอมหาย
สายเสน่ห์วรรณศิลป์ถวาย โลกไว้
กี่ภพกี่ชาติสลาย มิติทิพย์ ฟังเทอญ
อยู่คู่ฟ้าดินไหม้ เลิศล้นกุศลศิลป์ ฯ

๑๔ โอม รัตนไตรร่วงรุ้ง กายสิทธิ์
บุญฤทธิ์รุ่งทศทิศ สว่างจ้า
ช่วยพระปรมานุชิต ฯ สถิตย์ทิพย์
เหนือโลกลบโศกหล้า ผ่านฟ้ามไหศวรรย์ ฯ

บทวิเคราะห์ในเรื่อง กวีฤาแล้งแหล่งสยาม มองจากทัศนคติของพระภิกษุศรีอยุธยา

-๑-

โดยหลักการ ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับวิธีฉลอง ๑๐๐ ปี ๒๐๐ ปี ที่เกี่ยวกับยูเนสโก แม้ข้าพเจ้าได้เข้าไปข้องแวะเกือบจะเต็มตัวกับงานพระยาอนุมานราชธนมาแล้วก็ตาม ทั้งนี้เพราะบุคคลที่รัฐบาลยกย่อง ย่อมยากที่จะเสาะแสวงหาคนดีได้จริงๆ ยิ่งการผ่านขั้นตอนไป กว่าจะให้นานาชาติรับรองด้วยแล้ว ยิ่งต้องคัดคนชั้นเลิศที่ผิดแผกจากชนชั้นปกครองออกไปยิ่งกว่าอะไรอื่น แต่อย่างน้อย ๒๐๐ ปี ยังมีช่วงเวลาให้เลือกได้มากกว่า ๑๐๐ ปี และการเลือกฉลอง ๑๐๐ ปี ในอีกไม่กี่ปีนี้ คงต้องข้ามบุคคลอย่างนายศิลป์ พีระศรี และนายปรีดี พนมยงค์ ไปอย่างน่าเสียดาย และอย่างน่าเศร้าใจด้วยซ้ำไป เว้นไว้เสียแต่ผู้ที่รับผิดชอบกับบ้านเมืองทางเบื้องบน จะมีแวว่าตาไปที่ความงามและความดี โดยกล้าเผชิญกับความจริงด้วย

อนึ่งการเลือกให้รางวัลบุคคลผู้ยังมีชีวิตอยู่นั้น ย่อมมีความยากเย็นซับซ้อนขึ้นไปอีกกว่าทวีคูณ แต่แล้วก็มีคนตั้งตนเป็นคณะกรรมการให้รางวัลกันในระดับต่างๆ อย่างน่าสงสัยนัก ที่น่าสังเกตก็คือ นานๆ ทีมีผู้ที่มีคุณวิเศษหลงเข้าไปรับรางวัลอยู่บ้างเหมือนกัน โดยที่สวนมากคนที่ได้รับรางวัลต่าง ๆ นั้น มักจะเป็นพวกกึ่งดิบกึ่งดีเสียแหละมากกว่ามาก ไม่ว่าจะรางวัลโนเบล รางวัลแมกซายซาย ซีอาโต้ ซีไรท์ ไปจนศิลปินแห่งชาติก็ตาม ทั้งนี้รวมถึงการให้เหรียญตราและดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ต่าง ๆ ด้วย

ตีวงให้เข้าเรื่องของเราเข้ามา จักเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่และกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสพากันได้รับการยกย่องในโอกาสที่วันพระราชสมภพ วันเกิดและวันประสูติครบ ๒๐๐ ปี แล้วเหตุไฉนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงถูกละเลยไปเสียเล่า ทั้ง ๆ ที่ความเป็นอมตะของท่านผู้นี้หาได้ด้อยไปกว่าอีก ๓ ท่านนั้นแต่ประการใดไม่ แท้ที่จริงงานนิพนธ์ของท่านครอบคลุมวรรณศิลป์มากสาขากว่า ๓ ท่านนั้นเสียซ้ำ ยังความไพเราะลึกซึ้งก็มิได้น้อยไปกว่าท่านนั้น ๆ เอาเลย

แต่เอาเถิด เรื่องนี้จะขอยกไว้ และเมื่อไหน ๆ พูดมาถึงเพียงนี้แล้ว ก็จะขอบอกกล่าวเสียด้วยว่า อย่าถือเอาปาฐกถาชิ้นนี้ไปข้องแวะกับงานพระชนมวารครบ ๒ ศตวรรษของกรมสมเด็จพระปรมานุชิต เพราะมีงานเชยๆ เฉกเช่นงานวัดที่จัดกันแทบทุกปี รวมถึงพุทธพาณิชย์ ชนิดปลุกเสกพระให้เช่ากันอย่างมากมายแล้ว ที่วัดพระเชตุพน รวมถึงการถวายพัด ถวายย่าม ที่มีภาษาอังกฤษปนอย่างผิดๆ ให้ตะขิดตะขวงใจอีกด้วย มิไยต้องเอ่ยถึงพวกนักอักษรศาสตร์

ประเภทสุกเอาเผากินที่สดุดีพระองค์ท่านกันมากรายแล้วด้วย ยิ่งที่แต่งฉันท์สรรเสริญพระองค์ท่านกันอย่างปราศจากกุสุมรสด้วยแล้ว ไม่อายพระองค์ท่านกันบ้างดอกหรือ โดยผู้ที่เข้าถึงความบรรเจิดและอลังการของพระองค์ท่าน แล้วสามารถสื่อออกมาให้คนร่วมสมัยรับทราบได้อย่างสะใจ ดูจะมีน้อยรายเสียเหลือเกิน

นี่แสดงว่าเราแทบขาดตอนทางกระแสธารแห่งวัฒนธรรมทางด้านวรรณศิลป์ไปเสียแล้วกระนั้นหรือ ทั้ง ๆ ที่ช่วงเวลาห่างมาเพียง ๒๐๐ ปีเท่านี้เอง

สุนทรภู่นั้น คนรับรู้กันได้ง่ายกว่า เพราะ "กลอนตลาด" เป็นภาษาอย่างธรรมดาสามัญ อัน"กวีไพร่"ร่วมสมัยอย่างสุจิตต์ วงษ์เทศก็เอามาเขียนแสดงออกให้อ่านกันได้อย่างกินใจ ไม่แพ้ท่านครูภู่สุนทรอาลักษณ์ขี้เมาคนนั้น ดังเรื่อง "เจ้าขุนทอง" ของเขาเป็นประจักษ์พยานอันควรแก่ความภาคภูมิใจของคนสมัยนี้

แม้นรินทร์อินจะพริ้งเพริศกว่าสุนทรภู่ โดยเฉพาะก็ในทางโคลงแต่งานของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ก็มีแนวโน้มส่อไปทางลีลาของท่านกวีผู้รองบาทบวรถวิลผู้นี้ โดยขอตั้งความหวังไว้ว่า เนาวรัตน์คงมีความอิสระเสรีพอ ไม่ถึงกับต้องรองบาทปทุมชาติ อันเป็นสัญลักษณ์ของสำนักการเงินอันยิ่งใหญ่ตลอดไป และคงไม่คล้อยไปตามกามสุขัลลิกานุโยคร่วมสมัย อันได้แก่วัฒนธรรมแห่งการบริโภคซึ่งแสดงออกทางธุรกิจการค้า ตามสื่อมวลชนต่าง ๆ อย่างน่าเป็นห่วง

ข้อเปรียบเทียบ ๒ กรณีนี้ เอ่ยไว้ให้ฟังอย่างหลวม ๆ เท่านั้นเอง ขออย่าเอาจริงเอาจังนัก แต่ถ้ารับคำเปรียบเทียบนี้ได้ อังคาร กัลยาณพงศ์ ก็คงจะเป็นคนเดียวที่สืบทอดความเป็นกวีที่ไม่แล้ง

แหล่งสยามไปจนถึงกรมสมเด็จพระปรมานุชิต แม้อังคารจะไม่ได้แต่งฉันท์ดีถึงขนาดพระองค์ท่านเอาเลยก็ว่าได้ และความล้ำลึกทางอักษรศาสตร์ก็จัดว่าด้อยกว่าพระองค์ท่าน หากความเป็นศิลปินของเขาได้ช่วยให้เขาเข้าถึงความวิจิตรทางนฤมิตกรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา โดยถอยย้อนรอยอดีตขึ้นไปจนถึงศรีสัชนาลัยและสุโขทัยเสียอีกด้วยเล่าจนความเป็นเลิศแห่งอดีตนั้นๆ ผสมกลมกลืนกับพุทธประเพณี กลั่นกรองออกมาเป็นกวีวัจน์ร่วมสมัย อันยากที่คนซึ่งติดอยู่แต่กับรูปแบบทางฉันทลักษณ์อย่างตื้น ๆ จักเข้าถึงความงามอันอยู่ในห้วงลึกนั้น ๆ ได้

การเข้าใจงานของอังคารนั้น ยากกับคนร่วมสมัยฉันใด พระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ก็ยากแก่การเข้าใจของสามัญชน ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ฉันนั้น ดังมีพระราชปรารภในรัชกาลที่ ๓ ว่า

ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานหยาบ
ประพฤติบาปไปเสียสิ้นแผ่นดินกระฉ่อน
จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร

อย่างน้อยในสมัยของกรมสมเด็จพระปรมาฯ ก็ยังมี "ปราชญ์" เป็นจำนวนน้อยที่เข้าซึ้งถึงสุนทรียะทางอักษรศาสตร์และความเพริศพริ้งทางวรรณศิลป์ของพระองค์ท่าน ดังพระองค์ท่านก็ทรงผลิตงานด้านคุณภาพเพื่อคนจำนวนน้อยนี้เท่านั้น ท่านไม่ใช่กวีสามัญชนหรือของคนทั่ว ๆ ไปอย่างสุนทรภู่ หรือนรินทร์อิน แม้เจ้าพระยาพระคลัง (หน)เอง ก็มีงานซนิดที่คนวงกว้างรับได้มากกว่าพระองค์ท่าน ดัง***กากี*** นั้นแพร่หลายออกไปถึงกัมพูชา ไม่แพ้ ***ไกรทอง*** ของรัชกาลที่ ๒ และ ***พระอภัยมณี*** ของสุนทรภู่นั้นเลย ยิ่ง ***สามก๊ก*** และ ***ราชาธิราช*** ด้วยแล้ว เป็นอลังการทั้งแก่ชนชั้นสูง และอ่านกันได้ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่

ในหมู่ไพร่บ้านพลเมืองด้วย

ในที่นี้ ขอเจาะจงพูดถึงกรมสมเด็จพระปรมาฯ โดยขอถือว่าปาฐกถานี้แสดงเนื่องในโอกาส ๑๔๐ ปี ที่ทรงได้รับมหาสมณุตมาภิเษก ซึ่งจะตรงกับวันที่ ๑ สิงหาคม

ในคำประกาศเลื่อนกรมคราวนั้น มีความบางตอนว่า "**ทรงพระปรีชาญาณ ฉลาดรอบรู้ในพุทธศาสนราชศาสตร์ แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่าง ๆ แลในทางปฏิสัณฐานปราไสย แล้วมีพระหฤทัยโอบอ้อมอารี เป็นที่สนิทเสน่หาแห่งราชสกุลวงศ์ แลมหาชนเป็นอันมาก... (เป็น)บุรุษรัตนอันล้ำเลิศประเสริฐดังนี้...**" ยังสร้อยพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัตร ก็มีความตอนหนึ่งว่า"**มหาบัณฑิตสุนทรวิจิตรปฏิภาณ ไวยัติญาณ มหากระวี**" แต่ปาฐกถานี้มิอาจที่จะนำพระคุณาลังการต่าง ๆ มาบรรยายได้โดยตลอด

-๒-

ข้าพเจ้าไม่ต้องการจะกล่าวถึงพระประวัติของพระองค์ท่าน เพราะผู้ที่สนใจย่อมหาอ่านได้ไม่ยาก ที่น่าเสียดายก็คือ พระประวัติอันเขียน ๆ กันไว้นั้น แห้งแล้งจนแทบหารสชาติเอาไม่ได้เลย ความเป็นมนุษย์ของพระองค์หายไปไหน เหลือแต่ความเป็นกวีของพระองค์ซึ่งฝากไว้ในพระนิพนธ์

ในที่นี้ขอตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับพระนามไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังคงจะสังเกตได้ว่าข้าพเจ้าออกพระนามว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิต

ชิโนรสมาโดยตลอด ทั้งนี้ก็เพราะเมื่อทรงได้รับมหาสมณุตมาภิเษกที่วัดพระเชตุพน ตอนต้นรัชกาลที่ ๔ นั้น พระราชพิธีดังกล่าวมีความสำคัญคล้ายพระราชพิธีบวรราชาภิเษกเลยทีเดียว แสดงว่าทรงได้รับพระราชอิสริยยศสูงสุด เพราะคำว่า "กรมสมเด็จ" นั้นรองลงมาก็แต่ "พระบาทสมเด็จ" เท่านั้นเอง

เมื่อโปรดให้กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นกรมสมเด็จในรัชกาลที่ ๕ ก็เลียนแบบพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษกในรัชกาลที่ ๔ และมีคำประกาศว่า พระอิสริยยศเท่ากรมสมเด็จพระปรมาฯ ครั้นงานมหาสมณุตมาภิเษก ในรัชกาลที่ ๖ ก็ดำเนินการพระราชพิธีเช่นเดียวกัน หากเปลี่ยนพระนามกรมจาก "กรมสมเด็จ" มาเป็น "สมเด็จกรมพระยา" เท่านั้นเอง แม้สมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะทรงมีศักดินามากกว่าพระองค์เจ้าอื่นๆ ก่อนหน้านั้นที่ได้เป็น "กรมสมเด็จ" แต่นั่นเป็นเหตุผลส่วนพระองค์ต่างหากออกไป ไม่ได้แปลว่า "กรมสมเด็จ" ก่อนหน้านั้นมีพระอิสริยยศต่ำกว่า "สมเด็จกรมพระยา" พระองค์เจ้าที่ทรงได้เป็นสมเด็จกรมพระยาต่อมา คือสมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ แต่ก็ยังคงเรียกพระองค์ท่านกันอย่างโบราณว่า กรมสมเด็จ ความข้อนี้ข้าพเจ้าได้ยินจากพระโอษฐ์กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์เองเลยทีเดียว

แต่แล้วในปลายรัชกาลที่ ๖ ได้มีกระแสพระบรมราชโองการ ให้ประกาศเปลี่ยนคำเรียกพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสียใหม่เป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แล้วเลยโปรดให้ออกพระนามพระบรมราชวงศ์ที่ทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายกมาแต่ก่อน ให้นำพระราชทินนามด้วย

พระสมณศักดิ์พิเศษว่า ''สมเด็จพระมหาสมณเจ้า'' ด้วยเช่นกัน โดยให้ออกพระนามกรมตามมาว่า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์ ๑ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์พระองค์ ๑ (ทั้งนี้ก็เพื่อเลี่ยงการใช้คำว่าสมเด็จซ้ำซ้อนถึง ๒ ครั้ง ดังทรงตระหนักมาแล้วแต่ในรัชกาลที่ ๕ คราวเลื่อนกรมสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลาขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์)

ที่น่าสังเกตก็คือพระนามที่มีสมเด็จซ้อน ๒ คำนั้น เวลานี้มีเหลืออยู่แต่ในศาสนจักร ซึ่งเริ่มมีขึ้นในรัชกาลปัจจุบันนี้เอง อันมีผลมาแต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช(ปลด) แห่งวัดเบญจมบพิตร เป็นต้นมา แสดงว่าสมัยนี้การตริตรองอย่างรอบคอบทางด้านภาษาได้ปลาสนาการไปเสียแล้วกระมัง จึงยังปล่อยอะไรไว้ให้ผิด ๆ อย่างไม่ตะขิดตะขวงใจ แม้ในปัจจุบัน องค์สกลมหาสังฆปริณายกก็มีคำว่าสมเด็จซ้ำกันถึง ๒ ครั้งในพระสุพรรณบัตร

ที่ข้าพเจ้าอยากทราบก็คือ คำประกาศในรัชกาลที่ ๖ มาจากความผิดพลาดทางข้อมูลด้านพงศาวดาร หรือเป็นการจงใจกดพระมหานิกายลงไว้ตามราชประเพณี

ถ้าจะเป็นอย่างหลัง ก็มีตัวอย่างอันเห็นได้ชัดมาแต่รัชกาลที่ ๕ แล้วว่า ม.จ.ทัต เสนีวงศ์ ทรงผนวชเณรมาแต่รัชกาลที่ ๓ และเป็นเปรียญเอก ๗ ประโยค หากสังกัดวัดระฆังของฝ่ายมหานิกาย ในที่สุดได้เป็นหม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ ครองวัดพระเชตุพน ส่วน ม.จ.กระจ่าง ลัดดาวัลย์นั้น ทรงผนวชเณรในรัชกาลที่ ๔ และเป็นเปรียญโท เพียง ๕ ประโยค หากสังกัดในคณะธรรมยุต จึงได้เป็นพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร มาแต่ได้ครองวัดราชบพิธ ก่อนได้

เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์เสียด้วยซ้ำ

พร้อมกันนั้น เราก็ต้องไม่ลืมว่าราชตระกูลเสนีวงศ์นั้นห่างออกไปกว่าราชตระกูลลัดดาวัลย์ยิ่งนัก โดยที่พระอัครชายาเธอในรัชกาลที่ ๕ ถึงสามพระองค์ล้วนเป็นหม่อมเจ้าในราชตระกูลหลังนี้ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นธรรมยุตและมหานิกาย อาจไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับความต่ำสูงของสมเด็จพระพุฒาจารย์ ๒ องค์นี้ก็ได้

ถ้ากรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ต้องถูกลดพระอิสริยยศลงเป็นสมเด็จกรมพระ ในขณะที่กรมสมเด็จพระปวเรศฯ ทรงเป็นสมเด็จกรมพระยานั้น มีที่มาอย่างไร จะอ้างว่ากรมสมเด็จพระปวเรศฯ เคยทรงเป็นกรมพระมาก่อน และเมื่อเป็นกรมสมเด็จ เจ้ากรมเป็นพระยา กระนั้นหรือ ความข้อนี้ฟังไม่ขึ้น เพราะใคร ๆ ก็ทราบกันว่าในต้นรัชกาลที่ ๕ นั้น เดิมจะโปรดให้เลื่อนกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ขึ้นเป็นกรมสมเด็จเลยทีเดียว ดังกรณีกรมสมเด็จพระปรมานุชิตในตอนต้นรัชกาลที่ ๔ หากเสด็จที่วัดบวรนิเวศขอให้งดไว้ ทรงอ้างว่าเจ้านายที่อาวุโสกว่าพระองค์ท่านมีอยู่ และทรงเป็นเพียงต่างกรมวังหน้าเท่านั้น จึงโปรดให้เป็นกรมพระก่อน (ดังคราวนั้นโปรดให้เลื่อนเสด็จยายที่ทรงบำรุงเลี้ยงพระองค์ท่านมาให้เป็นกรมสมเด็จพระสุดารัตน์ราชประยูร) จนหมดเจ้านายที่อาวุโสกว่าแล้ว กรมพระปวเรศฯ จึงทรงรับเป็นกรมสมเด็จฯ

อีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งมักอ้างกันก็ว่า กรมสมเด็จพระปวเรศฯ มีเจ้ากรมเป็นพระยา แต่เราไม่ทราบกันว่ากรมสมเด็จพระปรมาฯ ทรงมีเจ้ากรมเป็นพระหรือพระยา แต่ดูจากฐานานุกรม ก็เห็นได้ชัดว่ากรมสมเด็จพระปรมาฯ ทรงมีฐานานุกรมถึง ๑๖ รูป แต่กรมสมเด็จ

พระปวเรศฯและสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณฯ ต่างก็ทรงมีฐานานุกรมเพียงพระองค์ละ ๑๕ รูปเท่านั้น

ในเรื่องเจ้ากรมเป็นพระหรือพระยา ไม่น่าจะต้องเกี่ยวข้องกับความต่ำสูงของเจ้านายที่เป็นกรมพระหรือกรมพระยา ดังในรัชกาลที่ ๔ นั้นเอง โปรดให้เฉลิมพระยศพระราชมารดา ซึ่งเสด็จสวรรคตล่วงลับไปแล้ว ให้เป็นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พร้อม ๆ กับการตั้งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯนั้น ก็โปรดให้นายมา นายเวรขอเฝ้าเดิม เป็นพระศรีสุริเยนทรามาตย์เจ้ากรมขอเฝ้า หาได้เป็นพระยาไม่

จริงอยู่ กรมสมเด็จพระเดชาดิศร มีเจ้ากรมเป็นพระยา ภายหลังจึงออกพระนามว่าสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร แล้วกรณีกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์เล่า เจ้ากรมก็เป็นพระยาเช่นเดียวกัน ทำไมไม่ถวายพระอิสริยยศเลื่อนขึ้นไปอีกเล่า

ชะรอยการตั้งเจ้ากรมให้ดำรงฐานันดรศักดิ์ชั้นใด จะขึ้นอยู่กับวุฒิของบุคคลนั้น ๆ รวมอยู่ด้วยดอกกระมัง ดังนายพัดเจ้ากรมขอเฝ้าของพระนางเจ้ารำเพยภมาภิรมย์ ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาศ ก็เป็นเพียงพระเท่านั้น หาได้เป็นพระยาไม่ แล้วจะว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ ต่ำกว่าสมเด็จกรมพระยา กระนั้นหรือ

อนึ่งที่อ้างกันว่า สมเด็จพระพี่นางพระองค์ใหญ่และพระองค์น้อยในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งทรงเป็นกรมสมเด็จทั้งคู่ หากพระองค์หนึ่งทรงมีเจ้ากรมเป็นพระยา อีกพระองค์หนึ่งทรงมีเจ้ากรมเป็นพระ จึงลักลั่นกัน กลายมาเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี และสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์นั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เกิดเพราะความผิด

พลาดในการตีความแต่ในรัชกาลที่ ๕ มานั้นแลเป็นเหตุ แล้วกลายมาเป็นเอกสารในทางราชการขึ้นแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา ดังในรัชกาลนั้น มีการตีความทางพงศาวดารผิดพลาดหลายอย่างหลายประการ เช่นโปรดให้ออกพระนามรัชกาลที่ ๑-๖ ว่า พระรามาธิบดี แล้วลงหมายเลขตามลำดับมานั้น ทำให้ไขว้เขวกับการลำดับรัชกาลในสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะกรุงเทพรัตนโกสินทร์นี้ ตามทฤษฎีแล้วย่อมถือว่าสืบต่อมาจากกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยานั้นเอง ดังผู้ที่นับเนื่องในราชตระกูล เวลานี้ก็ใช้คำว่า ณ อยุธยา พ่วงท้ายอยู่

การนับลำดับกษัตริย์อย่างถูกต้องนั้น ย่อมถือว่าพระรามาธิบดีที่ ๑ คือพระเจ้าอู่ทอง ไม่ใช่พระพุทธยอดฟ้า และพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็ไม่ใช่พระพุทธเลิศหล้า ส่วนพระรามาธิบดีที่ ๓ นั้น คือพระนารายณ์ ไม่ใช่พระนั่งเกล้าฯ โดยที่พระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงเป็นพระรามาธิบดีที่ ๔ ต่างหาก ใครไม่เชื่อความข้อนี้ ขอให้สอบดูได้จาก ***พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา*** ซึ่งพระจอมเกล้าฯรัชกาลที่ ๔ (ไม่ใช่พระรามาธิบดีที่ ๔) ทรงตรวจชำระด้วยพระองค์เอง

ความผิดพลาดดังกล่าว ได้แก้ให้ตกไปแล้วแต่ในรัชกาลสุดท้ายแห่งสมัยราชาธิปไตย ดังในรัชกาลที่ ๗ นั้นเอง คงจะเขินกับคำว่าสมเด็จกรมพระที่เป็นพระองค์เจ้ากันมาแล้ว จึงโปรดให้ทรงตั้งกรมพระสวัสดิ์วัตนวิศิษฐ์ขึ้น เป็นสมเด็จกรมพระอย่างเป็นทางการเลย คือไม่ยอมให้เป็นสมเด็จกรมพระยาเพราะขาดพระคุณวุฒิในทางราชการหากอ้างพระชาติวุฒิที่ทรงเป็นพระราชมาตุลา โดยไม่ได้อ้างถึงข้อเท็จจริงที่ทรงเป็นพระสัสสุระ ดังคราวยกกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ขึ้นเป็นกรมพระในรัชกาลที่ ๖ ก็มิได้อ้างข้อเท็จจริงที่ว่าทรงเป็นพระ

สัสสุระ ด้วยเช่นกันนั้นแล[๑]

สวนในรัชกาลปัจจุบัน จะมีการแก้ไขพระนามกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสหรือไม่ ขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงที่ว่า จะมีการยกย่องพระมหานิกายกันอย่างจริงจังอีกหรือไม่ และจะยอมรับถึงความผิดพลาดของบรรพชนแต่หนหลังด้วยหรือไม่ โดยที่ในปัจจุบัน "มีปราชญ์" คู่พระนครด้วยหรือไม่ประกอบด้วย นี้แลคือประเด็นที่สำคัญ

ถ้าการฉลอง ๒๐๐ ปี กรมสมเด็จพระปรมาฯ มีความหมาย คงต้องเริ่มแต่การพิจารณาพระนามกรมให้ถูกต้องเสียแต่ต้น เว้นเสียแต่การฉลองนั้น ๆ จะเป็นของเล่นของพวกกึ่งดิบกึ่งดี ถ้าเป็นเช่นนี้ ก็คงจะหาคุณค่าที่จีรังยั่งยืนได้ยาก แม้การประมวลพระนิพนธ์ทั้งหมดมาชำระ ทำเชิงอรรถและสารบาญค้นเรื่องอย่างแสดงถึงความรู้อันลึกซึ้งของเมธีร่วมสมัย ก็ยังมองไม่เห็นว่าจะมีการคิดทำกันขึ้นอย่างจริงจัง ที่สุดจนพระประวัติชนิดที่ประกอบไปด้วยแนวทางวิพากษ์วิจารณ์อย่างเป็นวิชาการ ก็ไม่ปรากฏมีเช่นกัน

---

[๑] อ้างกันว่า ในรัชกาลที่ ๒ มีการออกพระนามสมเด็จกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์นั้น นั่นเป็นแต่ภาษาพูด ไม่ได้ใช้ในทางราชการ แต่ตามหมายงานอุปราชาภิเษกในรัชกาลที่ ๓ มีเอ่ยถึงสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพ ทั้ง ๆ ที่ทรงเป็นพระองค์เจ้า โดยที่ในสมัยนั้นยังไม่ใช้คำว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ แม้พระปิตุลาก็คงออกพระนามว่า พระเจ้าน้องยาเธอ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงเรียกกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ว่าสมเด็จ แต่ก็ต้องเติมว่า สมเด็จพระมาตามหยิกาเธอ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ทางภาษาพูดออกพระนามกันว่า สมเด็จพระมาตาฯ

ในหนังสือ ***๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*** ที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ตีพิมพ์ออกมาเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๓๓ นั้น มีท่านผู้หญิงคน ๑ และพันตรีหญิงคน ๑ เขียนสดุดีพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน คนหนึ่งยกเรื่อง ***สรรพสิทธิ์คำฉันท์*** มาพรรณนา อีกคนหนึ่งยกเอาเรื่อง ***ตะเลงพ่าย*** มาสดุดีวีรกรรมอันล้ำเลิศ

ใครก็ตาม เมื่อได้อ่านบทความ ๒ ชิ้นนี้แล้ว ย่อมสรุปได้ว่าสตรีทั้ง ๒ นี้ ไม่อาจสื่อกับคนร่วมสมัยได้เสียแล้ว ดังข้าพเจ้าเชื่อว่าสตรีทั้ง ๒ นี้รับความงามของกวีร่วมสมัยอย่าง อังคาร กัลยาณพงศ์ ไม่ได้ด้วยเช่นกัน

เป็นที่น่าเสียดายว่า การสอนวรรณคดีไทยยังเดินตามกรอบชนิดที่สตรีทั้ง ๒ นี้แสดงออกอยู่ ดังคนหนึ่งก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีอีกคนเป็นอาจารย์ทางวรรณคดีที่สำคัญ ถึงขนาดที่เคยเป็นนายิกาสมาคมภาษาและหนังสือมาหลายสมัยแล้วด้วยซ้ำ

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมยากที่อนุชนของเราจะเข้าถึงความเป็นเลิศแห่งพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ในทางตรงกันข้ามเราก็มีปัญญาชนรุ่นใหม่ โดยที่บางคนเข้าถึงอักษรศาสตร์สมัยโบราณอย่างแตกฉานเสียด้วย เช่น อัศนี พลจันทร และจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นต้น แต่คนพวกนี้กลับเห็นว่างานเขียนอย่างของกรมสมเด็จพระปรมาฯ เป็นวรรณคดีศักดินาในสมัยการปกครองแบบเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งถือว่าเป็นปฏิกิริยาต่อความเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่เรียกร้องต้องการเสมอภาค

ภราดรภาพและเสรีภาพ ทั้งนี้เพราะวรรณคดีศักดินาไม่ต่อสู้เพื่อเอกราชประชาธิปไตย และความสมบูรณ์พูนสุขของมวลชน ถือว่าเป็นงานเขียนของพวกชนชั้นสูงในระบอบจักรวรรดินิยม ซึ่งกดขี่ขูดรีดประชาราษฎร

แม้จะไม่เอ่ยถึงกรมสมเด็จฯ แต่อัศนีก็กล่าวถึงวรรณกรรมที่ร่วมสมัยกับพระองค์ว่า

"เนื้อเรื่อง...มีส่วนเหมือนกันในด้านที่เกี่ยวกับ กษัตริย์ การรบพุ่ง และชีวประวัติของนักรบในเรื่องที่เป็นไปในทางกาม งานเหล่านี้แสดงภาพอันสูงส่งยิ่งใหญ่ของราชสำนักและแสดงภาพอันแสนทุเรศและถูกเหยียดว่าต่ำช้าของสามัญชน... อย่างไรก็ดีภาพอันอยู่บนฟ้าเหล่านั้น เป็นภาพชนิดที่เราไม่อยากดูและไม่อยากเป็น เป็นภาพอันไร้ความเมตตา ปราณี หลอกลวง คดโกง เต็มไปด้วยกามอันลามก ซึ่งมิใช่ธรรมชาติ... ความเลวร้ายอย่างนั้นย่อมมีอยู่ในสังคมของระบบศักดินาเป็นธรรมดาอยู่เอง...หรือแม้แต่สภาพความเป็นจริงของระบบศักดินาที่เหลือเศษตกค้างอยู่ในสมัยนี้ ในยุคนี้เป็นยุคของพวกกระฎุมพีปนศักดินา เราจะเห็นความเลว หยาบช้า เหล่านั้นได้จากวงสังคมที่เรียกว่าชั้นสูงในปัจจุบัน"

แม้สุภาษิตต่าง ๆ ของวรรณคดี "ศักดินา" *"ก็น่าเบื่อ โกหก พกลม และเพื่อประโยชน์ที่จะจูงประชาชนไปสู่ความหลง ให้ยอมเป็นทาสของผู้ปกครองผู้ยิ่งใหญ่สืบไป ไม่มีวันถอนตัวออก ภาษิตเหล่านั้น อย่างน้อยก็นำทางให้คนทนทานต่อการกดขี่ไม่สอนให้ต่อสู้เพื่อสติและความเป็นมนุษย์ของบุคคลเหล่านี้ แม้โดยนิตินัยเราจะไม่มีทาสแล้วก็ดี แต่โดยพฤตินัยเรายังมีทาสที่ปล่อยไม่ไปอีกมากมาย"*

นอกจากนี้แล้วอัศนียังกล่าวด้วยว่า *"บทอัศจรรย์เป็นลักษณะการประพันธ์ทางชนชั้นที่ทึกทักตนว่าเป็นสมมติเทวดา... (บทอัศจรรย์เป็น) เครื่องชี้*

ว่าผู้แต่งเป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก เพราะกลัวและอายที่จะเปิดเผยว่าตนเป็นผู้ทำสิ่งที่ต้องห้ามและติเตียนและตนทำเกลียดชัง ครั้นจะทำสิ่งที่ตนชอบนั้นก็ไม่ได้ จึงต้องทำแต่ทำให้เป็นง่ามแง่เอาไว้สำหรับเลี่ยงการเจรจา... พวกผู้ดีทั้งหลายนั้น... ช่างเจรจานัก ฝึกฝนกันมาแต่เล็กแต่น้อยที่จะพูดตลบตะแลงให้รอบตัว... นิสัยของพวก(ผู้ดี) เหล่านี้ หมกมุ่นแห้งแล้งและขุ่นมัวไป พวกนี้มีเครื่องบำเรอบำรุงความสุขที่ว่านี้มากมายหลายอย่าง ภาพกาพย์กลอนที่มีบทอัศจรรย์ก็เป็นเครื่องบำเรอบำรุงความสุขส่วนหนึ่งของเขา...''

(อินทรายุธ, **ข้อคิดจากวรรณคดี,** ตีพิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๒)

เมื่อฟังข้อกล่าวหาของอัศนี พลจันทร แล้วลองฟัง จิตร ภูมิศักดิ์ ดบ้าง

''วรรณคดีที่ผูกเป็นเรื่องนิยายหรือละครหรือเรื่องพงศาวดารส่วนมาก มักจะเป็นเรื่องที่วนเวียนอยู่แต่ชีวิตของเจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน หรือชนชั้นสูงแทบทั้งสิ้น แต่ละเรื่องจะต้องเกี่ยวกับการรบราฆ่าฟันระหว่างพวกเจ้าศักดินาเพื่อแย่งชิงนางงาม เกณฑ์ไพร่พลไปตายกันเป็นหมื่นเป็นแสน.. หรือไม่เช่นนั้นก็ต้องเป็นเรื่องการแย่งชิงราชสมบัติกันเองในระหว่างสังคมของชนชั้นศักดินา เรื่องอิจฉาริษยาระหว่างลูก ๆ เมีย ๆ ของกษัตริย์... สรุปได้ว่าเรื่องทั้งปวงส่วนมากมักเป็นเรื่องของเจ้านายศักดินาเสียแทบทั้งสิ้น..

''ความวนเวียนอยู่แต่เรื่องของชนชั้นสูงหรือในวงสังคมและชีวิตของชนชั้นศักดินา...ทำให้เกิดความจำเจขึ้นในวรรณคดีไทย เกิดการลอกเลียนแบบ...เกิดการอืดอัด เกิดความจืดชืด...ลักษณะตีกรอบจึงเกิดขึ้นทางด้านเนื้อหา... และทั้งด้านรูปแบบ... ชีวิตที่ฉายสะท้อนอยู่ในวรรณคดีก็เป็นชีวิตกึ่งมนุษย์กึ่งเทพเจ้า ห่างไกลจากชีวิตของสามัญมนุษย์และสามัญชน ถ้อยคำที่ใช้ ภาษาที่ใช้ ส่วนมากก็

เป็นภาษาที่แพรวพราวสูงศักดิ์ ห่างไกลจากภาษาของสามัญชน...ประหนึ่งว่ากวีศักดินาได้ยกชะลอเอาวรรณคดีขึ้นไปประดิษฐานไว้ ณ ยอดเขาไกรลาศ อันสูงสุดเอื้อม''

(จิตร ภูมิศักดิ์, ***บทบาททางวรรณคดีของพระมหามนตรี*** พ.ศ. ๒๕๒๓)

แม้งานของบุคคลทั้ง ๒ ที่เอ่ยมานี้จะเผยตัวครั้งแรกเมื่อก่อน พ.ศ.๒๕๐๐ แล้วก็ถูกเผด็จการทหารปิดกั้นการแสดงออกอย่างเสรี ต่อมาเป็นเวลาร่วมสองทศวรรษ แล้วงานเขียนทำนองนี้ก็ลุกโชนขึ้นอีกก่อนพ.ศ.๒๕๑๖ ถึง ๒๕๑๙ จนถึงกับมีการเสนอให้เผาวรรณคดีเก่า ๆ ทิ้งเสียให้หมด

ทั้ง ๆ ที่ในช่วงปัจจุบันนี้ อาจไม่มีปฏิกิริยาต่อต้านวรรณคดีศักดินาอย่างเปิดเผย แต่คำพูดของอัศนีและของจิตร ก็ยังมีอิทธิพลอยู่ในหลายวงการ แม้วรรณกรรมมากซิสม์จะดูอัปปางลงไปแล้วก็ตาม

ที่น่าสนใจก็คือสุภาพสตรีทั้ง ๒ ที่มีผลงานอยู่ในหนังสือ ***๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*** หาได้แก้ข้อกล่าวหาของสุภาพบุรุษทั้งสองนี้ให้ตกไปด้วยไม่ ตราบใดที่นักสอนวรรณคดีไทยรุ่นใหม่ไม่อาจตอบโต้กับจิตรและอัศนีได้ในทางภูมิปัญญา โดยครูที่สอนวรรณคดีเข้าได้ไม่ถึงสนุทรียะของวรรณคดี"ศักดินา"แล้วไซร้ ก็ยากที่คนรุ่นใหม่จะได้รับรสอันลึกซึ้งของวรรณศิลป์เก่า ๆ อันเป็นอมตะ แม้งานเก่า ๆ เหล่านั้นจะสูงส่ง ดังอยู่บนยอดเขาไกรลาศ หากเป็นนฤมิตกรรมอันเลอเลิศ ก็ควรที่เราจะฝ่าขวากหนาม ป่ายปีนขึ้นไปให้ได้พบเห็นทัศนวิสัยอันสูงจนแทบสุดเอื้อมนั้น มิใช่หรือ

อัศนีและจิตร ปฏิเสธศิลปะเพื่อศิลปะ ความงามเพื่อความงาม

โดยต้องการให้วรรณคดีมารับใช้ปวงชน ตามแนวของลัทธิมากซ์ และเมื่อมีอคติหรืออุปาทานทางลัทธิอุดมการณ์ถึงเพียงนี้แล้ว ย่อมมองสิ่งซึ่งแสดงออกอย่างตรงกันข้ามด้วยความคิดของพวกตนว่าเป็นสีดำ หรือเลวร้ายไปหมด จนยากจะแลเห็นคุณค่าอันประณีต และเข้าถึงนฤมิตกรรมอันวิเศษของวรรณคดี"ศักดินา"ได้ ดังใครที่ได้อ่านอรรถาธิบายเรื่อง ***นิราศหนองคาย*** ของจิตรแล้ว คงจะอดรำคาญเสียมิได้ที่เขาเอาทฤษฎีมากซิสม์ มาวิพากษ์วรรณกรรมชิ้นนี้แทบทุกวรรคตอน ถ้าเขาถอดแว่นตาหรืออุปาทานในเรื่องนี้ออกได้ งานวิจารณ์วรรณคดีของเขาคงจะให้คุณประโยชน์ยิ่งกว่าที่ปรากฏออกมาแล้วเป็นแน่

นอกเหนือบุคคลทั้ง ๒ นี้ไปแล้ว เรายังมีนักวิชาการรุ่นใหม่อีกที่ไปตรัสรู้มาจากสำนักทิศาปาโมกข์ต่างประเทศ แล้วนึกว่าตนแตกฉานภาษาไทย (อย่างน้อย ๒ สุภาพบุรุษที่เอ่ยนามมานี้ แตกฉานภาษาไทยยิ่งกว่า ๒ สุภาพสตรีที่เอ่ยถึงมาก่อนแล้วเสียด้วยซ้ำ ทั้งนี้จากการพิจารณาถึงข้อเขียนนั้น ๆ เอง) แล้วสรุปถึงวรรณคดีโบราณว่าเป็นการรับใช้ชนชั้นปกครองทางการเมืองอย่างไร ๆ ดูนักปราชญ์รู้พลั้งพวกนี้จะได้ข้อสรุปกันอย่างง่ายดาย จนคนที่อ่านข้อความของเขาอย่างตามไม่ทัน (เพราะภาษาของเขามักวกวนนัก) แล้วพากันหลงเชื่อไปได้ง่าย ๆ ยิ่งพวกนี้เป็นครูอาจารย์ในมหาวิทยาลัย ก็เลยมีนักศึกษาหลงเข้ารกเข้าพงตามไปได้มิใช่น้อย ดังขอให้อ่านงานของสมบัติ จันทรวงศ์ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ดูด้วยมนสิการก็จะเข้าใจคำเตือนที่ว่านี้ได้ หากข้าพเจ้ายังไม่ประสงค์จะโต้กับบุคคลทั้ง ๒ นี้ในที่นี้

โดยที่คนหนึ่งเป็นนักรัฐศาสตร์ อีกคนหนึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ จึงเอากรอบแห่งวิธีวิทยาตามวิชาการของตนมาตัดสินวรรณคดี โดยที่

เมื่อบุคคลทั้งสองมองไปที่งานของสุนทรภู่ แล้วสรุปผลออกมาเป็นกวีมหากระฎุมพี หรือวิเคราะห์การเมืองจากการศึกษานิทานของท่านครูผู้นี้ก็พอทำเนา เพราะงานเขียนของท่านผู้นี้ไม่ยากเย็นอะไรนัก แม้บทสรุปนั้นๆ จะแสดงอคติของนักวิชาการออกมาอย่างไร ก็ช่างเถิด แต่เมื่อขยับไปจับ ***ยวนพ่าย*** และ ***มหาชาติคำหลวง*** มาพิจารณาทั้ง ๆ ที่ภูมิปัญญาของตนยังขึ้นไปไม่ถึงนั้น มิเป็นการแสดงตนอย่างอาจเอื้อมเกินไปดอกหรือ อย่างน้อยการพิจารณา ***ปฐมสมโพธิกถา*** ของนิธิยังพอรับฟังได้ แม้ข้าพเจ้าจะไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปของเขาก็ตาม (ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, ***ปากไก่และใบเรือ***, พ.ศ. ๒๕๒๗ และ สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวาณิช, ***ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย***, พ.ศ. ๒๕๒๓)

ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับ เจตนา นาควัชระ ที่ว่านักประวัติศาสตร์และนักรัฐศาสตร์ ที่พยายามอ่านวรรณคดีเก่า ๆ เพื่อพิสูจน์ทฤษฎีหรือข้อสมมุติฐานของตนนั้น เป็นอันตรายได้ง่าย ที่ข้าพเจ้าอ่านงานพวกนี้มาแล้ว เห็นเป็นเลิศอยู่แต่ก็งานของ Jonathan D. Spence เรื่อง **The Gate of Heavenly Peace : The Chinese and Their Revolution** เล่มเดียว ที่นักประวัติศาสตร์สามารถใช้ข้อมูลจากวรรณคดีมาเขียนให้อ่านกันได้อย่างสมภาคภูมิ

ข้าพเจ้าปฏิเสธไม่ได้ว่า การวิจารณ์เชิงลบต่อวรรณคดีสมัยเก่าเกิดขึ้นด้วยความตื่นตัวทางการเมืองที่ต้องการเปลี่ยนระบบสังคม ความตื่นตัวนี้มีผลส่งต่อการสร้างงานในลักษณะใหม่ด้วย

เมื่อ เฮอเบิร์ต ฟิลิปส์ มาศึกษาบทบาทของปัญญาชนไทยใน พ.ศ.๒๕๑๐ เขาสรุปว่า นักคิดนักเขียนชั้นนำของไทยจนตราบถึง

ช่วงนั้น มีแต่พวกบาเรียน (Literati) ไม่มีพวกคิดปฏิวัติชนิดต้องการทำลายโครงสร้างของสังคม (intelligentsia) เลย ทั้งนี้เพราะมาถึงช่วงนั้น นักคิดสกุล ***อักษรสาส์น*** และขบวนการมากซิสต์ ได้ปลาสนาการไปจากแวดวงการศึกษาและสื่อมวลชนจนหมดสิ้นแล้ว จำเดิมแต่ถูกจับคราวกบฏสันติภาพ ไปจนถึงการขึ้นครองอำนาจของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หากการตื่นตัวทางความคิดที่เรียกว่าหัวก้าวหน้ากลับมาเริ่มขึ้นใหม่ในช่วงก่อน ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ จน ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ต่างหาก โดยมีความเห็นตามปรัชญาวัตถุนิยมประวัติศาสตร์กันอย่างแพร่หลาย โดยที่คนรุ่นใหม่เป็นอันมากพากันติดอาวุธทางปัญญา เพื่อต่อต้านศักดินาและกระฎุมพี ครั้นชนชั้นนำบางคนในหมู่เยาวชนเหล่านั้นออกมาจากป่าก็ดูจะมีทัศนะที่กว้างไกลขึ้น ดัง เสกสรร ประเสริฐกุล ได้กล่าวไว้อย่างน่ารับฟังว่า

"เมืองไทยเรานั้น พูดกันอย่างเป็นธรรมแล้ว ศาสนาพุทธอนุญาตให้เรามีความหลากหลาย กระทั่งสอนด้วยว่าสรรพสิ่งมีหลายด้าน ฉะนั้น นิยายไทยจึงมีโอกาสหนีพ้นตัวละครขาวล้วนดำล้วนได้มาก ผมว่าคนไทยเราชอบเสรีทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว... ..วรรณคดี ไพร่อย่าง ***ขุนช้างขุนแผน*** *นางวันทองไม่ได้ชั่วมาตั้งแต่ต้น สถานการณ์มันบังคับ ขุนช้างเองแม้มันจะถ่อยสารพัดแต่มันรักเดียวใจเดียว ตัวนางวันทองก็มีลักษณะความเป็นคนครบถ้วน ห่วงหน้าพะวงหลัง ตัดสินใจไม่ถูก ผู้ปกครองท่านรำคาญก็เลยให้เอาไปตัดหัว ...หรือแม้กระทั่งนิทานชาดก เช่น* ***พระเวสสันดร*** *ตาชูชกแกไม่ได้คิดอะไรบ้า ๆ ไปขอลูกคนอื่นมาเป็นทาส แกถูกเมียบีบ กลัวเมียไม่รักก็ต้องทำ แล้วแกแก่ปานนั้นต้องไปปีนเขาวงกต มันสบายเสียเมื่อไร นางอมิตดาเอง ก็ไม่ใช่อยู่ ๆ มาบังคับผัว แต่ถูกเมียชาวบ้านอิจฉาริษยาเพราะดันดูแลผัวดีเกินไป มันเป็นเรื่องของมนุษย์ปุถุชนทั้งนั้น พระเวสสันดรกับ*

พระนางมัทรีให้ลูกเขาไปแล้วไม่ใช่ชูกำปั้นยืนสง่างามแบบรูปวาดวีรบุรุษ ท่านก็เจ็บท่านก็ปวดร้าวเหมือนกัน พระพุทธเจ้าท่านเป็นนักมนุษยนิยม คำสอนของท่านจริง ๆ แล้วมีศูนย์กลางอยู่ที่มนุษย์ ไม่มีอะไรที่เป็นพลังลี้ลับเหนือธรรมชาติทั้งหมดอยู่ที่ตัวมนุษย์เอง

"ทีนี้ของเรามันรับอย่างอื่นเข้ามาปน โดยเฉพาะระยะหลังรับคติทางอื่นซึ่งถืออะไรขาวล้วนดำล้วนมากกว่าเรามากนัก แม้แต่ชาวจีนบางพวกบางกลุ่มก็ถือแบบนั้น อย่างตอนปฏิวัติวัฒนธรรม มีการเดินแนวทางศิลปวรรณคดี ว่าความเป็นจริงทุกอย่างต้องมองผ่านแว่นชนชั้นกรรมาชีพ ฉะนั้นนายทุนเลวหมด คนงานดีล้วน...."
(***ถนนหนังสือ***, กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๙)

พูดกันอย่างไม่เกรงใจแล้ว แม้นักเขียนหัวก้าวหน้าที่ถอยหลังขึ้นไปก่อนสมัยพวกเรา ดูจะเข้าใจวรรณคดีที่ทรงคุณค่าของยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ยิ่งกว่าพวกเรามากนัก ไม่ว่า ก.ศ.ร.กุหลาบ หรือ ต.ว.ส.วรรณาโภ ต่างก็แตกฉานในงานประพันธ์รุ่นก่อนท่านขึ้นไป แล้วนำมาสื่อกับคนร่วมสมัยของท่านได้อย่างให้แง่คิดแปลก ๆ ด้วย ทั้งนี้ต้องถือว่าบุคคลทั้ง ๒ นี้อยู่นอกเหนือชนชั้นปกครองออกไป และได้รับราชภัยในรัชกาลที่ ๕ มาแล้วทั้งคู่ แม้ถึงรัชกาลที่ ๘ แล้ว คนอย่าง ส.ธรรมยศ ซึ่งก็ต้องนับว่ามีความคิดก้าวหน้ามากกว่ายุคสมัย แต่ก็เข้าได้ซึ้งถึงกวีนิพนธ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยโยงสุนทรภู่และนรินทร์อินไปถึงศรีปราชญ์ แถมยังเปรียบเทียบต่อไปถึงมิลตัน แชลลี วอลแตร์ ลาบูแยร์ และดังเต อีกด้วย ดังที่ในสมัยนั้นพระยาอนุมานราชธนได้เป็นคนแรกที่สอนวรรณคดีเปรียบเทียบขึ้น เสียดายที่ท่านละวิชาการกระแสนี้ไป หาไม่เราคงได้อะไรที่ลึกซึ้งทางด้านวรรณคดีวิจารณ์

ยิ่งกว่านี้

นักอักษรศาสตร์รุ่นเดียวกับพระยาอนุมาน คือพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร แม้พระองค์ท่านจะทรงมีผลงานทางวรรณคดีน้อย แต่ก็ทรงศึกษาอย่างละเอียดและลึกซึ้ง พวกนักเรียนนอกสมัยนี้ที่อยากตั้งตัวเป็นศาสดาทางวิชาการกัน น่าจะต้องเอาเยี่ยงอย่างพระองค์ท่าน อย่างน้อยควรอ่านงานเก่าๆ ให้แตกฉานเสียก่อน จึงค่อยหาบทสรุป ดังจะขอยกพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านมาอ่านให้ฟังกันสักตอนหนึ่ง

''ขอยกตัวอย่างมาจาก ***สมุทรโฆษคำฉันท์*** *ว่า ''เงื้อมงำชโงกง่อนภูผา พึงพิศโสภา เป็นบานเป็นช่องปล่องกล'' ดังนี้จะเห็นได้ว่า นอกจากความหมายตามไวยากรณ์ คือความหมายตามธรรมดาแล้ว คำที่ใช้ยังมีค่าในทางอื่นๆ ส่วนความหมายที่แนะภาพก็ทำให้เป็นภาพอย่างจริงจัง ดังจะเห็นได้จากคำ ''เงื้อมงำชโงกง่อนภูผา''และคุณภาพของเสียงตามพยางค์ก็จะเห็นได้ว่ามีสัมผัสพยัญชนะและมีเสียงสระที่กระทบกันหรือเปรียบต่างกัน หรือจะให้ตัวอย่างอีกอันหนึ่งจาก* ***สมุทรโฆษ*** *คือ''ฟองฟัดซัดสู่สมุทรทำรุดพิริยะพล พ่างเพียงจะวายชนม์ชิวาตม์'' ความหมายตามไวยากรณ์นั้นเข้าใจได้โดยง่าย และลำนำก็ปรากฏชัดออกมาตามเสียงของถ้อยคำที่ใช้ เน้นแต่คำว่า ''สู่'' ซึ่งจะต้องอ่านสั้นคล้าย ''สุ่'' เพราะผู้ประพันธ์มุ่งจะให้เป็นลหุ ส่วนความหมายที่แนะภาพหรือชวนให้จินตนาการขึ้นในใจนั้นมีอยู่ดีมาก ทำให้เห็นภาพของคลื่นที่มีระลอกเป็นฟองฟัดเหวี่ยงสมุทรโฆษซัดไปทางแม่น้ำอันกว้างใหญ่เหมือนทะเล ทำให้กำลังของสุมทรโฆษ ซึ่งใช้กำลังบากบั่นที่จะว่ายทวนเข้าสู่ฝั่งนั้นทรุดโทรมลงไป จนกระทั่งแทบจะถึงขีดที่จะหมดกำลังทั้งทางกายและทางใจที่จะดำรงชีพอยู่ ค่าของคำตามคุณภาพแห่งเสียงประกอบพยางค์ก็เต็มไปด้วยสัมผัสพยัญชนะ และบางแห่งก็มีสัมผัสสระซึ่งเพิ่มพูนความไพเราะ ถ้าจะสังเกตให้ละเอียดลออจริง ๆ แล้ว จะเห็นว่าเลือกคำซึ่งเหมาะสม*

กับภาพที่เป็นจริงอย่างดีมาก เช่น ''ฟัดซัด'' ซึ่งเป็นครุ แต่มีเสียงสั้นนั้น ทำให้เห็นภาพแห่งการต่อสู้โดยสุดกำลังของสมุทรโฆษ ฉะนั้นแม้คลื่นจะแรงสักเพียงใดก็ ''ฟัดซัด'' ไปได้ แต่เพียงระยะอันสั้นเท่านั้น และคำว่า ''สู่'' ที่ใช้เป็นลหุโดยมุ่งจะให้ออกเสียงสั้นเป็น ''สุ่'' เป็น ครุ คือออกเสียงยาวดังคำที่ใช้กันตามธรรมดา คำว่า ''สมุทร'' ก็แนะให้เป็นภาพแม่น้ำเวิ้งว้าง มีคลื่นใหญ่หลวงเหมือนทะเล คำว่า ''พิริยะพล'' แสดงภาพให้เห็นความบากบั่น ต่อสู้คลื่นอย่างแรงกล้าของสมุทรโฆษ คำว่า ''พ่างเพียง'' ก็มีค่าในทางนิพนธ์หรือแสดงอาการเป็นอย่างดี ''พ่าง'' แปลว่า พื้นหรือระดับ และ''เพียง''ก็แสดงให้เห็นภาพที่หมดกำลังไปเป็นลำดับ... ''วายชนม์''... และภาพให้เห็นผู้ที่ต่อสู้ฟองคลื่นโดยหมดกำลังลงไปทุกที และในการที่ใช้คำว่า ''ชนม์'' และ ''ชิวาตม์'' ก็มีความมุ่งหมายที่แสดงให้เห็นภาพว่า กำลังจะหมดไปนั้นรวมทั้งกำลังที่ได้มาจากกำเนิดหรือธรรมชาติและกำลังทางใจหรือวิญญาณที่บุคคลมีอยู่ ในฐานที่เป็นผู้มีกำลังทางใจที่จะดำรงชีวิตไว้ ส่วนคุณค่าของเสียงตามพยางค์นั้น ในกรณีนี้จะเห็นได้ว่า ใช้วิธีสัมผัสสระ เช่น ''สู่สมุทร พิริยะพล พ่างเพียงจะวายชนม์ ชิวาตย์'' ''ฟัดซัด'' เป็นสัมผัสสระหรือที่กล่าวไว้ข้างต้นว่าเป็นเสียงซ้ำกันหรือสอดคล้องกัน ''พ่างเพียง'' เป็นการสัมผัสพยัญชนะโดยให้มีเสียงกระทบกันหรือที่เรียกข้างบนว่าเปรียบต่างกัน
(พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, ***วิทยาวรรณกรรม***, พ.ศ. ๒๕๑๔)

สำหรับผู้ที่เป็นอาจารย์และเป็นนักวิจารณ์วรรณคดีรุ่นต่อมานั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ทรงคุณค่าในการที่ช่วยให้คนรุ่นใหม่เข้าใจวรรณศิลป์ของโบราณได้ เสียดายที่ท่านเขียนทางด้านนี้น้อยไป

เสนีย์ เสาวพงศ์ กับ ม.ล.บุญเหลือ นั้น มีแนวคิดและวิธีเขียนที่ต่างกันจากซ้ายไปขวาเอาเลยก็ว่าได้ แต่เสนีย์ก็กล่าวไว้อย่างชัดแจ้งว่า การอ่านงานนิพนธ์เก่า ๆ อย่างร่ายยาว *เวสสันดรชาดก* ช่วยให้เกิดความร่ำรวยในการหาคำมาเขียนงานได้ใหม่ ๆ ในที่นี้จะขอยกคำของ ม.ล.บุญเหลือ มาเตือนใจกันไว้สักเล็กน้อย ดังว่า

"...วรรณกรรมมิได้มีคุณค่าด้วยอาศัยเหตุใดเหตุหนึ่งแต่เหตุเดียว หรือไม่เป็นที่รังเกียจเพราะเหตุใดเหตุหนึ่งแต่เหตุเดียวเช่นกัน วรรณคดีไม่บังคับคนอ่านผู้ใดไม่ชอบก็ไม่ต้องอ่านวรรณคดีเล่มนั้นหรือเรื่องนั้น แต่นักศึกษาวรรณคดีควรอ่านหนังสือที่ได้รับยกย่องเป็นวรรณคดีให้มากที่สุดที่โอกาสจะอำนวย และควรทราบความเห็นของผู้อ่านและนักวิจารณ์หลาย ๆ คนไว้เปรียบเทียบกัน แล้วก็ใช้ความนึกคิดของตนเองวินิจฉัยและวิพากษ์วิจารณ์ไปตามรสนิยมของตัวเอง ในเรื่องที่กล่าวว่า บทละครเรื่อง **อิเหนา** *เป็นวรรณกรรมที่ยกย่องเจ้า นักศึกษาวรรณคดีย่อมเข้าใจว่าหาใช่เช่นนั้นไม่ เพราะวรรณกรรมชิ้นนี้แสดงถึงกิเลสของเจ้าไว้อย่างแจ่มชัด เพียงแต่วิธีการแสดงกิเลส ย่อมไม่เหมือนกับราษฎรธรรมดา ซึ่งก็เป็นสิ่งที่ไม่แปลกประหลาดประการใด วรรณกรรมอื่น ๆ ของไทยต่างก็มีคุณสมบัติเฉพาะของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ แต่ศิลปะการประพันธ์ของหนังสือ* **อิเหนา** *เป็นสิ่งที่ผู้เข้าใจวรรณคดีย่อมเว้นที่จะยกย่องมิได้*

"การที่กล่าวว่า วรรณคดีย่อมไม่ได้มีคุณค่าหรือถูกตำหนิเพราะเหตุใดแต่เพียงอย่างเดียว แสดงว่าวรรณคดีเป็นสิ่งซับซ้อนที่ไม่ได้บอกความโดยตรง การตีความวรรณคดีจึงต้องอาศัยการวิเคราะห์องค์ประกอบของงานผ่านศิลปะการประพันธ์และสังเคราะห์ทุกส่วนเข้าด้วยกัน ดังกล่าวไว้ว่า

*"กว่าที่เราจะตีความเอกสารออกมาได้ มันหลายชั้นทีเดียว เพราะอันนี้ มันก็ต้องวิเคราะห์ลักษณะนิสัยตัวละคร วิเคราะห์ฉาก สมัย สถานที่ และเหตุการณ์

แวดล้อมหลาย ๆ อย่างกว่าจะตีความออกมาได้ เมื่อตีความได้แล้ว ถึงกลับไปวิจารณ์ว่าใช้กลวิธีอย่างนี้เหมาะสมหรือไม่กับสารที่อยากจะส่งมา''
(ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ***แว่นวรรณกรรม***, พ.ศ. ๒๕๒๙)

ในบรรดานักวิจารณ์วรรณคดีรุ่นใหม่ที่มีใจกว้างขวางและไปพ้นกรอบแห่งอคติหรือติดทฤษฎีนั้น เจตนา นาควัชระ กุสุมา รักษมณี สุวรรณา เกรียงไกรเพชร และดวงมน จิตรจำนงค์ เป็นบุคคลที่ควรแก่การจับตามอง แต่ในบรรดาที่เอ่ยมานี้ มี กุสุมา รักษมณี คนเดียวที่มีบทความปรากฏอยู่ใน ***๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*** ที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๓๓ แม้กระนั้น "อลังการสมบัติของชาติ" ที่เธอเขียนถวายพระองค์ท่าน โดยโยงพระนิพนธ์ไปหาคัมภีร์ ***สุโพธาลังการ*** ก็ควรแก่การรับฟังมาใคร่ครวญต่อ มิใช่น้อย

-๔-

ในส่วนตัวข้าพเจ้าเองนั้น อัจฉริยภาพของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ มีคุณวิเศษที่พึงนำมาพิจารณาเป็นข้อใหญ่ใจความอยู่ ๒ ประการ ซึ่งโยงถึงกันคือ (๑) พระสถานะที่ทรงเป็นพระภิกษุศรีอยุธยา และ (๒) พระนฤมิตกรรม ที่พิสูจน์ออกมาได้ ไม่ให้กวีแล้งแหล่งสยาม

ในประการแรก ขออัญเชิญพระราชปรารภในรัชกาลที่ ๓ ตอน

ใกล้สวรรคต มาอ่านให้ฟังเสียก่อน ดังนี้

"พ่อมั่งขา พ่อจงเป็นเชฐมัตตัญญู พ่อจงรู้วาระน้ำจิตรและอธิบายของพี่ผู้อันขันธทุพลภาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุธยาทรงพระเจ้าแผ่นดินมาสองพระองค์แล้วกับพี่ด้วยคนหนึ่งเป็นสาม ตั้งแต่แผ่นดินล้นเกล้าล้นกระหม่อมสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านได้ปราบดาภิเษก ปีขาลนับมาได้ห้าปี ถึงปีมะแมพี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มาจนอายุได้ยี่สิบสองปี ได้บวชในแผ่นดินนั้น ต่ออายุได้ยี่สิบสามปีจึงสิ้นแผ่นดินไป มาเป็นแผ่นดินของล้นเกล้าล้นกระหม่อมอีกสิบหกปี จึงมาเป็นแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เป็นสงฆรัตนในกรุงศรีอยุธยา ก็นุ่งสบงทรงจีวรเป็นลูกบวบทั้งสิ้นด้วยกัน แต่พม่ารามัญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่นั้นแล เห็นครองผ้าผิดกับพระภิกษุของเรา จึงเรียกกันว่า พระมอญ เดี๋ยวนี้พระไทยห่มเป็นมอญโดยอัตโนมัติแห่งตน ปัญญาของพี่เห็นว่า ถ้าล้นเกล้าล้นกระหม่อมยังเสด็จอยู่ ก็เห็นว่าจะให้ประชุมพระราชาคณะ ได้ว่ากล่าวกันว่าควรไม่ควรนานอยู่แล้ว พี่นี้กลัวจะเป็นบาปเป็นบุญเป็นคุณเป็นโทษ พระสงฆ์จะแตกร้าวกันไป จึงมิได้ว่ากล่าว แต่ใจนั้นรักแต่อย่างโบราณอย่างเดียวนั้น และนานไปเบื้องหน้า พระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเป็นมอญนั้นสูญไป พี่เห็นว่าจะควรกับศรีอยุธยาก็ถ้าแม้นกลับมากขึ้นอีก ด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ชื่อของพี่ที่ได้เป็นเจ้าแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเป็นเมืองมอญเมืองพม่าไปเสีย มาแต่ครั้งแผ่นดินนั้น นี่แลเป็นความวิตกของพี่มากหนักหนา ให้พ่อเห็นแก่พี่ ช่วยเอาขึ้นแจ้งกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เธอเป็นบรมญาติอันใหญ่ทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาวพัสตร ทั้งรู้พระสัทธรรมของพระเจ้าเป็นอันมาก แล้วก็เป็นพระภิกษุศรีอยุธยา"

สำหรับพระนั่งเกล้าฯ พระภิกษุศรีอยุธยา ย่อมนุ่งสบง ทรงจีวรเป็นลูกบวบหรือห่มคลุม ไม่ห่มแหวกอย่างมอญพม่า เวลาลดไหล่เพื่อทำวัตรสวดมนตร์ ก็ย่อมห่มจีบ คาดประคดอก ทั้งนี้นับเป็น

สัญลักษณ์ภายนอก โดยไม่ต้องเอ่ยถึงข้อแตกต่างอย่างอื่นที่เกิดขึ้นจากผลแห่งการตั้งคณะธรรมยุต

เมื่อเจ้าฟ้าพระมงกุฎ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ ได้รับพระราชกระแสแล้ว ก็ทรงสารภาพว่า "ห่มอย่างรามัญ ไม่สมควรแก่พระเกียรติยศและประเพณีพระนคร" จึงโปรดให้พระภิกษุศิษย์หาในคณะธรรมยุตกลับมาห่มคลุมอย่างสังฆรัตนะกรุงศรีอยุธยาตามเดิม ด้วย "ยินดีจะประพฤติตามพระราชประสงค์สนองพระเดชพระคุณ มิให้มีความรำคาญเคืองพระบรมราชอัธยาศัย พระเดช พระคุณ เป็นล้นพ้น ชีวิตอยู่ใต้ฝ่าละอองพระบาท อนึ่งก็จะได้เป็นสามัคคีคารวะด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นอันมากต่อไปในเบื้องหน้าด้วย"

ครั้นเมื่อขึ้นรัชกาลที่ ๔ แล้ว พระเถระในคณะธรรมยุตถวายฎีกาว่า การห่มผ้าอย่างพระศรีอยุธยาขัดข้องทางสิกขาวินัยตามที่ทางฝ่ายรามัญตีความ ก็โปรดให้ห่มแหวกได้อีก ทรงอ้างว่าฝ่ายอาณาจักรไม่ควรเข้าไปก้าวก่ายกับทางฝ่ายพุทธจักร

ข้อที่ตกลงไกล่เกลี่ย เพื่อสนองพระราชปรารภในรัชกาลที่ ๓ มีอยู่อย่างเดียว ที่สืบมาจนปัจจุบัน คือเวลาพระธรรมยุตเข้าไปในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใช้รัดประคดอกอย่างพระมหานิกาย แม้จะไม่จีบจีวรตามอย่างโบราณก็ตามที

ที่กล่าวมานี้ คนส่วนใหญ่อาจจะเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย แท้ทีเดียวการแสดงออกภายนอก ไม่แต่ทางเครื่องแต่งกายของพระและฆราวาส หากรวมถึงสถาปัตยกรรม การบริหาร การจราจร และอื่นๆ รวมตลอดถึงความคิดความอ่าน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ภายนอก ได้มีการเปลี่ยนไปในช่วง ๑๔๐ ปีนี้อย่างสำคัญ อันมีผลทั้งนัยลบและนัยบวก

มาจนบัดนี้ ความข้อนี้ยังไม่มีการพิจารณากันอย่างลึกซึ้งเลย

ว่าจำเพาะการห่มผ้าของพระนั้น ภายหลังพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายกในรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงหาทางให้พระศรีอยุธยาห่มตามอย่างรามัญมากขึ้น รวมทั้งแพร่ขยายประเพณีและพิธีกรรมของฝ่ายธรรมยุตออกไปจนแทบทั่วทั้งสังฆมณฑล เคราะห์ดีที่วัดพระเชตุพน วัดสุทัศน์ วัดอรุณ วัดระฆัง วัดราชโอรส และบางวัดในเครือข่ายเหล่านี้ ยังพอรักษารูปแบบเดิมของมหานิกายไว้ได้บ้าง อย่างน้อยก็ทางด้านการห่มผ้าและพิธีกรรมด้านบรรพชาอุปสมบทซึ่งเป็นต้นตอที่สำคัญยิ่งแห่งการเข้าสู่ความเป็นพระภิกษุสงฆ์

ยิ่งภายหลัง องค์สกลมหาสังฆปริณายกที่โปรดจะให้พระมหานิกายแปลงเป็นธรรมยุต ได้เปลี่ยนพระมติไป ยิ่งทำให้เข้าใจข้อแตกต่างระหว่างสองนิกายนี้ยากขึ้น จากรูปแบบภายนอก ขอให้อ่านพระมหาสมณสาส์นที่มีถึงพระธรรมโกศาจารย์ เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช ฉบับลงวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ก็จะเห็นความได้ชัดดังความตอนหนึ่งว่า

“การแปลงพระมหานิกายผู้ใหญ่เปนธรรมยุตนั้น ในบัดนี้เหนล่วงสมัยเสียแล้ว เราไม่พอใจเลย คนเปนผู้ใหญ่แล้ว ทอนลงเปนเด็ก กว่าจะโตขึ้นได้ก็เสียเวลานาน กล่าวคือ พระมหานิกายบวชมาจนเปนผู้ใหญ่ อาจเปนอุปัชฌายะปกครองบริษัทได้แล้ว มาแปลงเปนธรรมยุต ต้องนับพรรษาใหม่ตั้งต้นเปนนวกะไปใหม่ กลับต้องอยู่ในปกครองของผู้อื่น กว่าจะได้ ๕ พรรษา ต่อพ้น ๑๐ พรรษาจึงจะเปนผู้ใหญ่ได้ตามเดิม จงเหนตัวเธอเองแลพระธรรมรามคณี เปนอย่างเถิด ในเวลานี้ พระมหานิกายก็ได้ช่องปฏิบัติเท่าเทียมพระธรรมยุตแล้ว ดูไม่จำเปนจะแปลงเลย”

ในที่นี้ ไม่ต้องการจะพูดถึงข้อแตกต่างระหว่างธรรมยุตและมหา

นิกาย เพราะได้เคยเขียนเป็นบทความไว้ต่างหากออกไปแล้ว แต่ที่พึงตราไว้ก็คือ ความเป็นพระภิกษุศรีอยุธยานั้น มีเอกลักษณ์เป็นพิเศษอย่างไรบ้าง นอกจากพระมหานิกายแปลงจะไม่ทราบแล้ว พระมหานิกายเดิมที่ยังห่มแบบลูกบวบอยู่ จะรู้ข้อแตกต่างมากน้อยเพียงใดน่าสงสัยนัก

ในเรื่องพระภิกษุศรีอยุธยา แม้จนความวิเศษมหัศจรรย์ของพระพุทธศาสนา อันโยงมาถึงลัทธินิกายนั้น คนไทยในปัจจุบันออกจะฉงนกันมาก ทั้งนี้มีผลลบตามมาเป็นทศวรรษ ๆ แล้ว จนเกิดสันติอโศกอันสุดโต่งมาจากธรรมยุต และธรรมกายอันสุดโต่งมาจากมหานิกายเดิม โดยที่ทั้ง ๒ สำนักนี้ จับประเด็นแก่นของต้นตอที่มาของตนได้แค่ไหน ก็น่าสงสัยอีกเหมือนกัน และยังไม่มีการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ ชนิดขุดลึกลงไปอย่างจริงจังเอาเลยด้วยซ้ำ

เมื่อพระอริยนันทมุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ) แสดงปาฐกถาเรื่อง **ลักษณะที่น่าอัศจรรย์บางประการของพุทธศาสนาอย่างเถรวาท** ในที่ประชุมแห่งการสังคายนาครั้งที่ ๖ สมัยที่ ๒ ณ มหาปาสาณคูหา นครร่างกุ้ง ประเทศพม่า เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๙๓ นั้น ท่านย่อมมุ่งความเหมือนกัน ไม่ใช่ความต่างกันของพระภิกษุศรีอยุธยากับพระภิกษุพม่ารามัญเป็นธรรมดาอยู่เอง แม้กระนั้นท่านก็ไม่เอ่ยถึงข้อสำคัญบางประการของนิกายเถรวาทไว้ แต่เวลาคุยกันเป็นส่วนตัวท่านยังปรารภอย่างเสียดายอยู่เสมอ ที่การขออุปสมบทแบบใหม่ที่พระมหานิกายเอาอย่างธรรมยุตมานั้นขาดข้อความที่เป็นอุดมคติไปเสียแล้ว เพราะคำว่า **สพฺพทุกฺขนิสฺสรณนิพฺพานสจฺฉิกรณตฺถาย** ถูกตัดออกไปเป็นอันการออกบวชนั้นขาดความประสงค์ที่สำคัญสุดไปเสีย แล้วคือ

"เพื่อออกไปจากทุกข์ทั้งปวง และกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน"

การศึกษาพระจริยวัตรและพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ อย่างพินิจ จะแลเห็นคุณวิเศษของพระมหานิกายแบบกรุงศรีอยุธยาอย่างน่าภาคภูมิใจ ที่เราสืบทอดปรัมปราคติมาอย่างมีเอกลักษณ์อันควรแก่การอนุรักษ์ไว้อย่างรู้เท่าทันไปตลอดกาล

ขอพูดถึงอุดมคติของพระภิกษุศรีอยุธยาก่อน แม้ฝ่ายธรรมยุตจะตัดคำขอบรรพชาอุปสมบทที่เป็นตัวบาลีซึ่งยกมาข้างหน้านี้ไปแล้ว ก็เพราะสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นว่าอุปสมปทาเปกขะส่วนมาก บวชเพื่อสึก การขอบวชโดยกล่าวคำว่าจะทำพระนิพพานให้แจ้ง ดูจะเป็นการอาจเอื้อมเกินไป แต่ผู้ที่บวชเรียนจนตลอดชีวิตนั้น ทางฝ่ายธรรมยุตอ้างจำนวนพระอรหันต์อยู่ค่อนข้างมาก เริ่มแต่พระอาจารย์มั่น พระอาจารย์ฝั่น ไปจนพระอาจารย์แหวน ซึ่งเป็นสายพระปฏิบัติ เป็นเหตุให้ชาวกรุงออกล่าพระป่ากันมากในสมัยหลัง ๆ นี้ แม้ไม่ใช่นักปฏิบัติก็เชื่อกันว่าพระสังฆาธิการชั้นสูงปรารถนาพระนิพพาน แม้จนพูดกระซิบกันเป็นวงในว่า สมเด็จเจ้าพระองค์ที่โปรดให้เปลี่ยนคำขอบรรพชาก็เสด็จเข้าถึงพระนิพพานเมื่อตอนสิ้นพระชนม์ด้วยเช่นกัน ดังสมเด็จพระญาณสังวรยืนยันกับนายวัยวรรธนกุล ที่โรงพยาบาลพร้อมมิตร เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.๒๕๑๘ ว่า "ได้มีอาจารย์กรรมฐานรูปหนึ่งท่านแสดงว่าได้ทรงบรรลุถึงที่สุดในขณะที่สิ้นพระชนม์นั้น เป็นจำพวกสมสีสี... ที่แปลว่ามีศีรษะที่มียอดเสมอกัน คำว่าศีรษะที่มียอดนี้ หมายถึงความสำเร็จเป็นพระอรหันต์"

ที่ว่านี้ นับว่าผิดไปจากพระมติของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ แทบจะโดยสิ้นเชิง เพราะทรงตั้งพระปณิธานไว้ชัดเจนใน***ตะเลงพ่าย*** ว่า

◎ *มละเลยกิจอื่นเอื้อ* *เอาธุร เดียวพ่อ*
สัมฤทธิ์มโนรถวิบูล *บ่ร้าง*
จงเป็นปัจเยศพูน *ศราพก พระเอย*
หนปักษ์ทักษิณสร้าง *สฤษฎ์ได้ดังถวิล ฯ*
◎ *แห่งปิ่นวิสุทธเทพไท้* *ทศพล*
อันอุบัติอนาคตดล *อย่าแคล้ว*
ปัญญาธิกญาณยล *สี่สัจ แลฤๅ*
มล้างเกลศลามกแผ้ว *ผ่องเพี้ยงเพ็ญแข ฯ*
◎ *แปรมุขเมือมุ่งห้อง* *นฤพาน*
พ้นจัตุเภทกันดาร *ดัดดั้น*
เบญจาพิธมวลมาร *มลายล่ง แลเฮย*
เสวยวิมุตติลาภชั้น *เสร็จซ้องปองประสงค์ ฯ*

ความข้อนี้ ก็สมกับที่พระราหุลแห่งศรีลังกา เคยบอกข้าพเจ้าว่า ชาวสิงหฬ ล้วนต้องประสงค์พุทธภูมิ ถ้าไม่ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ขอให้ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า หาไม่ก็ขอให้ได้สำเร็จมรรคผลตามภูมิต่างๆ ที่ว่านี้ทางสิงหฬได้ไปจากกรุงศรีอยุธยา หรือเราได้มาจากลังกาทวีป น่าสงสัยอยู่ แต่ประเพณีที่พระมหาเถระเป็นกวี และแต่งสำนวนสังวาสได้ดีนั้น ทางลังกาเขามีมาช้านานก่อนได้รับอุปสมบทจากฝ่ายสยามวงศ์ในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศของเราเป็นไหน ฯ

แต่ก่อนจะพูดถึงพระนิพนธ์ จะขออ่าน ***สาส์นสมเด็จ*** ให้ฟัง ๒

ฉบับ เพราะจะช่วยให้เห็นพระจริยวัตรของพระภิกษุศรีอยุธยารูปนี้ว่าไปพ้นรูปแบบของธรรมยุตนิกายอย่างไรบ้างด้วย

''เขาเล่าว่า เวลาค่ำ พอเสร็จพระธุระอื่นแล้ว สมเด็จพระปรมาฯ ท่านเสด็จเข้าห้องทรงพระอักษรเสมอทุกคืน มหาดเล็กเอาหมากเสวยและน้ำร้อนน้ำเย็นไปตั้งถวายแล้วไปนอนได้ ด้วยท่านไม่ตรัสเรียกหาอะไรต่อไป ส่วนพระองค์ท่านทรงพระนิพนธ์หนังสือเขียนลงในกระดานชนวนอย่างโบราณ มีกำหนดแน่เป็นนิจว่า ต้องทรงเขียนเต็ม ๒ หน้ากระดานชนวนแล้วจึงเสด็จเข้าบรรทม เพราะฉะนั้นวันไหนแต่งคล่องก็บรรทมหัวค่ำ วันไหนแต่งติดขัดก็บรรทมดึก คืนไหนบรรทมดึกก็ตื่นบรรทมจนสาย พวกมหาดเล็กมีอุบาย ถ้าวันไหน ถึงเวลาเพลยังไม่บรรทมตื่นก็จับลูกแกว่งนาฬิกาในตำหนักให้หยุดเสีย พอรู้ว่าบรรทมตื่นจึงไกวลูกแกว่งนาฬิกากราบทูลว่าเพลแล้ว ดังนี้ พวกเราเลยหาว่า พระยามหานิเวศน์ (เผือก) เป็นผู้หยุดลูกแกว่ง ให้สมเด็จพระปรมาฯ เสวยนอกเพล''

ในลายพระหัตถ์ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงมีถึงสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๘๓ ทรงตอบว่า

''เรื่องหยุดนาฬิกากรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯนั้น ออกจะไม่ผิด ได้ยินเขาเล่าถึง เฮาส์ ออฟ ปาลิเมนต์ อังกฤษ ก็มีหยุดนาฬิกากันเหมือนกัน อนึ่ง คำว่า ''วิกาล'' ทำไมมาตีเส้นกันเป็นว่าย่ำเที่ยง เกล้ากระหม่อมเห็นเป็นค่ำ เพราะมีคำพระท่านเทศน์บอกอุโบสถว่า ***''รตฺตึ น ภิญฺญธเชถ วิกาล โภชนำ''*** *แปลว่า กินเวลาค่ำ เป็นวิกาลโภชน์ ตรงกับคำว่า ''กินข้าวค่ำ'' ที่เราพูดกัน ข้อนี้ได้เคยตั้งใจจะถามกับสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ ทีแรกไปตั้งกระทู้ถามท่านว่า ''วิกาล'' เป็นเวลาไร ท่านบอกว่า ค่ำ เลยไม่ได้เถียงกัน พระศาสนโสภณ (แจ่ม) ท่านก็เห็นว่า ค่ำ ท่านบอกตัวอย่างว่า ในภิกขุณีปาฏิโมกข์ ก็มีว่า ภิกขุณีเข้าบ้านในเวลา*

วิกาล ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สังเกตเห็นเป็นเวลาค่ำ เป็นเวลาที่ใกล้อันตราย อย่างน้อยก็นินทา ถ้าความเห็นนี้เป็นถูก กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เสวยพ้นเวลาเที่ยงไปก็ไม่เป็นผิดเลย อันกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ นั้น ปรกติของท่านเป็นพระที่เรียบร้อยดุจคำว่า ''ผ้าพับไว้'' เป็นแน่นอน เคยได้ยินสมเด็จกรมพระบำราบฯ ตรัสเล่าว่า ท่านเสด็จออกมาที่ประตูตำหนัก พบหม้อตุ้งก่าเข้า ใครเอาไปทิ้งไว้ไม่ทราบ ตรัสถามว่า ''นี่ เรไร ของใคร''

-๕-

จุดยืนหรือทัศนคติของพระภิกษุศรีอยุธยานั้น ประการแรกคือไม่รับความคิดแนวใหม่ อันมีต้นตอมาจากเจ้าฟ้ามงกุฎ และแสดงออกทางโลกอย่างชัดแจ้งในเรื่อง ***กิจจานุกิจ*** ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ โดยสองท่านนี้และผู้ที่อยู่ในสกุลความคิดแนวนี้ นิยมเขียนเป็นความเรียงชนิดแปลให้ฝรั่งฟังได้ โดยไม่ต้องรู้สึกขายหน้า ว่าโลกทัศน์ของไทยสมัยใหม่ไม่ล้าสมัยไปจากของนานาชาติ กระแสอย่างใหม่นี้นิยมการสมคบสมาคมกับชาวอัษฎงคต ใช้หลักเหตุหลักผล ตามพระบาลีตรีปิฎกเป็นเกณฑ์ ปฏิเสธจักรวาลวิทยาแบบ***ไตรภูมิพระร่วง*** แล้วคลี่คลายขยายตัวมาจนปฏิเสธผีสางเทวดาอย่างที่เคยเข้าใจกัน ที่สุดจนปฏิเสธชาตินี้ ชาติหน้า ปฏิเสธนรก สวรรค์ พระอดีตพุทธ อนาคตพุทธ กล่าวได้ว่าพุทธทาสภิกขุอยู่ในสายนี้ โดยข้อคิดของท่านในเรื่องภาษาธรรมและภาษาคน ช่วยให้เกิดมนสิการขึ้นได้มิใช่น้อยในเรื่องความวิเศษมหัศจรรย์ อันนอกเหนือไปจากที่สามัญมนุษย์จะเข้าใจได้ คนสมัย

ใหม่ที่ปฏิเสธแนวคิดของพระภิกษุศรีอยุธยา ถ้าปราศจากปัญญาและความสังวรแล้ว ย่อมกลายเป็นมิจฉาทิฐิได้ง่าย จนกลายเป็นนิยมฝรั่งอย่างขวางหูขวางตาได้ง่ายด้วย ดังที่เป็นปรากฏการณ์อยู่ในปัจจุบัน

สำหรับกรมสมเด็จพระปรมาฯนั้น ไม่ทรงเห็นว่าความคิดที่แสดงออกใน***ไตรภูมิกถา*** เป็นเรื่องล้าสมัย และคำตอบในทางพระศาสนาไม่ได้มาจากพระบาลีเท่านั้น ความข้อนี้มีพระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๕ ถึงพระราชาคณะวัดพระเชตุพนในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งถวายพระพรว่าความเชื่อในเรื่องนั้น ๆ ไม่มีต้นตอที่มาจากพระบาลี หากเป็นความรู้ที่สั่งสอนกันสืบ ๆ มาจากครูอาจารย์

ความข้อนี้ ก็สมกับที่สมเด็จพระสังฆราช วัดสุทัศน์ เคยทูลสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่ามิได้ทรงรังเกียจที่จะห่มแหวกอย่างธรรมยุต แต่ไม่ทรงเห็นว่าครูอาจารย์ของพระองค์ท่านผิดที่ห่มคลุมมาแต่ก่อน เปลี่ยนไปก็เท่ากับดูถูกครูบาอาจารย์เท่านั้นเอง

นี้นับว่าผิดกับพระมติอย่างใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นข้อฉกรรจ์ ดังทรงรังเกียจอาจิณปฏิบัติ ที่อ้างว่าครูบาอาจารย์เคยสอนกันต่อ ๆ มา ทรงถือว่าเป็นสัมโมหะงมงาย แม้จะทรงนับถือกรมสมเด็จพระปรมาฯ ก็ดูจะทรงเคารพในฐานะพระญาติผู้ใหญ่ที่ทรงแนะนำในทางคดีโลกได้ ยิ่งกว่าจะเห็นถึงพระคุณวิเศษในทางพระธรรมวินัย หาไม่ไหนเลยคณะธรรมยุตจะเกิดขึ้นได้เล่า เพราะพระจอมเกล้าฯ ทรงเชื่อว่าสมณวงศ์อย่างศรีอยุธยา ได้สูญสิ้นไปแต่สมัยกรุงแตกนั้นแล้ว

ตามความเห็นของข้าพเจ้า พระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมาฯ ที่สำคัญ อันยืนยันถึงความเป็นพระภิกษุศรีอยุธยามีอยู่ ๒ ชิ้น คือ

ปฐมสมโพธิกถา และ ***มหาเวสสันดรชาดก***

มักจะจัดให้ ***ปฐมสมโพธิกถา*** เป็นร้อยแก้วกัน ซึ่งมองในแง่หนึ่งก็ถูก แต่ต้องเข้าใจว่านี่ไม่ใช่ความเรียงดังของพระจอมเกล้า และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวคือ มุ่งที่ความไพเราะเพราะพริ้งยิ่งกว่าความกระชับ มุ่งที่ความวิเศษมหัศจรรย์ ยิ่งกว่าเหตุผล แม้จะมีพระบาลีสลับเป็นตอนๆ แต่ก็หาทราบกันไม่ว่า ต้นตอที่แท้จริงมาจากคัมภีร์ไหน และถ้าใครได้อ่าน ***ลลิตวิสตร*** ฉบับภาษาสันสกฤต หรือ***พุทธจริต*** ของท่านอัศวโฆษแล้ว จะเห็นได้ว่า ***ปฐมสมโพธิกถา*** มีจุดร่วมกับพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ยิ่งกว่าที่สมเด็จพระสังฆราช(สา) และสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส นำมารจนาขึ้นใหม่ให้ขาดนัยแห่งอิทธิปาฏิหาริย์ไปอย่างแทบจะขาดรสหมดชาติ พุทธประวัติเลยมีแต่ข้อความอย่างคนๆ และเต็มไปด้วยคำสั่งสอนทางจริยธรรมเท่านั้นเอง

การปฏิเสธเทวดาอารักษ์ ตลอดจนภูติผี และอมนุษย์ต่าง ๆ เริ่มจากความคิดทางด้านเหตุผล ที่อ้างว่าพุทธศาสนาเข้าได้ด้วยดีกับวิทยาศาสตร์ แล้วคลี่คลายขยายตัวมาปนกับความคิดของฝรั่ง ที่ทำลายความเชื่อดั้งเดิมของบรรพบุรุษ จนขาดความเคารพแม่น้ำ แม่พสุธา แม่โพสพ จนรังเกียจศาลพระภูมิและพิธีกรรมดั้งเดิมต่าง ๆ ถึงกับโจมตีประเพณีเดิมกัน โดยพระที่ตั้งตัวเป็นคนหัวสมัยใหม่ ในสายของพวกที่ตั้งสมณฉายาว่า "นันทภิกขุ" เป็นแกนนำ

ถ้าดูอย่างเผิน ๆ ก็อาจโก้เก๋ดี แต่วิธีการเช่นนี้ขาดมิติลึกทางรหัสยนัย และไม่เข้าใจแก่นแท้ของประเพณีเดิม ทั้งทางโรงเรียนก็สอนให้ดูถูกวัฒนธรรมท้องถิ่นอยู่แล้ว ได้พระที่ตั้งตัวเป็นปัญญาชนเหล่านี้มาสมทบเข้าด้วยยิ่งช่วยให้ภูมิปัญญาชาวบ้านอ่อนแอลงเท่ากับ

ช่วยสนับสนุนโดยทางอ้อมให้กับการตัดไม้ทำลายป่า การเพิ่มมลภาวะในแม่น้ำลำคลอง ตลอดจนการใช้ยาฆ่าแมลงต่างๆ กับวัชพืชตามไร่นา โดยมองข้ามความเชื่ออย่างเดิมไปอย่างน่าเสียดายยิ่ง

ความงาม ความฝันและความวิเศษมหัศจรรย์ นับเป็นส่วนสำคัญของศาสนา เป็นบุคลาธิษฐานอันเป็นอุบายที่ช่วยพวกศรัทธาจริตให้เข้าหาพระพุทธธรรมได้เป็นอย่างดี โดยพวกที่มีปัญญาจริตเป็นเจ้าเรือน ก็อาจล่วงพ้นภาษาคนไปหาภาษาธรรมได้ ถ้าปราศจากความอลังการนั้น ๆ เสียแล้ว พระศาสนาก็จะจืดชืดเย็นชา ยากที่จะเข้าหาความสูงส่งอันประเสริฐ ซึ่งจำต้องประกอบไปด้วยความเป็นเลิศที่ร้อยกรองออกมาอย่างพริ้งเพราะเป็นเกณฑ์

ยิ่งรัฐบาลอาศัยพระพวกหัวสมัยใหม่ เป็นธรรมทูตและธรรมจาริกไปเกลี้ยกล่อมชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ให้มาบวชเรียนในพระศาสนาด้วยแล้ว เกรงว่าจะเกิดผลเสียมากกว่าผลได้ อันยังไม่เคยมีการประเมินผลในเรื่องนี้กันอย่างจริงจังเอาเลย

ในบรรดาพระผู้ทรงคุณความรู้อย่างใหม่ ได้อาศัยพระเทพเวที (ประยุทธ์) เป็นผู้เตือนสติอย่างสำคัญ ให้หันมาเข้าใจเทวดาอารักษ์ตลอดจน***ไตรภูมิพระร่วง*** อย่างมีมนสิการ นับได้ว่าพระคุณเจ้ารูปนี้ได้รักษาสาระแห่งความเป็นพระแบบศรีอยุธยาไว้อย่างสมภาคภูมิโดยแท้ แม้พระคุณท่านจะไม่ใช่จินตกวี แต่ความเรียงร้อยแก้วของท่านก็นับได้ว่าเป็นกวีนิพนธ์ร่วมสมัย ซึ่งได้ทั้งความงาม ความไพเราะ และความลึกซึ้งทางสติปัญญาเป็นอย่างยิ่ง

ปฐมสมโพธิกถานี้ ทรงชำระแล้วเสร็จแต่ พ.ศ.๒๓๘๘ ในรัชกาลที่ ๓ ตีพิมพ์ครั้งแรกในพ.ศ.๒๔๔๑ โดยสมเด็จพระวันรัต(ฑิต) วัด

มหาธาตุ ชำระสอบทาน แต่เมื่อยังเป็นพระพิมลธรรม แสดงว่าทางฝ่ายมหานิกายต้องการรักษาถ้อยคำสำนวนและความรู้สายภิกษุศรีอยุธยาเดิมเอาไว้ให้ต่างไปจากฉบับสำนวนใหม่ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) ซึ่งว่าด้วยแนวคิดแบบเถรวาทล้วน ๆ เช่นตัดเมตไตยพยากรณปริวัตร ยมกปาฏิหาริยปริวัตร เทโวโรหนปริวัตรออก เพราะเห็นเป็นเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ในทางมหัศจรรย์ต่าง ๆ เป็นแบบอย่างทางมหายานไป ทั้งยังตัดบทที่ว่าด้วยพระเจ้าอโศกและพระอุปคุตออกไปเสียอีกด้วย ดังนักปราชญ์ฝ่ายธรรมยุตบางคนเห็นว่าบทสวดสัมพุทเธเร่อร่า สู้บทโยจักขุมาของสมเด็จกรมพระยาไม่ได้นั้นเอง แสดงว่าแนวคิดตามกระแสกรุงศรีอยุธยาของพระมหานิกายอย่างเก่า มีมาจนรัชกาลที่ ๕ ดังในรัชกาลนั้นเองได้โปรดให้พระเถระ ๓๐ รูป แต่ง ***ปฐมสมโพธิ*** เลียนแบบกรมสมเด็จพระปรมาฯ เพื่อเข้าไปถวายเทศน์รูปละกัณฑ์ด้วย แสดงว่าพอพระราชหฤทัยทรงสดับพุทธประวัติแบบโบราณ ตามอย่างครั้งบ้านเมืองดีและเพื่อทรงเปรียบเทียบเมธีร่วมสมัยว่าจะสู้ฝีพระโอษฐ์ในกรมสมเด็จได้หรือไม่อีกด้วย

น่าเสียดาย ที่วัดมหาธาตุนั้นเอง ภายหลังได้หันเหียนเปลี่ยนไปทางข้างความคิดและประเพณี ตลอดจนพิธีกรรมของฝ่ายธรรมยุตจนเป็นหัวหอกในการกระจายลัทธินิกายนั้นเข้าไปในหมู่พระมหานิกายแปลง มีอธิบดีสงฆ์ ๒ องค์เป็นตัวตั้งตัวตีที่สำคัญ

น่าสังเกตว่าสมเด็จพระวันรัต(ฑิต) วัดมหาธาตุ ส่งพระราชาคณะมือขวามือซ้ายของท่านออกไปตั้งวัดเบญจมบพิตรรูป ๑ ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระวันรัต(จ่าย) และออกไปช่วยการพระอาราม จนได้ครองวัดพระเชตุพนอีกรูป ๑ ซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์

(เข้ม) ทางสายวัดเบญจมบพิตรก็ดุจดังวัดอื่นๆ ที่ออกไปจากวัดมหาธาตุ คือได้แพร่ขยายลัทธิมหานิกายแปลงออกไปอย่างกว้างขวาง เป็นแต่ทางจังหวัดอุทัยธานี อาจเป็นเพราะมีภูเขาซึ่งตั้งพระพุทธบาทจำลองอยู่ ประเพณีตักบาตรเทโวและเทศนาเรื่องเทโวโรหนะ ยังคงสืบตามประเพณีกรุงศรีอยุธยามาจนบัดนี้ ไม่เห็นเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระ ดังมติของฝ่ายธรรมยุต

สำหรับวัดพระเชตุพนนั้น ความเป็นพระกรุงศรีอยุธยาอย่างเดิมเข้มแข็งมาโดยตลอด แม้สมเด็จพระพุฒาจารย์(เข้ม) ก็ไม่อาจนำลัทธิมหานิกายแปลงเข้าไปปะปนได้ ดังสำนักเล็ก ๆ อย่างวัดทองนพคุณก็ไม่ยอมรับลัทธิมหานิกายแปลงจากพระเทพวิมล(ชุ่ม) ซึ่งไปจากวัดอนงคารามนั้นเอง

ที่น่าสำเหนียกก็คือ จำเดิมแต่เกิดมหานิกายแปลงขึ้นในรัชกาลที่ ๖ นั้น วัดมหาธาตุได้เฟื่องฟูขึ้น รวมถึงบริษัทบริวารที่สมาทานลัทธิใหม่นี้ในวัดต่างๆ ด้วยแทบทั่วพระราชอาณาจักร วัดที่ถือตามลัทธิเดิมของพระศรีอยุธยาถูกบดบังแทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะวัดสุทัศน์ วัดระฆัง หรือวัดสระเกศ แม้วัดพระเชตุพนเองก็เถิด ถ้าไม่มีอันเป็นกับอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ จนถึงถูกถอดและเอาเข้าคุกเสียแล้ว ตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกองค์ที่ ๑๗ ย่อมไปตกที่วัดมหาธาตุ แทนวัดพระเชตุพนอย่างไม่ต้องพึงสงสัย

ครั้นมาตีพิมพ์***ปฐมสมโพธิ*** ขึ้นใหม่ในปี ๒๔๗๘ พระยาอนุมานราชธนและพระพินิจวรรณการ ตั้งใจแต่งคำนำอย่างช่วยข้อคิดมากหากดูจะน้อมนำไปในทางข้างใหม่ ให้ถือตามพุทธประวัติแบบสมเด็จพระสังฆราช(สา) ในรัชกาลที่ ๕ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในรัช

กาลที่ ๖ เป็นเกณฑ์ โดยเห็นว่าพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จในรัชกาลที่ ๓ มีคุณค่าทาง "**วรรณคดีและโบราณคดี ที่เป็นแบบแผนอันดี ใช้เป็นตำราประกอบการศึกษาได้**"

มาถึงสมัยนี้ ข้าพเจ้ากลับเห็นว่าพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จในรัชกาลที่ ๓ มีคุณค่ากว่าพระนิพนธ์ขององค์สกลมหาสังฆปริณายก ผู้เป็นปราชญ์ในรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖ เสียอีก เพราะมีความไพเราะลึกซึ้งทางภาษาและทางรหัสยนัย โดยให้ทั้งความฝันและความอัศจรรย์อันควรควบคู่ไปกับศรัทธาอย่างไปพ้นรูปแบบของความเรียงตามเนื้อหาแห่งวิชาประวัติศาสตร์อย่างฝรั่งเท่านั้น ถ้าจะถือตามวิธีวิทยาอย่างฝรั่ง เราก็ควรเรียบเรียง **พุทธประวัติ** อย่างใหม่ ไม่ใช่เดินตามรูปแบบแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ ๖ นั้น อันยังใช้บังคับเป็นแบบเรียนสำหรับนักธรรมอยู่ แม้จนในบัดนี้

ถ้าเข้าใจความข้อนี้ แล้วอ่าน ***ปฐมสมโพธิกถา*** จะได้รับความงามเพื่อแสวงหาความดี และความจริงอย่างประเสริฐสุดได้ ข้อความในพิมพาพิลาบปริวัตรนั้น ไพเราะเสนาะโสตยิ่งนัก หากใครอ่านแล้วไม่สะเทือนใจ ก็คงต้องไปเรียนภาษาไทยกันใหม่กระมัง ดังความตอนหนึ่งว่า

"อนิจจาน้ำตาเอ๋ย กระไรเลยช่างไม่เวทนา ไม่มีความเมตตาปราณี จะขอโอกาสพอเพ่งพักตร์พระราชสามีให้เต็มเนตรก็ไม่ใคร่จะได้ แกล้งไหลหลั่งพลั่งไปไม่หยุดยั้ง กำบังเสียซึ่งทัศนวิสัย มิให้เชยชม พระอุดมรูปสิริวิลาศ แลเราให้โอกาสแก่ท่านสิ้นกาลช้านาน คณนาได้ถึง ๘ ปีเศษ ยังมิพอโศกาดูรเทวษหรือประการใดนี่ท่านผู้ก่อกรรมกระทำเวรแก่เราหรือไฉน จึงแกล้งหลั่งไม่รู้ขาดสายวายฉะนี้"

การเผชิญหน้ากับความทุกข์นั้น ทรงพรรณนาได้อย่างลึกซึ้ง โดย

เฉพาะก็ตอนมหานิพพานสูตรปริวัตร ดังความตอนหนึ่งว่า

''...พระบรมโลกนาถก็เอนองค์ลงบรรทมเหนือปาสาณบัลลังก์อาสน์ สำเร็จซึ่งสีหไสยาสน์ โดยทักษิณปรัศว์เบื้องขวา พระบาทาฝ่ายซ้าย ซ้อนทักษิณบาท ทรงไสยาสน์ด้วยอนุฐานสัญญา มนสิการ ประกอบด้วยพระสติสัมปชัญญะกำหนดว่าตถาคตบมิได้อุฏฐาการอีกสืบไป ในสมัยนั้นอันว่าสาลบุปผชาติทั้งหลาย ก็ขยายแย้มกลีบเกสรเบ่งบานตั้งแต่ลำต้น ตราบเท่าถึงยอด แลตลอดสาลวันวิกสิตบุปผาเป็นอกาลผกาปรากฏกุสุม เสาวคนธรสก็ปวัตนาการ หล่นลงเรี่ยรายทั่วพระพุทธสรีรกายาบูชาพระสัพพัญญู หมู่ภมรผึ้งภู่บินมาเชยชาบอาบรสเกสรมาลาบันลือศัพท์สำนาน ปานประหนึ่งว่าสำเนียงยมกสาลพฤกษาปริเทวนาการ แลบุปผาชาติแห่งนางรังหล่นลงเป็นนิรันดร์ก็เปรียบปานประดุจอสุชลหล่นไหลพิลาปโสกี สัมผัสกับพระฉัพพิธพรรณรังสีโสภณโอภาส เพียงจะครอบงำเสียซึ่งพรรณประภาแห่งภานุมาศให้เสื่อมแสงเศร้า มีครุวนาปานฉะนั้น ฝ่ายพระสุริยาก็สายัณห์ยอแสงอัสดงคตเหมือนดุจบมิอาจอดกลั้นซึ่งความโศก อันจะวิโยคพลัดพรากจากพระบรมโลกนาถ ฝ่ายพระรัชนีกรก็ลินลาศเลื่อนลอยขึ้นมาเบื้องบุรพทิศาดล ดุจดับเสียซึ่งดวงหฤทัยแห่งเทพยดา มนุษย์นิกรชนอันอาดูรด้วยความโศก ซึ่งจะวิโยคจากพระภควันตมุนีให้ระงับด้วยหยาดรัศมีอันเย็นยิ่งอย่างอมฤตธารา ขณะนั้นพื้นพสุธาก็กัมปนาการ มหาสมุทรก็บันดาลกำเริบคลื่นคลั่งประนังนฤนาถ ทั้งขุนเขาพระสิเนรุราชก็โอนอ่อนดุจยอดหวายอันอัคคีลามลน มหาเมฆก็ครื้นครั่นคำรนก็กึกก้องท้องทิฆัมพร พร่างพรายสายแสง วิชุลดาเฉวียนฉวัด ทั้งห่าฝนขณิกพรรษก็ปวัตนาการ ธุมเกตุอุกกาบาตก็บันดาล ตกลงทั่วทิศาดล...''

สำหรับดุสิตปริวัตรนั้นอธิบายสรวงสวรรค์ชั้นฟ้า และการลงมาอุบัติของพระมหาสัตว์อย่างน่ารับฟังยิ่งนักเรื่อยไปจนถึงอันตรธานปริวัตร ซึ่งว่าด้วยพระบรมสารีริกธาตุต่างๆ อย่างน่าสนใจ ถ้าไม่เข้าใจความข้อ

นี้ ยากที่จะเข้าถึงจิตวิทยาของพวกที่ถือว่าอัฐิกลายเป็นธาตุต่างๆ ได้อย่างไร ยังมารพันธปริวัตรนั้นเล่าเรื่องต่อไปถึงพระเจ้าอโศกและพญามารกับพระอุปคุต

ข้าพเจ้าได้แปลและเรียบเรียง ***ความเข้าใจในเรื่องพระพุทธเจ้า*** และ ***อโศกาวทาน*** ไว้ให้อ่านกันแล้ว โดยใช้ต้นตอที่มาจากคัมภีร์สันสกฤต และถ้าใครเอาหนังสือสองเล่มนี้มาเทียบกับ***ปฐมสมโพธิกถา*** จะเห็นได้ว่าพระนิพนธ์ของพระภิกษุศรีอยุธยาใกล้เคียงไปทางฝ่ายมหายาน ยิ่งกว่าฝ่ายเถรวาทเสียอีก

ในส่วน ***มหาชาติ*** หรือ ***เวสสันดรชาดก*** นั้น มีที่มาจากพระบาลีแท้ ๆ แต่ก็เป็นความคิดแบบดั้งเดิม ที่อธิบายเรื่องปุเรชาติของพระมหาสัตว์ที่นักคิดรุ่นใหม่มักจะไม่ให้ความสำคัญกัน แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะโปรดให้มีเทศนามหาชาติ และโปรดให้พระราชโอรสที่ทรงผนวชเณรเข้าไปถวายเทศน์ ตามพระราชนิพนธ์ที่ทรงขึ้นเป็นพิเศษ ก็เห็นได้ว่าไม่ทรงพระราชศรัทธาปสาทะอย่างแน่นแฟ้น ดังพระภิกษุศรีอยุธยา ความข้อนี้พระสารสาสน์พลขันธ์(เยรินี) ก็ได้เขียนอธิบายไว้บ้างแล้วเป็นภาษาอังกฤษ

สำหรับพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯนั้น แสดงออกซึ่งความเชื่ออย่างลึกซึ้ง และเป็นพระนฤมิตกรรมอันเยี่ยมยอด อย่างยากที่จะหาใครเสมอเหมือนได้ ที่พอจะทัน ๆ กันกับฝีพระโอษฐ์ก็เห็นมีของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) อยู่สำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะก็กัณฑ์กุมารและมัทรี ส่วนกัณฑ์ชูชกของท่านวัดสังข์กระจายและกัณฑ์มหาพนของพระเทพโมลี(กลิ่น) วัดราชสิทธารามนั้น ทรงยอมว่าฝีปากเยี่ยมกว่าพระองค์ท่าน จึงไม่ทรงแต่งสู้

ประเพณีการแต่งหรือแปล ***มหาเวสสันดรชาดก*** นี้ ถือว่าเป็นคุณวิเศษที่สำคัญของกวีศรีอยุธยาโดยแท้ ตั้งแต่ ***มหาชาติคำหลวง*** ของพระบรมไตรโลกนาถ มาจน ***กาพย์มหาชาติ*** ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม โดยจะกล่าวว่างานนิพนธ์เหล่านั้นขึ้นถึงจุดยอดในทางความไพเราะที่กรมสมเด็จพระปรมาฯ และกวีร่วมสมัยของพระองค์ท่าน ก็เห็นจะได้ แม้นักปราชญ์ราชบัณฑิตจะแปลกันต่อมา ก็ดูจะเป็นไปในทางอักษรศาสตร์ ยิ่งกว่าจะได้อรรถรสทางวรรณศิลป์ และแม้ในบัดนี้ประเพณีเทศน์มหาชาติก็คงยังมีอยู่แทบทุกวัด โดยเฉพาะก็ตามชนบท แต่คุณค่าอันสำคัญสุดในทางธรรมและในทางความสนุกสนาน ตามกรอบของลัทธิศาสนาแบบโบราณ ก็ดูจะลดน้อยถอยลงจนทำท่าว่าจะปลาสนาการไปอย่างน่าเสียดายยิ่ง แม้จะมีการรื้อฟื้นขึ้นเป็นคราวๆ ก็ตาม

เมื่อสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถวายเทศน์พระมงคลวิเสสกถา ในรัชกาลที่ ๖ ปีหนึ่งนั้น ทรงสงสัยวิธีให้ทานของพระเวสสันดรว่าออกจะเกินเลยไป เพื่อให้เกิดพระสติที่พระราชทานอะไรต่ออะไรให้ข้าราชบริพารมากเกินไป ครั้นมาถึงรัชกาลปัจจุบัน คึกฤทธิ์ ปราโมช เห็นโทษของการให้ทานของพระเวสสันดรเอาเลย แสดงว่าแนวคิดสมัยใหม่เริ่มขัดกับแนวคิดเดิมที่เริ่มจากทานบารมีไปเสียแล้วอย่างเสียดายยิ่ง

การที่พระเวสสันดรประทานช้างปัจจัยนาคก็ดี ประทานกัณหาและชาลี แม้จนพระนางมัทรีก็ดี ถือว่ามีความสำคัญยิ่งนัก สำหรับพุทธศาสนิกที่ต้องเริ่มจากความเห็นที่ว่า การให้สำคัญกว่าการรับ การให้ของที่ประเสริฐสุดที่เรารักที่สุด คืออุดมคติของพุทธศาสนิก จากจุด

ยืนทางด้านทานที่มั่นคงเพียงไร การรักษาศีลก็จะปราศจากความเห็นแก่ตัวมากขึ้นเพียงนั้น จักไม่เป็นดังพวกงกความดี ที่เห็นว่าตัวเลิศกว่าคนอื่น ดังที่เห็นๆ กัน จากทานและศีลที่สัมพันธ์กัน จึงมีภาวนาเข้ามาเป็นตัวกำกับ นับเป็นการวางรากฐานทางศีลและสมาธิ เพื่อเดินเข้าสู่ปัญญา อันเป็นไตรสิกขาหรือแก่นแห่งการประพฤติปฏิบัติในพุทธศาสนา

ชาวพุทธไทยแต่ไหนแต่ไรมาถือว่า ***เวสสันดรชาดก*** เป็นรากฐานแห่งการสร้างนิสัยปัจจัยให้เข้าหาพระศาสนาอย่างถูกต้องโดยแท้ ผิดกับพวกมิจฉาทิฐิสมัยใหม่ที่คลางแคลงใจแม้กับทานบารมีของพระโพธิสัตว์

สำหรับกรมสมเด็จนั้น พระนิพนธ์ของพระองค์ท่านที่ถือกันว่าไพเราะยิ่งนักเห็นจะได้แก่ นครกัณฑ์ ซึ่งทรงแสดงเอง ที่จริงมีกระบวนแหล่อย่างออกรสเป็นพิเศษอีกด้วย ทราบว่าทรงฝึกซ้อมมาแต่สมเด็จพระวันรัต พระอาจารย์ของท่าน ที่วัดพระเชตุพน จนถือเป็นราชประเพณีว่าศิษย์หาของพระองค์ท่านจะต้องเรียนวิธีเทศน์กัณฑ์นี้ไว้ถวายหลวงสืบต่อกันไปทุกรัชกาล ถึงจะทูลลาสึกก็ไม่พระราชพระบรมราชาอนุญาต จนกว่าจะฝึกศิษย์ให้ถวายเทศน์ได้เหมือนครูอาจารย์เสียก่อน โดยที่บัดนี้ยังถือกันตามนี้อีกหรือไม่ สงสัยอยู่

ข้าพเจ้าเองเมื่อบวชเณรก็ได้หัดเทศน์กัณฑ์จุลพน หากไม่ได้ใช้พระนิพนธ์ โดยใช้ฝีปากเจ้าพระยาพระคลัง(หน) ซึ่งก็ไพเราะปาน ๆ กัน ยังจำได้ต่อมาจนบัดนี้ ความไพเราะและความงามของป่าเขาลำเนาไพร ยังติดตาติดใจอยู่มิรู้ลืม ครั้นจะว่าเป็นแหล่ก็ให้ขวยใจนัก ในที่นี้ขอเชิญพระนิพนธ์มาอ่านให้ฟังตามแบบธรรมวัตร ก็แล้วกัน

*"**มหาพฺรเหฺม** ดูกรมหาพราหมณ์พฤฒาเฒ่าผู้ถือสาส์น **เอส เมาะ เอ โส ปพฺพโต** อันว่าเขาพระหิมพานต์ ภูมิพนัสบรรพตพิสัยสูงเสมอเมฆ **เสโล เมาะ เสลมโย** เทียรย่อมศิลาลายแลอดิเรกอร่ามรุ่ง ราวกับรายรัตนมณีนพเก้า แกมเกิดกับก้อนผา บ้างก็เด่นแดงเป็นแสงดายดุจดวงประพาฬเพชรประภัสสร ที่สีแสดก็สอดซ้อนสลับซับกันส่านเสน มรกตพุกามแกมกับโกเมนมุกดาหาร เห็นพิจิตรดังเจียรไนอุไรเรียบ ไพฑูรย์ ทับทิมประเทืองเทียบปัทมราชรัตนนิลแนม แกมพลอยผลึกเลื่อมเมลืองแสง ที่เขียวขาบก็คาบแข่งขจิตขจาย บ้างเป็นสีอัญชนะช่อวิเชียรฉายโชตช่วงชัชวาลวาว ประดุจดาวประกายพรึก พรายพร้อมประพร่างพรับ เมื่อต้องแสงสุริยะก็ระยับวับวาบเป็นรุ้งแวววามวาวสว่างตา ที่ผุดเผินเป็นแผ่นผาภูตะเพิงพอก บางแห่งเห็นนี่ก็เงื่อมงอกเป็นแง่ง้ำงุ้มชะโชกชะงันหงาย ลางเหล่าก็ทลายลิ่ลั่น สบั้นบิ่นหินเห็นกระเด็นเดาะ เหมือนบุคคลมาเข่นเคาะเราะร่อให้หรอร่อยเป็นรอยร้าวรานระคายควรจะพิศวงที่เวิ้งวุ้งชะวากวงเวียนไศลไตรตรวยห้วยหุบคูหาเหว เห็นเป็นปล่องเปลวโปร่งปลอดตลอดแลละลิบ ละลานตาที่ภาคพื้นเป็นน้ำผาพุพุ่งฟุ้งขจายเป็นสายโปรย ดุจไขสุหร่ายโรยร่วงเป็นเรณูน่าสรงสนาน ที่หินห้อยย้อยยานเป็นน้ำหยัดหยาดหยด ยะเยือกเย็นอย่างอมฤตวารี ในท้องถ้ำนั้นเป็นแท่นที่ รโหฐานกาญจนะแก้วเก็จประกอบกัน เป็นหลั่นล้วนมโนศิลาลาด ย่อมเป็นที่อาศัยไกรสรสิงหราชเริงแรง แสนสนุกทุกหนแห่งห้องเหมหิรัญรัตนไพโรจน์ เป็นที่ภิรมย์ปราโมทย์อมรพิมานมรุคณนิกรปิศาจสิง ทุกมิ่งไม้บรรดามีในคิรีประเทศ พิเศษทรงทศเสาวคนธ์คันธะขจรขจายฟุ้งจรุงใจเป็นอาจิณ **คนฺธมาทโน** จึงเรียกนามชื่อศิขรินคันธมาทน์บรรพต เหตุปรากฏ กอปรด้วยไม้หอมสิบประการมี เชิญทชีจงครรไล เลียบระเบียบไม้ ละเมาะมุ่งภิมุขมาดหมายอย่าเหม่อเมิน โดยทิศอุดรเดินข้างเฉียงเหนือสำเหนียกไป"*

พระนิพนธ์ที่ยกมานี้ แสดงว่าทรงรู้จักป่าเป็นอย่างดี ดังที่ทรงพรรณนาการเดินทัพของพระมหาอุปราชาใน ***ตะเลงพ่าย*** ก็แสดงถึงบทชมนกชมไม้ได้อย่างไม่แพ้เจ้าฟ้ากุ้งเอาเลยทีเดียว โดยที่เราต้อง

ไม่ลืมว่ากวีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ถือเอาเจ้าฟ้ากุ้งเป็นเกณฑ์ในการวัดว่าใครแต่งหนังสือได้ดีถึงขนาดหรือไม่ ทั้งนี้ไม่ใช่ว่ากวีรุ่นใหม่จะแต่งสู้ แต่พยายามแต่งไม่ให้น้อยหน้ารุ่นครูเท่านั้น แม้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ยังทรงกราบบังคมทูลว่า "ข้าพระพุทธเจ้าก็จะพยายามทำให้ถึงคนเก่าเขาเท่านั้น เพื่อให้ปรากฏว่าคนรู้วิชาเขียนเต็มตามวิธีของชาติแห่งตนยังมีมาถึงรัชกาลของใต้ฝ่าละอองพระบาท" ทั้งนี้แสดงว่าทรงรับประเพณีศรีอยุธยา สืบมาแต่กรมสมเด็จพระปรมาฯด้วยเหมือนกัน

ประเพณีที่ถือว่าไม่แต่งหนังสือสู้ครูอาจารย์หรือผู้ที่มีฝีมือเหนือตนนั้น ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างของพระภิกษุศรีอยุธยาโดยแท้ แต่เมื่อรับรจนาแล้วก็ต้องแสดงออกอย่างดีที่สุด แม้จะอย่างอ่อนน้อมถ่อมตนเพียงใดก็ตาม ยิ่งมีผู้มาอาราธนาให้แต่ง ถึงจะรั้งรอเพียงใด ในที่สุดก็ต้องแต่งจนได้ และต้องแต่งอย่างเต็มฝีมือ เพื่อให้ "ทำให้ถึงคนเก่าเขา" นั้นแลเป็นประการสำคัญ

ด้วยเหตุนี้แลที่กรมสมเด็จพระปรมาฯ ทรงรับอาราธนาแต่ง ***สมุทรโฆษ*** ต่อจากที่แต่งไว้แต่สมัยพระนารายณ์

◎โดยมุมานะหฤทัย อดสูดุขษัย
กวีฤาแล้งแห่งสยาม ฯ

◎ข้อยคิดลิขิตด้วยพยายาม ต่อแต่งเติมตาม
สติปัญญาอย่างเยาว์ ฯ

◎ห่อนเอื้อนอุกอาจโอฐเอา เคียงคู่ดูเบา
บุราคารมฤๅหมาย ฯ

สมุทรโฆษ คำฉันท์ก็ดี ***สรรพสิทธิ์*** คำฉันท์ก็ดี ว่าถึงเนื้อเรื่องแล้ว ยากที่คนสมัยนี้จะสนใจ หากเป็นนิทานเก่า มีมาแต่***ปัญญาสชาดก*** ที่พระเถระชาวเชียงใหม่แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลี แล้วกวีศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ เอาเรื่องต่างๆ จากชาดกนั้นมารจนาเป็นกาพย์กลอน โคลง ฉันท์ กันหลายเรื่อง กรมสมเด็จพระปรมาฯก็ทรงดำเนินตามรอยกวีนั้น ๆ แต่เพราะเหตุที่ทรงเป็นอัจฉริยะในทางกวีนิพนธ์ จึงทรงแสดงออกอย่างไพเราะจับใจ แม้การแต่งฉันท์จะมีบังคับในเรื่องครุลหุมาก ก็ทรงเข้าพระทัยถึงการใช้คำไทยในกรอบฉันท์อย่างแนบเนียนมาก เช่น

◎ สายหยุดแลหยุดสุคนธรส ระรื่นหมดเมื่อยามสาย
กระสันโศกพิโยคทุกขฤคลาย แลบหยุดสักเวลา ฯ
◎ สุกรมจะกรมสุขบควร แต่คระหวนคระโหยหา
ทุกข์กรมระบมจิตนิรา บทเรศนเรนทร ฯ
◎ สะท้อนเทียรรันทมทุกขแลข้อน อุระสะท้อนนฤทัยถอน
ถวิลราชจักขาดกมลมรณ์ บมิรอดดำรงชนม์ ฯ
◎ ทิ้งถ่อนคือท่อนทารุอันทิ้ง ขึ้นสู่หลิ่งบนแหล่งสถล
ทิ้งท่อนแห่งขอนคือคู่สกนธ์ อันเกาะว่ายในสายสินธุ์ ฯ

โดยที่กรมสมเด็จนั้น นอกจะทรงพระนิพนธ์***ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ*** ในทางทฤษฎีแล้ว ในทางปฏิบัติก็ทรงนำฉันท์แบบต่างๆ มาทรงพรรณนาเรื่องราวอย่างน่าภิรมย์ยิ่งนัก ดวงมน จิตรจำนงค์ ได้นำความข้อนี้มาอธิบายให้เห็นอย่างแยบคาย ดังนี้

''ฉากที่กษัตริย์ทั้งสองเกาะขอนลอยคอในห้วงน้ำใหญ่ เป็นฉากที่พิสูจน์

ความยิ่งใหญ่แห่งการต่อสู้ของมนุษย์ เนื้อเรื่อง **สมุทรโฆษ** คำฉันท์ตอนปลายเอื้อให้มีการกล่าวถึงฉากนี้สองครั้ง คือที่เกิดขึ้นจริง ๆ กับที่ปรากฏในภาพเขียนในศาลาที่พระสมุทรโฆษได้พบก่อนพบนางพินทุมดี คำฉันท์ตอนนี้แต่งเป็นฉันท์ ๑๔ เริ่มตั้งแต่พระสมุทรโฆษได้พระขรรค์คืน เดินทางมาจนพบศาลานั้น และได้ทัศนาภาพเขียนตั้งแต่เทพอุ้มสม การรบในพิธีสยุมพร พบวิทยาธรประพาสหิมพานต์ จนถึงขอนขาด เมื่อพิจารณาคำฉันท์ตอนนี้ เห็นได้ว่าทรงใช้ฉันท์ ๑๔ บรรยายความอย่างเรียบกระชับได้ดี แต่เมื่อถึงตอนข้ามสมุทร ซึ่งเป็นตอนเร้าอารมณ์และทำให้พระสมุทรโฆษแสดงความกำสรดให้ปรากฏนั้น ฉันท์ ๑๔ ในตอนนี้ก็มีลีลาที่เร้าอารมณ์อย่างยิ่ง ดังข้อความต่อไปนี้

◎ไสเยศบนรัตนบรรยงก์ ทั้งสองทรงนิทราจำเนียร
พิทยาผู้พาลหนึ่งมาเพียร ปทุษฐฉกพระขรรค์ไชย ฯ
◎ตื่นหาบเห็นมหิทธิขรรค์ ก็แสนศัลย์รันทวยฤไทย
ลาลดรันทดทุกขพิไร พจนพร่ำกำสรวลครวญ ฯ
◎สองพากันคลาอรัญเขต หิมเวศระโหยหวล
หลายวันแต่สัญจรรำจวน จิตพ่างจะวางวาย ฯ
◎บรรลุมหานทีพิศาล ชลธารถถั่งสาย
คลื่นคลั่งประดังประดุจทำลาย เดียรถเพียงจะเพิกภินท์ ฯ
◎ขอนงิ้วละลิ่วสลิ่ลล่อง กษัตริย์สองลงสู่สินธุ์
เกาะขอนฉฉ่อนชลอนิล นภาพัดและฟัดฟอง ฯ
◎เฟื่องฟาดก็ขาดทารุพำนัก ประหารหักออกเป็นสอง
ท่อนท่องในท้องอุทกนอง กำจัดไท้อุไภยทุรา ฯ
◎ต่างตนประจากจรวิโยค แต่ต่างโศกกรรโหยหา
สุดสิ้นตำนานที่รจนา นฤราชทฤษฎี ฯ

''ตั้งแต่บทที่ขึ้นต้นว่า ''บรรลุมหานทีพิศาล'' จนบทที่ลงท้ายว่า ''กำจัดไท้อุไภยทุรา'' มีลักษณะที่น่าสังเกตในแง่องค์ประกอบของเสียงและความหมาย คือบทแรกประกอบด้วยพยัญชนะต้นเสียงระเบิดเป็นส่วนมาก มีเสียงเสียดแทรกในท้ายวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๒ คือ

◎ บรรลุมหานทีพิศาล ชลธารถถั่งสาย
คลื่นคลั่งประดังประดุจทำลาย เดียรถเพียงจะเพิกภินท์ ฯ

''วรรคแรกคำกริยา บรรลุ แสดงความสำคัญของพฤติกรรมว่ามาถึงที่สุดความยิ่งใหญ่ของสถานที่ ซึ่งตัวละครได้รับรู้ว่า มหานทีพิศาล ความยิ่งใหญ่ปรากฏด้วยลักษณะอย่างแรกคือ กว้างขวางใหญ่โต ซึ่งแสดงด้วยคำว่า''พิศาล'' และวรรคต่อมาคือปรากฏการณ์ของสายน้ำ ที่โถมตัวเข้าปะทะฝั่งอย่างไม่หยุดหย่อน ''ถถั่งสาย'' แสดงความรวดเร็วประชิดประชั้นของสายน้ำที่ ''ประดัง'' เข้ามาจนเห็นเป็น ''คลื่น คลั่ง...ประดุจทำลาย'' คำว่า ทำลาย มีความหมายรุนแรงว่ารื้อถอนทำให้แปรสภาพไปจากเดิม เมื่อใช้คำ ''เดียรถ'' ในความหมายว่า ฝั่งน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งตั้งรับการทำลายนั้น เสียงพยัญชนะระเบิดก็ให้ความรู้สึกว่าฝั่งน้ำนั้นมีความ

แต่ก็แทบจะต้านทานความโหมกระหน่ำแห่งสายน้ำไว้ไม่ได้ จึง

งจะเพิกภินท์''

ง เสียงพยัญชนะต้นเปลี่ยนเป็นหลายลักษณะ คือวรรคแรกที่เสียง

ช้สระ/อิ/ ซึ่งเป็นสระปิดเป็นเสียงเด่น ซ้ำกันสามพยางค์ บอกความ

ง''ขอน'' รับกับการเลื่อนไหลลอยล่องของขอนงิ้วที่กษัตริย์ทั้งสองเข้า

เมื่อ''ลงสู่สินธุ์'' ขอนนั้นเคลื่อนที่สูงต่ำอย่างรวดเร็วไปกับคลื่นลม ดังที่

วในวรรคที่ ๒ ว่า ''ฉฉ่อนชลอนิล'' ในขณะที่ลมในท้องฟ้าได้พัดพาห้วงน้ำ

นให้ฟัดตัวเองจนเป็นฟอง ดังที่จะยกคำประพันธ์ในบทนี้มาแสดงให้เห็นชัด ดังนี้

◎ขอนงิ้วละลิ่วสลิ่วล่อง กษัตริย์สองลงสู่สินธุ์
เกาะขอนฉกฉ่อนชลอนิล นภพัดและฟัดฟอง ฯ

''บทต่อมา ผลอันรุนแรงได้เกิดขึ้นด้วยการลอยตัวของขอน ซึ่งเป็นพำนักโลดขึ้นสูงแล้วฟาดลงและแยกขาดออกจากกัน ''เฟื่องฟาดก็ขาดทารุพำนัก ประหารหักออกเป็นสอง'' คำที่แสดงความถูกกระทบอย่างรุนแรง คือ ฟาด-ประหาร และคำที่แสดงการแตกแยก ไม่ประกอบกัน คือ ขาด-หัก จำนวน ''สอง'' ของขอนที่ถูกทำให้แยกตัวออกจากกันนั้น บ่งชี้ความพลัดพรากของสองกษัตริย์ ขณะที่ ''ท่อนท่องในท้องอุทกนอง'' คำว่า ขอน เปลี่ยนเป็น ท่อน เหมือนจะบอกความย่อมลงของขนาด แต่สิ่งที่ดำเนินอยู่สืบไปคือการ''ท่อง'' ไปในห้วงน้ำอันมหาศาลเนืองนองนั้น และเป็นสิ่งกระทำให้''ไท้อุไภย'' ถูกกำจัดพลัดพรากห่างไกล ''ทุรา'' ไปจากกันอย่างเดียวดาย สุดที่จะฝ่าฝืนแก้ไขได้ ดังคำประพันธ์ว่า

◎เฟื่องฟาดก็ขาดทารุพำนัก ประหารหักออกเป็นสอง
ท่อนท่องในท้องอุทกนอง กำจัดไท้อุไภยทุรา ฯ

''การศึกษาข้างต้นนี้แสดงว่าสมเด็จฯกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงตระหนักดีว่าฉันทลักษณ์มิใช่สิ่งเดียวของประพันธ์ หากแต่เป็นวัสดุส่วนหนึ่งของการสื่อสารและการใช้ฉันทลักษณ์อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ใช่ข้อจำกัดของอิสรภาพทางการประพันธ์แต่อย่างใดเลย ความพากเพียรที่ผู้ทรงนิพนธ์กล่าวถึงนั้นคือ ความพากเพียรที่จะประสานความคิด อารมณ์ และฝีมือ ตลอดจนความรู้ในภาษา ฉันทลักษณ์และประสบการณ์ของมนุษย์เข้าไว้ด้วยกัน เป็นวัตถุสุนทรีย์อย่างไม่น้อยหน้างานอันดีเลิศของอดีต และที่จะมีต่อไปในอนาคต

''ความพากเพียรประกอบวัสดุด้วยวงศัพท์และโวหารที่จงใจทำให้แตกต่างจากภาษาปกติ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะต้องการเชื่อมประสานกับตัวงานที่แต่งค้างไว้จากสมัยอยุธยาและถูกทอดทิ้งอยู่ เมื่อทรงแต่งได้สำเร็จก็เท่ากับทรงพิสูจน์ว่างานที่ทิ้งค้างนั้น ไม่ใช่ปราศจากคุณค่าหรือไม่อาจสื่อความกับคนสมัยหลังได้ หากแต่ที่ค้างไว้เพราะไม่มีผู้อุทิศตัวกระทำสิ่งที่ยากยิ่งให้ขึ้นถึงบรรทัดฐานอุดมคติอันเลิศนั้น การเน้นความพากเพียรมากกว่าจะโอ้อวดว่ามีปัญญา ไม่ใช่เพราะถ่อมพระองค์เท่านั้น แต่ได้แสดงว่าคุณค่าของงานเดิมเป็นสิ่งที่คุ้มค่าแก่ความวิริยะ ความวิริยะนั้นเป็นความวิริยะที่จะศึกษาให้ถ่องแท้จนสามารถสืบต่อได้ การศึกษาดังกล่าว คือความสามารถแยกแยะว่างานแบบฉบับประกอบด้วยวัสดุอย่างไร ด้วยจุดประสงค์ใด

นอกจากนี้การรักษามาตรฐานของภาษาซึ่งเป็นวัสดุของงานไว้ได้ในระดับเดียวกับงานเดิมที่มีอายุห่างนับร้อยปี โดยใช้วงศัพท์อย่างเดียวกัน คือคำไทยเก่า คำยืมจากบาลีสันสกฤตเขมร ยังเป็นการเรียกร้องวิริยะจากผู้เสพที่จะค้นหาความหมายของงานผ่านทะลุอุปสรรคทางรูปแบบ ซึ่งอาจแปรให้เป็นอุปกรณ์ในการรับรู้ประสบการณ์อันผิดแผกจากความเคยชิน สิ่งสำคัญก็คือวัสดุดังกล่าวได้สวมรับกับเนื้อหาที่แสดงความยิ่งใหญ่ของการผจญทุกข์ในแดนมหัศจรรย์ของพระโพธิสัตว์ในช่วงกาลอันห่างไกล เนื้อหาที่เป็นจุดเด่นของสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลาย ในแง่ฉันทลักษณ์''

แม้ ***กฤษณาสอนน้อง*** คำฉันท์ จะมีที่มาจากคัมภีร์พราหมณ์ แต่กรมสมเด็จก็ทรงปรับปรุงให้เป็นพุทธ นี้ก็เป็นวิธีของพระภิกษุศรีอยุธยาอีก ดังพระภิกษุศรีอยุธยาย่อมชำนาญด้านโหราศาสตร์และไสยศาสตร์ต่าง ๆ โดยสกลมหาสังฆปริณายกที่ทรงสืบทอดเจตนารมณ์ด้านนี้จากพระองค์ท่าน ดูจะมาสิ้นสุดลงที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาน(อยู่) แห่งวัดสระเกศนั้นแล้ว

ที่น่าสังเกตก็คือกรมสมเด็จพระปรมาฯนั้น แม้จะทรงรวบรวมตำราพระปางต่าง ๆ ถวายหลวง แต่ก็หาได้ทรงปลุกเสกพระเครื่องไม่ ทั้ง ๆ ที่ทรงทราบไสยเวทอยู่มิใช่น้อย โดยเฉพาะก็ทางโหราศาสตร์ ซึ่งก็ออกจะคล้ายสมเด็จพระสังฆราช วัดสระเกศ ซึ่งทรงกระเดียดไปทางโหรและทางไสย ซึ่งปนเข้ามากับพระภิกษุศรีอยุธยาอยู่มาก หากตรัสประณามการเสกเป่าพระเครื่องที่กลายมาเป็นพุทธพาณิชย์ ว่า "ฉันไม่ขายพ่อกิน" เข้าใจว่าสมัยกรุงศรีอยุธยา จะใช้ตะกรุดอันเป็นตัวแทนของพระธรรม เป็นเครื่องลางของขลัง ยิ่งกว่าพระเครื่องซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธ

ในทางตรงกันข้าม การสร้างพระเครื่อง พระกริ่ง กลับมาเกิดขึ้นทางสายธรรมยุต จำเดิมแต่กรมสมเด็จพระปวเรศ (จะเว้นเสียก็เพียงสมัยสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณ) เรื่อยลงมาจนปัจจุบัน ทั้ง ๆ ที่ประเพณีนี้น่าจะเป็นไปทางมหายานยิ่งกว่าเถรวาท และถ้ามุ่งพระธรรมวินัยกันจริง ๆ แล้ว พระเกจิอาจารย์ผู้เป็นปุถุชน ซึ่งเท่ากับว่ายังหลับอยู่ จะทำพิธีพุทธาภิเศก ปลุกพระผู้ตื่นแล้ว เบิกบานแล้ว ให้ตื่นขึ้นจะได้ละหรือ และถ้าไม่ระวังกันในเรื่องพิธีกรรมดังกล่าว พุทธพาณิชย์เช่นนี้มีโอกาสนำความหายนะมาสู่พระศาสนาได้ง่ายดายนัก

คำเตือนใน ***กฤษณาสอนน้อง*** นั้น พวกกลุ่มเพื่อนหญิงสมัยใหม่จะรับได้หรือไม่ กับการมีสามีทีละ ๕ คน จะอย่างไรก็ตาม พระนิพนธ์ต่อไปนี้ ก็น่ารับฟังอยู่มากมิใช่หรือ

◎ผูกงูด้วยมนตรา วิทยาอาคมหมาย
ผูกสารบเคลื่อนคลาย ด้วยเชือกบาศกระสันพัน ฯ

◎ ผูกชนด้วยไมตรี จิตปรีดีหฤๅหรรษ์
รักคุ้งชีวาวัน มรณาศฤๅหน่ายแหนง ฯ
◎ คำสอนสมรมาลย์ ประสาทสารสุนทรแสดง
จงจำอย่าเคลือบแคลง ประพฤติเพื่อผดุงตน ฯ
◎ เป็นที่เสน่หา แด่ภรรดาเจริญผล
กว่าเล่ห์เสน่ห์มน- ตรมายาอันอาธรรม์ ฯ

และคนส่วนมาก คงจำกันไม่ได้เสียด้วยซ้ำ ว่าอมตพจน์ที่มักอ้างถึงกันนั้น มาจาก***กฤษณาสอนน้อง*** นี้เอง กล่าวคือ

◎ พฤษภกาสร อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมี ฯ
◎ นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกาฯ

-๖-

พระภิกษุศรีอยุธยาที่เป็นกวีนั้น นอกจากจะมีกรณียกิจที่พึงเขียนสรรเสริญพระพุทธคุณ โดยแสดงทางพระพุทธประวัติ และทศบารมีที่แสดงออกทางปุเรชาติต่าง ๆ ของพระมหาสัตว์ โดยเฉพาะก็พระเวสสันดรนั้นแล้ว ย่อมมีพันธกรณีย์ที่ต้องแสดงออกถึงความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์เจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ในประชาชาติแห่งตนอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ ***ปฐมสมโพธิ*** และ***มหาชาติ*** ย่อมเป็นการแสดงออกในทางธรรมของกรมสมเด็จพระปรมาฯ ฉันใด ***ลิลิตตะเลงพ่าย*** ก็เป็นการแสดงออกในทางโลกฉันนั้น โดยที่ต้องถือได้ว่าพระนิพนธ์ทั้งสามนี้เป็นมณีรัตนะอันประดับวรรณศิลป์สยาม ไม่แต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ หากดีพอที่จะเทียบถึงสมัยอยุธยา และแผ่บารมีมาถึงปัจจุบันสมัยได้ด้วย

แม้ ***ยวนพ่าย*** และ***พระลอ*** จะเป็นต้นแบบที่มาของ ***ตะเลงพ่าย*** ดังพระมหาราชครู และพระนารายณ์ กับสองท่อนแรกของ***สมุทรโฆษ*** เป็นที่มาของพระนิพนธ์ท่อนท้าย แต่พระนิพนธ์ท่อนท้าย และ***ปฐมสมโพธิ*** มิได้ด้อยไปกว่าวรรณคดีรุ่นครูของกรุงศรีอยุธยานั้นเลย

ข้าพเจ้าเองเคยเขียนถึง ***ตะเลงพ่าย*** ไว้แต่เมื่อราว ๒๕ ปีมาแล้ว ความว่า

*"**ตะเลงพ่าย** ต้องเดินตามกรอบแห่งพงศาวดารก็จริงอยู่ แต่พงศาวดารตอนพระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดีขาดคอช้างนี้เหมาะที่จะใช้เป็นเรื่องสำหรับหนังสืออย่างยิ่ง กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงยกย่องกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ว่าทรงเลือกแต่งได้เหมาะเจาะ เพราะเฉลิมพระเกียรติพระนเรศวรด้วย แต่ก็ไม่ตำหนิมอญพม่าว่าเป็นโจร หากยกย่องว่าทรงคุณธรรมสูงเช่นกัน แลการเดินทัพของพระมหาอุปราชาก็เปิดโอกาสให้กวีรำพันในทำนองนิราศได้มาก อาจจะใช้จินตมัยปัญญาได้อย่างกว้างขวาง คือมีรบมีรักมีเกลียดมีโกรธอยู่พร้อม จริงอยู่ในด้านความรัก **ตะเลงพ่าย** เป็นรอง**พระลอ** แต่ **ตะเลงพ่าย** ก็มีรสอื่น ๆ ให้มากกว่า**พระลอ** ยิ่งนัก"*

ข้าพเจ้าเข้าใจว่า น.ม.ส. ทรงแต่ง ***สามกรุง*** แข่งกับ ***ตะเลงพ่าย*** แต่แล้วความวิเศษของ***สามกรุง*** คืออรรถาธิบายท้ายเล่ม โดยที่เนื้อ

เรื่องทั้งหมดคือการเขียนบรรยายพงศาวดาร เพื่อยกย่องบรรพบุรุษของตน ด้วยการใช้ฉันทลักษณ์แบบต่าง ๆ แทนความเรียงเท่านั้นเอง แม้จะมีความไพเราะบ้างก็เป็นไปในทางอักษรศาสตร์ ดัง ***พระนลคำหลวง*** และ***สามัคคีเภทคำฉันท์*** ก็เช่นกัน แต่***ตะเลงพ่าย*** นั้น นอกจากจะไพเราะ งดงาม สะเทือนใจแล้ว ยังแสดงความลึกซึ้งสมเป็นวรรณศิลป์อันอมตะอีกด้วย

บทชมดงและชมนางนั้นมีคนยกย่องไว้มากรายแล้ว แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าบทที่กินใจที่สุดคือ ตอนลมเวรัมพายพัดถูกฉัตรหักนั้นแล ที่เป็นเหตุให้พระมหาอุปราชาทรงรำลึกถึงพระราชบิดา แล้วทรงเกิดความรักความกตัญญูกตเวทียิ่งกว่าความรักเมีย ที่มีเป็นอันมากนั้นเป็นไหน ๆ ***พระลอ*** มีบทรัก ที่ครวญถึงชู้ เมียและแม่ นับเป็นคำที่จับใจฉันใด โคลงที่จะนำมาอ่านต่อไปนี้ ก็แสดงความรักพ่ออย่างจับใจฉันนั้น

◎ อ้าจอมจักรพรรดิผู้ เพ็ญยศ
แม้พระเสียเอารส แก่เสี้ยน
จักเจ็บอุระระทด ทุกข์ใหญ่ หลวงนา
ถนัดดั่งพาหาเหี้ยน หั่นกลิ้งไกลองค์ ฯ
◎ รณรงค์นเรศวร์ด้วย ดัสกร
ใครจักอาจออกรอน รบสู้
เสียดายแผ่นดินมอญ พลันมอด ม้วยแฮ
เหตุบ่มีมือผู้ อื่นต้านทานเข็ญ ฯ
◎ เอ็นดูภูธเรศเจ้า จอมถวัลย์
เปลี่ยวอุระราชรัน ทดแท้

พระชนม์ชราครัน *ครองภพ พระเอย*
เกรงบพิตรจักแพ้ *เพลี่ยงพล้ำศึกสยาม ฯ*
◎ *สงครามครานี้หนัก* *ใจเจ็บ ใจนา*
เรียมเร่งแหนงหนาวเหน็บ *อกโอ้*
ลูกตายฤใครเก็บ *ผีฝาก พระเอย*
ผีจักเท้งที่โพล้ *ที่เพล้ใครเผา ฯ*
◎ *พระเนานัคเรศอ้า* *เอองค์*
ฤาบ่มีใครคง *คู่ร้อน*
จักริจักเริ่มรงค์ *ฤาลุ แล้วแฮ*
พระจักขุ่นจักข้อน *จักแค้นคับทรวง ฯ*
◎ *พระคุณตวงเพียบพื้น* *ภูวดล*
เต็มตรลอดแหล่งบน *บ่อนใต้*
พระเกิดพระก่อชนม์ *ชุบชีพ มานา*
เกรงบ่ทันลูกได้ *กลับเต้าตอบสนอง ฯ*

จริงอยู่ ว่าโดยโครงเรื่อง ***ตะเลงพ่าย*** ขาดความคิดริเริ่ม หรือ Originality แต่นี่ดูจะเป็นโทษสมบัติหรือคุณสมบัติของวรรณคดีไทยเอาเลยทีเดียว ดัง ***อิเหนา รามเกียรติ์ สามก๊ก ราชาธิราช สังข์ทอง*** ก็เอาความคิดมาจากอื่นทั้งสิ้น แม้ ***พระลอ*** และ ***ขุนช้างขุนแผน*** ก็เป็นนิทานพื้นบ้านเดิมมาก่อน ***พระอภัยมณี*** อาจเป็นเรื่องเดียวกระมัง ที่กวีฝันเฟื่อง จนผูกเรื่องขึ้นเองเกือบจะโดยตลอด กวีรุ่นหลัง ๆ ที่ผูกเรื่องขึ้นเองก็เอาดีได้ยาก ดัง ***มัธนะพาธา*** นั้น โครงเรื่องก็จืดเต็มที

พูดมาถึงเพียงนี้แล้ว ก็ใคร่ขอบอกว่าวรรณคดีอังกฤษเองนั้น สมัยก่อน จะหาโครงเรื่องที่คิดกันขึ้นเอง ก็เป็นการยาก ดูอย่าง ***Paradise Lost*** ของมิลตันก็มาจากคัมภีร์ไบเบิล ละครของเช็คสเปียร์มา

จากนิทานของฮอลินเชดบ้าง จากเกร็ดพงศาวดารบ้าง นิทานเก่า ๆ บ้าง แทบทั้งนั้น แม้จนเนื้อเรื่องของ Winter's Tale ก็เหมือนนิทานอันเพ้อฝันสำหรับเด็ก แม้ ***King Lear*** และ ***Hamlet*** ก็เช่นกัน หากคำประพันธ์นั้น ไพเราะ เพราะพริ้ง กินใจ และตัวละครเป็นคนจริง ๆ ขึ้นมา จนมีอิทธิพลถึงคนร่วมสมัยได้ต่างหาก งานนั้น ๆ จึงเป็นอมตะ ต่อมา ยิ่งงานของ จอน ดัน และโรเบิร์ต บราวนิ่ง ด้วยแล้ว จะหาเนื้อเรื่องอันใดมาทำให้น่าสนใจก็เปล่า แม้กาพย์กลอนนั้น ๆ ก็ยากแก่การเข้าใจ หากตีความได้แตกแล้วย่อมเข้าได้ถึงความอัศจรรย์อันซ่อนเร้นอยู่ข้างหลังวลีและถ้อยคำนั้นๆ จนใครๆ ก็พากันอยากเรียนรู้เพื่อสัมผัสกวีวัจน์ดังกล่าว และถ้าคนไทยร่วมสมัยเข้าได้ถึงพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมาฯ เราจะได้คุณค่าในทางความงามของกวีนิพนธ์ ชนิดที่งานเขียนร่วมสมัยให้ไม่ได้เอาเลย

จะอย่างไรก็ตาม ***ตะเลงพ่าย*** ไม่ใช่วรรณคดีสำหรับมหาชน เพราะผู้อ่านต้องมีความรู้ทางอักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์พอสมควร ที่เอาไปใช้สอนกันตามโรงเรียน โดยที่ครูก็ไม่อาจเข้าถึงความงามทางกวีนิพนธ์ได้ เกรงว่าจะเป็นโทษมากกว่าเป็นคุณ ความข้อนี้ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เคยกล่าวไว้ว่า

*''ผู้ที่จะเข้าถึง **ตะเลงพ่าย** จึงอยู่ในจำนวนจำกัด จะเรียกว่าเป็น คนโชคดีกว่าคนอื่น ๆ จำนวนมากก็ได้ เหมือนคนมีแว่นส่องทางไกล สามารถส่องเห็นภาพที่คนที่ไม่มีแว่น หรือกล้องโทรทรรศน์ไม่สามารถเห็น แต่ว่าถ้าสนใจใคร่รู้จักวรรณคดีไทย ก็น่าจะเสาะหากล้องโทรทรรศน์หรือแว่นที่จะทำให้เห็นได้ เพราะภาพนี้เป็นภาพที่ไม่น่าจะละเลย''*

ดวงมน จิตรจำนงค์ ได้พูดถึงพระนิพนธ์เรื่องนี้อย่างน่ารับฟัง

ดังเช่นเธอกล่าวว่า

*''คุณค่าของ**ลิลิตตะเลงพ่าย** ไม่ใช่การแต่งตามพระราชพงศาวดารอย่างเคร่งครัดเท่านั้น แต่เป็นคุณค่าของศิลปะที่สัมพันธ์กับจริยธรรมอย่างแนบแน่น คุณค่านี้เกิดขึ้นด้วยความสมดุลระหว่างตัวละครสำคัญของเรื่อง คือ พระนเรศวร ซึ่งมีลักษณะเด่นทางปัญญา กับพระมหาอุปราชาซึ่งมีลักษณะเด่นเชิงอารมณ์ ลักษณะเด่นเชิงอารมณ์ในพระมหาอุปราชานั้น มิใช่การแต่งตามขนบที่มุ่งแสดงฝีมือของผู้แต่งอย่างที่มักกล่าวกัน แต่เป็นการ ''เล่น'' กับขนบอย่างสำคัญ เห็นชัดว่าเป็น ''การทำให้แปลก'' เพื่อกระตุ้นเร่งเร้าอารมณ์ และความคิดเลยไกลไปจากชีวิตประจำวัน เป็นผลของการใช้ภาษาในฐานะสื่อประสบการณ์อันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ซึ่งเป็นประสบการณ์ อันไม่อาจจำกัดด้วยเวลา*

ลักษณะเด่นของพระมหาอุปราชาประกอบด้วยลักษณะสองด้านที่ขัดกัน คือ ความอ่อนแอ ความโดดเดี่ยว และข้อจำกัดของมนุษย์ ด้านหนึ่ง กับความกล้าหาญเพราะขัตติยมานะซึ่งประหารความอ่อนแอและความประหวั่นลงได้อีกด้านหนึ่ง องค์ประกอบนี้แสดงว่าความพินาศของพระมหาอุปราชานั้นมิใช่ความพินาศอันเกิดจากความอับจนไร้ทางเลือก แต่เป็นความพินาศอันเนื่องจากการเลือกที่สมศักดิ์ศรีของชาติขัตติยะและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ จึงเป็นความพินาศอันน่าชื่นชมและน่าประทับใจ โดยที่เส้นแบ่งของเชื้อชาติ และชนชาติมิอาจขวางกั้นได้

*ควบคู่ไปกับการเน้นความสมดุลระหว่างน้ำหนักของข้อด้อยและข้อเด่นของพระมหาอุปราชา ผู้ทรงนิพนธ์มิได้หลีกเลี่ยงข้อเท็จจริงที่ว่ากษัตริย์ผู้ควรแก่ความเห็นใจและสรรเสริญนี้ เป็นกษัตริย์คู่สงครามของพระนเรศวร วีรกษัตริย์ไทยผู้กอบกู้เอกราชและเพิ่มพูนเดชานุภาพแก่กรุงศรีอยุธยา การแสดงลักษณะอันซับซ้อนของฝ่ายปฏิปักษ์ซึ่งไม่ปรากฏชัดในพระราชพงศาวดารเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ผิดแผกและเปลี่ยนผันจากขนบของวรรณคดีสรรเสริญพระเกียรติแต่ดั้งเดิม เช่น ใน **ลิลิตยวนพ่าย**''*

จะพรรณนาความงาม ความไพเราะ ของ ***ตะเลงพ่าย*** อีกเท่าไรก็ได้ แต่ที่พึงตราไว้ก็คือ พระนิพนธ์เล่มนี้ ไม่แสดงออกทางชาตินิยมอย่างต่ำทราม ดังที่เห็นๆ กันในสมัยนี้และสมัยจอมพลพิบูลสงครามพร้อมกันนี้ ก็มีการน้อมนำเข้าหาพระศาสนาจนได้ โดยเฉพาะก็ตอนที่สมเด็จพระพนรัตทูลขอโทษแทนแม่ทัพนายกอง

◎ *สมภารสมโพธิพ้น* *พรรณนา*
รังสฤษฎ์พระสมญา *แพร่พร้อง*
สรรเพชญพิชิตมา *เรศเรียก นามฤๅ*
สนั่นสำเนียงเกียรติก้อง *เกริกหล้าแหล่งละเวง ฯ*
◎ *ครื้นเครงนฤโมษอื้อ* *อัศจรรย์*
จบภวัครไกวัล *ภพพ้น*
เบื้องขวางเขตอนันต์ *เนืองจักร พาลแฮ*
หนต่ำด่ำดิ่งด้น *ภาคพื้นอเวจี ฯ*
◎ *พระตรีโลกนาถแผ้ว* *เผด็จมาร*
เฉกพระราชสมภาร *พี่น้อง*
เสด็จไร้พิริยะราญ *อรินาศ ลงนา*
เสนอพระยศยินก้อง *เกียรติท้าวทุกพาย ฯ*

บทที่ว่านี้ แสดงออกซึ่งความเป็นกวีศรีอยุธยาของพระภิกษุผู้มีศีลาจารวัตร อันอาจหันให้อาณาจักรมาสยบยอมกับพุทธจักรได้

การศึกษาพระประวัติและพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เพียงบางเสี้ยวบางส่วนที่เสนอมานี้ คงมีข้อคิดในทางความงามและความดี ที่น่าจะนำมาใช้ได้ในปัจจุบัน เพื่ออนาคตของชาติ

ศาสนา พระมหากษัตริย์ ด้วยการแสดงออกทางวรรณศิลป์อย่างสุขุมได้บ้างดอกกระมัง

อนึ่ง ในสมัยที่ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนอยู่ที่สหราชอาณาจักรนั้น อาจารย์มักแนะผู้ที่จะขึ้นไปศึกษาวรรณคดีอังกฤษในมหาวิทยาลัยว่า "ควรรู้วรรณคดีละตินขั้นพื้นฐาน (ด้วยการอ่านคำแปลเทียบหน้าต่อหน้าในชุดโลปคลาสิค) การรู้ภูมิหลังจากคัมภีร์ไบเบิลนั้นจำเป็นสำหรับการอ่านงานของนักเขียนรุ่นเก่า ถ้าขาดความรู้ด้านนี้ จงแก้ไขเสีย จากนั้นก็ควรเริ่มที่ชอเซ่อร์ เช็คสเปียร์ และมิลตัน นั่นเป็นรุ่นเก่า จากนี้ ก็ขอให้ถือความสำคัญของบุคคลเหล่านี้เรียงลำดับกันลงไป คือ มาโลรี สเปนเซอร์ ดัน บราวน์ ไดรเดน โป๊ป สวิฟต์ จอห์นสัน และเวิสเวิร์ท หลังจากแตกฉานงานพวกนี้พอสมควรแล้ว ชอบบทนิพนธ์ของคนไหนก็อ่านไปเถิด ข้อสำคัญอย่าอ่านอย่างน่าเบื่อ อย่าถือว่าเป็นงาน ให้ถือว่าเป็นความสนุกสนานเป็นใช้ได้" (C.S.Lewis)

เผอิญข้าพเจ้าไม่ได้สอนวรรณคดีไทยขั้นมหาวิทยาลัย ถ้าสอนคงต้องแนะนำทำนองนี้ ถ้านักศึกษาไม่มีพื้นภูมิทางพุทธศาสนา และไม่เคยลิ้มรสของวรรณคดีอยุธยา แล้วอย่าเผยอไปสัมผัสกับอมตะพจน์ในทางสยามพากย์ กล่าวคือ ถ้าจะเป็นไทยกันให้สมศักดิ์ศรีของผู้ที่อ่านหนังสือแตก ต้องมีความสุขกับการอ่าน ***ยวนพ่าย พระลอ มหาชาติคำหลวง*** เรื่อยลงมาจน ***กำศรวล*** และ ***อนิรุทธ*** โดยมี***สมุทรโฆษ*** เป็นตัวเชื่อมต่อจากอยุธยามารัตนโกสินทร์ และมี ***ตะเลงพ่าย*** เป็นตัวเชื่อมไปหา ***พระลอ*** และ ***ยวนพ่าย*** ดัง***ปฐมสมโพธิ*** เป็นการสืบเนื่องพุทธประเพณีที่สำคัญ และ ***มหาชาติ ร่ายยาว*** ก็เช่นกัน ซึ่งสืบกลับไปถึง***มหาชาติคำหลวง*** และ ***กาพย์มหาชาติ*** ด้วย

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การอ่านกรมสมเด็จพระปรมาฯ ได้แตกฉาน เท่ากับเป็นการย้อนรอยไปถึงอยุธยาตอนกลางและตอนต้นด้วยพร้อม ๆ กันนั้น การรับรสความงามและความไพเราะจากพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านได้เพียงไร จะเข้าใจงานของอังคาร กัลยาณพงศ์ ได้อย่างซาบซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นด้วยเพียงนั้น

หรือจะเริ่มจากอังคาร กัลยาณพงศ์ ที่ร่วมสมัยกับเรา โดยที่จะเข้าใจในความเป็นเลิศแห่งข้อเขียนนั้นๆ ได้มากขึ้น ก็ต่อเมื่อคืบคลานไปอ่านพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมาฯ แล้วย้อนไปหาอยุธยาจนถึงสุโขทัย

ถ้าเห็นด้วยตามที่กล่าวมานี้ ก็แสดงว่าทรงสืบทอดความเป็นกวีที่ไม่แล้งแหล่งสยามมาแต่อดีตจนปัจจุบัน อันคนร่วมสมัยจำต้องศึกษา และเรียนรู้ จึงจักเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง โดยที่ถ้ารู้เท่าทันถึงความเป็นพระศรีอยุธยาของพระองค์ท่านด้วยแล้ว จะช่วยให้เราเข้าใจวัฒนธรรมดั้งเดิมของเราอย่างภาคภูมิใจแท้ทีเดียว

ภาคผนวก

ที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นงานหลักของพระองค์ท่านในทางสร้างสรรค์นฤมิตกรรม พระนิพนธ์อื่น ๆ แม้จะสำคัญก็ในทางอักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ ตลอดจนในทางวัฒนธรรม ซึ่งมีแง่มุมต่าง ๆ เช่นทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มากกว่าในทางวรรณศิลป์ เช่น ***โคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน*** นั้นเอามากางดูแล้ว ถอดความจะได้ภาพแห่งพระอารามในสมัยรัชกาลที่ ๓ อย่างชัดเจน ***ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารค*** นั้นนับเป็นตำราทางพระราชพิธีที่มีประโยชน์นัก กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงใช้เป็นแบบอย่างเมื่อทรงเรียบเรียงเรื่อง ***สัปตมราชาภิเษก*** ในรัชกาลที่ ๗ ดังนี้เป็นต้น

ยัง***คำฤษฎี*** ที่ทรงรวบรวมร่วมกับเจ้านายพระองค์อื่น ก็เป็นการแสดงถึงความพยายามทางด้านพจนานุกรมในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รวมทั้งบ่งบอกว่าการเก็บคำของพระองค์ท่านเป็นเช่นไร ถ้าเราทราบถึงการเก็บชื่อนก ชื่อปลา ชื่อไม้ เราจะได้สารานุกรมร่วมสมัย อย่างสำคัญยิ่ง ทั้งนี้แสดงว่าการรวบรวมความรู้แบบไทย มีแบบแผนของตนเอง ต่างและเหมือนกับพวก encyclopaedists ของฝรั่งเศสอย่างไรน่าสงสัยนัก

วิธีที่ทรงค้นคว้าคัมภีร์ต่าง ๆ มาเสนอในการสร้างพระพุทธรูปก็ดี ในการชำระ***ปฐมสมโพธิกถา*** ก็ดี แม้จนการมีส่วนร่วมรวบรวมผู้รู้

มาจารึกวิทยาทานไว้ ณ วัดพระเชตุพนก็ดี รวมตลอดถึงการชำระ ***พระราชพงศาวดาร*** ย่อมแสดงถึงความเชี่ยวชาญและรอบรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ เป็นอย่างมาก สมกับคำแต่ก่อนที่ว่าสมเด็จพระสังฆราชย่อมเป็นปราชญ์ หลักแหลม ทั้งทางคดีโลกคดีธรรมยิ่งกว่าใคร ๆ ในแผ่นดิน และถ้าสังเกตกันดี ๆ จะเห็นได้ว่า คัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสน์และอื่น ๆ มีที่วัดพระเชตุพนมากกว่าวัดอื่น ๆ ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้ง ๆ ที่เพิ่งฟื้นจากความหายนะของกรุงศรียุธยาเดิม ดังในรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้ขนสรรพตำราต่าง ๆ จากของกรมสมเด็จฯ เข้าวังไป จนกระจัดกระจายจากวัดพระเชตุพนเสียเกือบหมด

ที่น่าสังเกตก็คือ ถ้ารัชกาลที่ ๓ ยังไม่สวรรคต ตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ย่อมจักไปตกที่วัดสุทัศน์ แทนวัดพระเชตุพน คนธรรมดาสามัญอย่างสมเด็จพระอริยวงศาคตญาน(อู่) ย่อมได้ดำรงพระสถานะดังกล่าว แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า คงจะทรงสังเกตมาก่อนแล้วว่า กรมสมเด็จพระปรมาฯ ทรงเป็นนักปราชญ์และกวียิ่งกว่าจะทรงเป็นนักบริหาร ทั้งพระคุณวุฒิทางด้านคันถธุระเราก็ไม่อาจวัดได้ เพราะไม่ได้ทรงเป็นเปรียญ ถึงจะได้ทรงวิสัชนาพระราชปุจฉาถวายในรัชกาลที่ ๓ มากมายหลายฉบับ ก็เป็นแต่เพียงทรงร่วมกับท่านองค์อื่น ๆ และพระวัสสายุกาลก็น่าจะอ่อนกว่าพระราชาคณะผู้ใหญ่อีกหลายรูป

ในส่วนสมเด็จพระอริยวงศ์ฯ(อู่)นั้น แม้เราจะไม่ทราบคุณวิเศษของท่านมากนัก ก็เห็นได้ชัดว่า ท่านทรงสมณศักดิ์สูงกว่าในกรมสมเด็จ มาตลอดรัชกาลที่ ๓ และคงจะเป็นที่โปรดปรานอย่างพิเศษด้วย ดังเมื่อโปรดให้บูรณะวัดสุทัศน์ขึ้นเป็นสังฆารามนั้น ทรงอาราธนา

สมเด็จพระอริยวงศ์(อู่) มาเป็นอธิบดีสงฆ์องค์แรก โดยทรงเลื่อนสมณศักดิ์จากที่พระธรรมไตรโลกขึ้นเป็นพระพิมลธรรม ซึ่งถือกันว่าสูงส่งกว่าบรรดาพระราชาคณะทั้งปวงอีกด้วย และท่านคุมคณะหนเหนือซึ่งสำคัญยิ่งกว่าคณะกลาง ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาฯ เป็นเจ้าคณะหนอยู่เห็นไหน ๆ

การที่กรมสมเด็จพระปรมาฯ ได้ทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายกในต้นรัชกาลที่ ๔ นั้น เป็นไปได้ไหมว่าทรงได้รับการตอบแทนทางการเมือง ที่ทรงแนะเจ้าฟ้าพระมงกุฎเมื่อแรกอุปสมบท ไม่ให้ปรารถนาราชสมบัติตอนสิ้นรัชกาลที่ ๒ และเข้าใจว่าคงจะทรงปกป้องพระภิกษุหนุ่มพระองค์นี้มาตลอดเวลาที่ทรงแผลงไปทางรามัญและอื่นๆ อีกด้วย โดยที่พระองค์ท่านเองก็อาจโดนราชภัย ถ้าหม่อมไกรสรยึดอำนาจได้สำเร็จ จึงโปรดให้สร้างวัดชิโนรสาราม ไว้ทางคลองมอญ เผื่อจะทรงหลบร้อนออกจากพระอารามหลวงชนิดเอกอุไปบ้าง ก็เป็นได้

นอกไปจากนี้ ยังตีความได้อีกหรือไม่ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงรู้สึกมาตลอดรัชกาลที่ ๓ ว่าเจ้านายถูกกดมามากโดยพวกขุนนาง ทั้งฝ่ายพระและฆราวาสได้ดีกันเป็นแถว ๆ (ความรู้สึกข้อนี้มีคล้าย ๆ กันกับรัชกาลที่ ๖ หากรัชกาลหลังนั้นเจ้าพระไม่ถูกกด) พอเถลิงราชสมบัติ จึงทรงหาทางยกย่องเชิดชูเจ้านายเป็นพิเศษ และตลอดเรื่อยมาจนรัชกาลที่ ๕ ทั้งการถวายพระเกียรติยศพิเศษแด่ กรมสมเด็จพระปรมาฯ ยังเป็นการถางทางให้เจ้านายฝ่ายสงฆ์ทางคณะธรรมยุตอีกด้วย ดังคราวที่โปรดให้มีมหาสมณุตมาภิเษกขึ้นที่วัดพระเชตุพนนั้น ได้ทรงตั้งกรมพระองค์เจ้าฤกษ์ ซึ่งทรงได้

เป็นพระราชาคณะสามัญในรัชกาลที่ ๓ มาได้เพียง ๒ ปี ให้ทรงกรมเป็นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุต (แม้จะยังขึ้นอยู่ในคณะกลางทางวัดพระเชตุพน) เทียบที่เจ้าคณะรอง คือรองจากสมเด็จพระราชาคณะเท่านั้น โดยที่หลังจากนั้นเพียง ๒ ปีในกรมสมเด็จก็สิ้นพระชนม์ แต่หาได้ทรงตั้งท่านผู้หนึ่งผู้ใดเป็นสกลมหาสังฆปริณายกอีกไม่ จนตลอดรัชกาลที่ ๔ นับว่าว่างสังฆราชอยู่ถึง ๒๐ ปี ต่อขึ้นรัชกาลที่ ๕ แล้วจึงโปรดให้เลื่อนกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ ขึ้นเป็นกรมพระปวเรศวิริยาลงกรณ์ ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๖

ขอให้สังเกตว่า เมื่อกรมสมเด็จพระปรมาฯ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๙๖ นั้น สมเด็จพระราชาคณะที่ทรงสมณศักดิ์และพรรษยุกาลสูงมีดังนี้คือ สมเด็จพระอริยวงศ์(อู่) มรณภาพ ๒๔๐๑ สมเด็จพระวันรัต (เซ่ง) วัดอรุณ ชาตะ ๒๓๒๓ มรณะ ๒๔๑๙ ท่านองค์นี้เป็นเปรียญและเคยเป็นสมณฑูตออกไปลังกาทวีปด้วย นับถือกันว่าเปรื่องปราชญ์มากในรัชกาลที่ ๓ - ที่ ๔ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(ฉิม) วัดมหาธาตุ ชาตะ ๒๓๒๖ มรณะ ๒๔๐๐ เปรียญ ๙ ประโยค มีกิตติคุณทางมคธภาษามาก หากเคยวิวาทกับพระจอมเกล้าสมัยทรงผนวช สมเด็จพระพุฒาจารย์(สน) วัดสระเกศ มรณภาพ ๒๔๐๗ ส่วนสมเด็จกรมพระยาปวเรศฯ นั้น ประสูติ พ.ศ.๒๓๕๒ และเมื่อกรมสมเด็จพระปรมาฯสิ้นพระชนม์ ทรงเป็นเพียงกรมหมื่นบวรรังษีฯ และยังไม่ได้เป็นสมเด็จพระราชาคณะ พระชนม์เพิ่ง ๔๔ เข้าใจว่าประทับหลังเจ้าคณะรององค์อื่น ๆ ด้วย ดังเมื่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(ฉิม) และสมเด็จพระพุฒาจารย์(สน) มรณภาพแล้ว ก็โปรด

ให้เลื่อนพระพิมลธรรม(จี่) วัดประยูรวงศ์ และพระเทพกระวี(โต) วัดระฆังขึ้นแทนที่ ในปี พ.ศ.๒๔๐๐ และพ.ศ. ๒๔๐๗ ตามลำดับ โดยที่สองท่านนี้มีกิตติคุณมากมาแต่แรกบวชแล้ว ยิ่งสมเด็จวัดระฆังด้วยแล้ว เลี่ยงการรับสมณศักดิ์มาตลอดรัชกาลที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๔ จึงทรงเลื่อนสมณศักดิ์ข้ามขั้นตอนเป็นกรณีพิเศษ ทั้งหมดนี้แสดงว่าพระภิกษุสามัญชนเหล่านี้ มีสมณศักดิ์สูงกว่ากรมหมื่นบวรรังษีฯ จึงทรงยกในกรมฯขึ้นเป็นสกลมหาสังฆปริณายกไม่ได้ จนรัชกาลถัดไป

วิธีการเช่นนี้ ในรัชกาลที่ ๕ ก็นำมาใช้อีก คือเมื่อสมเด็จพระสังฆราช(สา) ซึ่งทรงเป็นสกลมหาสังฆปริณายกต่อมานั้น ครั้นสิ้นพระชนม์ลงใน พ.ศ.๒๔๔๒ ก็ไม่ได้ทรงตั้งตำแหน่งดังกล่าวอีก จนสิ้นรัชกาลที่ ๕ (เป็นอันว่าว่างสังฆราชอยู่อีก ๑๑ ปี) ต่อขึ้นรัชกาลที่ ๖ แล้ว จึงโปรดให้เลื่อนกรมหลวงวชิรญาณวโรรส ขึ้นเป็นสมเด็จกรมพระยา ทรงดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีสงฆ์ ใน พ.ศ.๒๔๕๓ ทั้งนี้ก็เพื่อพระราชวงศ์และพระธรรมยุตจะได้ทรงปกครองสังฆมณฑลติดต่อกันสืบมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๗

ดังได้กล่าวแล้ว ว่ากรมสมเด็จพระปรมาฯทรงอยู่นอกแวดวงของการเมืองฝ่ายพระ ถึงจะทรงพระสถานะสูงส่งอย่างไร สิ่งที่ทรงสนพระทัยก็คือพระนิพนธ์ ที่กล่าวถึงมาแล้ว เพียงยกที่สำคัญ ๆ บางชิ้นมาเอ่ยถึงไว้บ้างเท่านั้น แม้ชิ้นเล็กชิ้นน้อยของพระองค์ก็น่าอ่าน ให้ทั้งความรู้ ความบันเทิง ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนแง่มุมทางวัฒนธรรมอื่นๆ เช่น ***ร่ายทำขวัญนาค*** และ***ฉันท์ดุษฎีกล่อมช้างพัง*** เป็นต้น แต่หาใครแต่งได้เข้าถึงใกล้ฝีพระโอษฐ์ย่อมยากนัก

แม้ ***ตะเลงพ่าย*** และ ***มหาชาติ*** จะพรรณนาป่าเขาลำเนาไพร

ว่าน่าพิศวงอย่างไร ครั้นมาทรงกล่อมช้าง ก็เตือนนางช้างพังให้ทิ้งเถื่อนมาหากรุง ให้เห็นถึงความน่ากลัวของพงไพร โดยทรงบรรยายความวิเศษมหัศจรรย์ของบ้านเมืองอย่างน่าจับใจ สมัยนี้เราจะทำได้เช่นนั้นละหรือ เพราะป่าก็หมดไป กรุงก็เต็มไปด้วยมลภาวะ

พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด ที่ทรงเล่น ๆ อย่าง***แหล่บายศรีนางลอย*** นั้น นักแหล่เทศน์กัณฑ์มหาราชย่อมท่องจำกันได้ แม้จนสมัยข้าพเจ้าบวชเณรเมื่อประมาณ ๔๐ ปีเศษมานี้ ไม่ทราบว่าบัดนี้ยังใช้แหล่นี้กันอีกหรือไม่ เข้าใจว่าคงจะทรงแต่งประชันบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ชุดโขนตอนนางลอย ซึ่งก็จับใจอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าก็จำได้มาแต่เด็ก โดยที่ในกรมสมเด็จทรงเป็นบรรพชิต จึงมิได้ทรงมีส่วนร่วมกับพระเชษฐาธิราชในฐานะกวีแห่งราชสำนัก จึงไม่มีส่วนร่วมในการแต่ง ***รามเกียรติ์*** แม้จนเรื่องพระราชนิพนธ์อื่นๆ และดีร้ายจะไม่ทรงคุ้นเคยกับสนุทรภู่ด้วย จึงไม่มีอะไรให้สัมพันธ์กันทางด้านกวีนิพนธ์ แหล่นางลอยนี้เกือบจะเป็นชิ้นเดียว ที่เข้าไปใกล้แวดวงของกวีแห่งราชสำนัก ในที่สุดนี้ จึงขอลอกแหล่บายศรีของกรมสมเด็จมาลงไว้ให้อ่านกันเล่นเพลิน ๆ โดยเชื่อว่าจะหาความงาม ความไพเราะกันได้มากจากบทนี้

◎ บายศรีชั้นต้น เริ่มกลรามเกียรติ
ทำศึกทศเศียร องค์นเรียนทนารายน์ ฯ
◎ สรรค์รูปอสุเรศ แก้วเกศเบญกาย
หลานราพณ์เหลือร้าย แปลงกายปลอมกล ฯ
◎ สวยดุจสีดา เสาวภาโสภณ
เหมือนทั่วมณฑล ขุมขนคอคาง ฯ

◎ *กรแก้มกรรณเกศ* *ขนงเนตรเนื้อนาง*
เบื้องลับบนล่าง *หมดอย่างมายา ฯ*
◎ *ภูษาผ้าทรง* *ธำมรงค์โมรา*
สวยดุจสีดา *โสภาสารพัน ฯ*
◎ *ลาราพณ์แล้วรีบ* *ประจงจีบเจิมจันทน์*
ผ้าทิพพันถัน *โอบพันอาภรณ์ ฯ*
◎ *มารนางมุ่งเนตร* *สู่เขตสาคร*
เหาะรีบเหินร่อน *เร่งจรเร็วจริงฯ*
◎ *ถึงชลาท่าชะเล* *ทำประเวทีประวิง*
มายามารหญิง *หลอกลิงลวงนารายณ์ ฯ*
◎ *อ่านมนต์พระอุมา* *หลับตาเล่ห์ตาย*
เอนเกศอ่อนกาย *ลงว่ายหลังวน ฯ*
◎ *ถึงชลาท่าฉนวน* *อาโปป่วนปั่นปน*
ฤทธิมารแรงมนต์ *น้ำวนนอนวัน ฯ*

ส. ศิวรักษ์

แสดงครั้งแรก ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๓๔ ตามคำเชิญของสถาบันไทยคดีศึกษา

ครั้งที่สอง ณ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๓๔ ตามคำเชิญของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

ครั้งที่สาม ณ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑ สิงหาคม ๒๕๓๔ ในโอกาสที่ทรงได้รับมหาสมณุตมาภิเษก ครบ ๑๔๐ ปี

คำตาม

การเตรียมปาฐกถานี้ ข้าพเจ้าได้อาศัยวิทยานิพนธ์ของนางดวงมน จิตรจำนงค์ เรื่อง "คุณค่าและลักษณะเดิมของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ค่อนข้างมาก อนึ่งนายนิพนธ์ แจ่มดวง และ น.ส.นฤมล ปราชญโยธิน ช่วยค้นหนังสือจากหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้หลายเล่ม น.ส.นฤมล จันทรศรี ช่วยดีดพิมพ์ให้อย่างตั้งใจ จึงขอขอบใจไว้ในที่นี้ด้วย



ถ้าการฉลอง ๒๐๐ ปี กรมสมเด็จพระปรมาฯ มีความหมาย คงต้องเริ่มแต่การพิจารณาพระนามกรมให้ถูกต้องเสียแต่ต้น เว้นเสียแต่การฉลองนั้นๆ จะเป็นของเล่นของพวกกิ่งดิบกิ่งดี ถ้าเป็นเช่นนี้ ก็คงจะหาคุณค่าที่จีรังยั่งยืนได้ยาก แม้การประมวลพระนิพนธ์ทั้งหมดมาชำระ หำเชิงอรรถและสารบาญค้นเรื่องอย่างแสดงถึงความรู้อันลึกซึ้งของเมธีร่วมสมัย ก็ยังมองไม่เห็นว่าจะมีการคิดหำกันขึ้นอย่างจริงจัง ที่สุดจนพระประวัติชนิดที่ประกอบไปด้วยแนวทางวิพากษ์วิจารณ์อย่างเป็นวิชาการ ก็ไม่ปรากฏมีเช่นกัน

ISBN 974-335-170-1